

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**XIX. YÜZYIL OSMANLI REÎSÜLKURRÂLARINDAN
ABDULLAH EYYÛBÎ VE KIRAAT İLMİ DERS NOTLARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

KÜBRA BÜLBÜL

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**XIX. YÜZYIL OSMANLI REİSÜLKURRÂLARINDAN
ABDULLAH EYYÛBÎ VE KIRAAT İLMİ DERS NOTLARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

KÜBRA BÜLBÜL

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KILIÇ

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi KÜBRA BÜLBÜL'ın XIX.YÜZYIL OSMANLI REİSÜ'L-KURRÂLARINDAN ABDULLAH EYYÜBÎ VE KIRAAT İLMİ DERS NOTLARI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 11.07.2019 tarih ve 2019-21/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 01 / 08 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA KILIÇ	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. MUHAMMET ABAY	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ABDULLAH EMİN ÇİMEN	

ÖZET

“XIX. Yüzyıl Osmanlı Reîsülkurrâlarından Abdullah Eyyûbî ve Kıraat İlmi Ders Notları” isimli bu çalışma, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde müellifin hayatı, hocaları ve eserleri kapsamlı bir şekilde tanıtılmış ayrıca görüşlerinin daha net ortaya koyulabilmesi adına yaşadığı dönemin eğitim anlayışına temas edilmiş, hangi hocalardan ders aldığı aktarılmıştır.

İkinci bölümde metnin genel özellikleri, yöntemi ve eserin daha iyi anlaşılabilmesi için müellifin risâlesini yazarken kullandığı kaynaklar hakkında kısa bir tanıtım yapılmış, ayrıntılı bilgi için başvurulabilecek eserler belirtilmiştir. Daha sonra Abdullah Eyyûbî’nin risâlesinde yer verdiği bazı konuların değerlendirilmesi yapılmıştır. Abdullah Eyyûbî’nin kıraat ilmiyle ilgili görüşleri açıklanmış, kendinden önceki hangi âlimlerle fikir birliğinde olduğuyla ilgili bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Abdullah Eyyûbî’nin söz konusu eserinin latinizesine yer verilmiştir. Eser neşredilmiş, neşir yapılırken olabildiğince metnin özüne sadık kalınmıştır.

Anahtar Kavramlar: Abdullah Eyyûbî, Reîsülkurrâ, Kıraat İlmi, Osmanlı Devleti, Risâle.

ABSTRACT

“One Of The 19th Century Rais Al-Qurra Of Ottoman Empire Abdullah Eyyûbî and His Lecture’s Notes Of Qiraat Science” named paper consists of five subparts that are introduction, three sections and conclusion.

In first part, life of the author, his teachers and his works are handled comprehensively. Also, to understand Eyyûbî’s thoughts, teachers who taught him are narrated and education type of his era mentioned.

In second part, general properties, method of the text and a better understanding, a brief introduction is given for resources which the author used while he was writing his tractate. For a detailed understanding, resources are given. An evaluation is made about subjects that Eyyûbî mentioned in tractate. Eyyûbî’s ideas about qiraat science are explained and scholars whom he was in consensus are pointed.

In third part, we give latinised version of Eyyûbî’s tractate. While publishing the work, we stick by the tractate itself.

Keywords: Abdullah Eyyûbî, Rais Al-Qurra, Qiraat Science, Ottoman, Tractate

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	6
3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	7
4. Araştırmayla İlgili Yapılan Çalışmalar.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM ABDULLAH EYYÛBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	10
1. Hayatı.....	10
1.1. İsmi ve Künyesi.....	10
1.2. Doğum Yeri ve Tarihi	11
1.3. Ailesi ve Çevresi	11
1.4. Tahsil Dönemi	12
1.5. Üstlendiği Görevler	15
1.6. Vefatı.....	16
2. Eserleri.....	17
2.1. Kıraate Dair Eserleri	18
2.2. Arap Diline Ait Eserleri	22
2.3. Ebû Eyyûb el-Ensâri Hakkında Yazdığı Eserler	23
2.4. Fıkıh İlmine Ait Eserleri	26
2.5. Muhtelif Konulardaki Eserleri	29
2.6. Abdullah Eyyûbî'ye Nispet Edilen Diğer Eserler	33
İKİNCİ BÖLÜM RİSÂLE FÎ KİRÂATİ'S-SEB'A VE'L-AŞERA VE'T-TAKRÎB ADLI ESERİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ	35
1. Eserin Tanıtımı	35
1.1. Genel Bilgiler	35
1.2. Yöntemi.....	36
1.3. Eserin Nüshaları	36
1.4. Eserin Kaynakları.....	38
2. Eserin Değerlendirilmesi	47
2.1. Yedi Harf Meselesi	48
2.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Cemi.....	53
2.3. Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsahı.....	56
2.4. Kur'ân-ı Kerîm'e Hareke ve Nokta Konulması	62
2.5. Resmü'l-Mushaf Tartışmaları	64
2.6. Kıraat Çeşitleri	66
2.7. Sahih Kıraatleri Tespit Kriterleri	68
2.8. Kıraat Tarikleri.....	69
2.9. Kur'ân-ı Kerîm'i Tilâvet Şekilleri	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM RİSÂLE FÎ KİRÂATİ'S-SEB'A VE'L-AŞERA VE'T-TAKRÎB ADLI ESERİN METNİ	75

1. Eserin Neşrinde Takip Edilen Yöntem	75
2. Eserin Metni	76
2.1. Bismillâhirrahmânirrahim	76
2.2. Kur'ân-ı Kerîm Nasıl İndirildi	77
2.3. Ruknû'l-Kırâat	79
2.4. Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir Zamanında Cem Edilmesi	81
2.5. Kur'an'ın Hz. Osman Zamanında Cem Edilmesi	82
2.6. Kâide-i Ahz	88
2.7. Kırâat Kitaplarının Cem Sebepleri.....	88
2.8. Medd-i Muttasılın Mertebeleri, Meratib-i Erbaa.....	88
2.9. Kırâatlerin Cem Tarihi	90
2.10. Cezerî'nin Silsilesi	90
2.11. Muhtelif Kırâatleri Okuma İzni	91
2.12. Usul İhtilafı	95
2.13. Kur'ân'ın Harekelenmesi	95
2.14. Farz Olan Kırâat.....	96
2.15. Kur'ân-ı Kerîm Okumanın Faziletiyle İlgili Hadisler.....	97
2.16. Kur'an'ın Tilâvet ve Tedrisiyle İlgili İki Yol	97
2.17. Tilâvet Âdâbı.....	98
2.18. Tilâvet Şekilleri	99
2.19. Kur'an Okurken Niçin Ağlanır	99
2.20. Kur'ân-ı Kerîm'i Hatim Usulü.....	100
SONUÇ	102
KAYNAKÇA.....	105

ÖNSÖZ

Kıraat ilmi, doğuşundan günümüze kadar gelişimini sürdürmüş, alanında belirli bir literatür oluşturmuş ve hakkında hatırı sayılır eser telifi yapılmış bir alandır. Bir ilim dalı olarak teşekkülü her ne kadar Kur'an'ın nüzulüyle paralel olmasa da Kur'an tâlimi ve tedrisi konusunda ilk eğitimi Hz. Peygamber'in ashabına verdiği bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, ilk müslümanların Kur'an-ı Kerîm konusunda yetişmesi için özel olarak çaba sarfetmiş, Kur'an'ı nasıl okumaları gerektiğini, okurken hangi kurallara riayet edeceklerini onlara açıklamış ve onların da bu şekilde başkalarına öğretmesini istemiştir. Hz. Peygamber'in âhirete irtihâlinden sonra da ashab Kur'an-ı Kerîm'i aynı titizlikle insanlara öğretmiş ve günümüze kadar bu süreç devam etmiştir.

Dini ilimler içinde en önemli olanlardan biri hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerîm'in okunuşunu içine alan kıraat ilmidir. İslâmiyet'in yayılmasıyla Kur'an okuma konusunda zorluk yaşayanlar için verilen yedi harf ruhsatı bu ilmin temel kaynağı olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in yedi harfin mahiyetine dair herhangi bir açıklama yapmaması sebebiyle bu mesele, sonraki dönemlerde âlimler arasında en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu tartışmalar Osmanlı Dönemi'nde Abdullah Eyyûbî'nin yaşadığı XIX. yy.da artmıştır. Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî, öğrencilerin derste kendisine yedi harfle alakalı soru sormaları üzerine kıraat ilmiyle ilgili bir risâle yazarak bu tartışmalara katılmıştır.

Tez bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir. Birinci bölümde Abdullah Eyyûbî'nin hayatıyla ilgili bilgilere, üstlendiği görevlere ve tespit edilebilen eserlerinin tanıtımına yer verilmiştir.

İkinci bölümde müellifin risâlesinin genel özellikleri, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra eserde geçen konuların değerlendirilmesi yapılmış ve bu konularda detaylı bilgilere ulaşılması için kaynaklar belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde ise müellifin risâlesinin neşri yapılmış ve eser neşredilirken takip edilen yöntem açıklanmıştır.

Bu vesileyle çalışmam süresince yol gösteren, desteğini esirgemeyen danışmanım, kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kılıç'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca çalışmam boyunca her zaman yardımcı olan saygıdeğer Doç. Dr. Muhammed Abay'a, Doç. Dr. Mehmed Efendioğlu'na, tezim süresince bana manevi olarak destek veren aileme ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyor, onları sevgi ve saygıyla anıyorum.

Gayret bizden, başarı Allah Teâlâ'dan...

KISALTMALAR

b.	: bin
bk.	: bakınız
blm.	: bölümü
c.	: cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphanesi
MÜİFK	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi
Nşr.	:Neşreden
ö.	: Ölümü
ör.	: Örneğin
s.	: sayfa
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme
t.y.	: tarih yok
vb.	: ve benzerleri
yy.	: yüzyıl
vr.	: varak

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'e indirilmeye başlandığı andan itibaren inananların hayatında ciddi bir yer teşkil etmiş ve onu okumak, ilk günden beri müslümanlar için önemli olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'e hiç şüphesiz en fazla önem veren Hz. Peygamber'dir. O, gelen âyetleri insanlara en güzel şekilde ulaştırmak için uğraşmış hatta kendisine inen âyetleri unutma korkusuyla hızlıca ezberlemeye çalışmıştır.¹

Hız. Peygamber sahâbîlerine inen âyetleri en güzel şekilde öğretmiş ve onların da başkalarına öğretmesini istemiştir. Bu amaçla fethedilen yerlere Kur'an'ı öğretmesi için sahâbîleri göndermiştir. "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir."² diyerek Kur'an öğretmeye teşvik etmiş ve bu işin önemini vurgulamıştır.

Hız. Peygamber ümmetinin Kur'an okurken zorlanacağını düşünüp Allah Teâlâ'dan okuyuş noktasında kolaylık istemiştir. Hız. Peygamber'in bu isteği üzerine Allah, müslümanlara Kur'ân-ı Kerîm okumalarını kolaylaştıracak yedi harf ruhsatını

¹Kıyame 75/ 16: Onu acele kavrayıp ezber etmen için (Cebrâil vahyi iyice bitirmeden) dilini onunla kıpırdatma.

²Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 21; Ebû Davut, "Salât", 349; Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 15.

vermiştir.³ Bu ruhsatla, inanan herkesin Kur'an'ı rahatça okuyup anlamaları ve hayatlarına geçirmeleri amaçlanmıştır.⁴

Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılabilmesi kıraatlerle doğrudan ilgili bir konudur. Nitekim kıraatler, yedi harf ruhsatıyla ortaya çıkmıştır. Bu kıraatler, kelimelerin telaffuzunda farklılıklar oluşturmuştur. Ancak kıraat ilmi sadece kelimelerdeki bazı farklılıklarla ilgilenmekten ziyade çeşitli Kur'an ilimlerine de kaynak olmuştur.

Yedi harf ruhsatıyla ortaya çıkan kıraat farklılıklarının bir kısmı sonraki dönemlerde Kur'an dışındaki İslâmi ilimlerde de kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'i insanların daha iyi anlayabilmesi için yapılan tefsir çalışmalarında bu farklılıklardan yararlanılmıştır. Yedi harf ruhsatıyla ortaya çıkan kıraat farklılıklarının bazısı âyetlerin manasını daha da zenginleştirmiş, âlimlere farklı ufuklar açmıştır.

Tefsir çalışmalarında, sahâbîlerin kendi mushaflarına tefsir amacıyla yazdıkları müdrec kıraat olarak adlandırılan notlar da kullanılmıştır. Bu notlar, Hz. Peygamber'in sahâbeye yaptığı bir açıklama olması ihtimaline binâen mühimdir. Ayrıca sahâbenin âyetleri nasıl yorumladıklarını göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerde belirtildiği gibi⁵ sahâbenin dindeki konumu itibarıyla onların dini konulardaki açıklamaları sonraki nesiller için mühim olmuştur. Sahâbenin Kur'an'da geçen bir kelimeyi yedi harf ruhsatını kullanarak başka bir kelimeyle okuması müfessirlerin elindeki malzemeyi zenginleştirmiştir. Çünkü bu kelimeler eş anlamlı olsa dahi aralarında nüanslar bulunmuştur. Bu nüanslar da âyetin tefsirini zenginleştirmiş, anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.⁶

Kıraat farklılıkları fıkıh ilminde de kullanılmıştır. Hüküm koyarken Allah'ın emrini daha iyi anlamakta yardımcı olmuş ve hükümleri etkilemiştir. Çünkü âyette

³Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 5, "Bed'ü'l-Halk", 6; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 272; Tirmizî, "Kırâat", 11, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, *Fedâilü'l-Kur'an*, (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Cidde-Beyrut-Dımaşk, 1988, s. 19.

⁴Buhârî, "Menâkıb", 25; Ömer Çelik, *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, I, 18.

⁵Örnek olması için bk. Ebû Dâvûd: "Sünnet" 5; Tirmizî: İlim 16; İbn Mace: "Mukaddime" 6.

⁶Kıraat- Tefsir ilişkisine örnek olması için bk. Rahim Tuğral, Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, sy. 7, s. 269-281; Murat Akkuş, Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği), *Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 2015, c. II, sy. 3, s. 151-176.

geçen kelimenin farklı vecihleri sayesinde âyetin anlamı zenginleşmiş ve farklılaşmıştır. Bu farklılık ise fıkhi hükümleri etkilemiş, fıkıh âlimlerinin muhtelif hükümler çıkarmasını sağlamıştır.⁷ Ayrıca kıraat ilminden tefsir, fıkıh gibi ilimler dışında diğer İslâmi ilimlerde de istifade edilmiştir.⁸

Kıraat farklılıklarının diğer İslâmi ilimlerde kullanılmasının yanı sıra konuyla asıl ilgilenen ilim kıraat ilmidir. Kıraat farklılıklarının dayanağı olan yedi harf ruhsatı, kıraat ilminde üzerinde en çok durulan ve en çok tartışılan konudur.

Yedi harf, yukarıda belirtildiği üzere ümmete kolaylık olması için verilmiş bir ruhsattır. Yedi harfle ilgili hadisler tezin üçüncü bölümünde ele alındığı için burada yer verilmemiştir. Ancak ne Hz. Peygamber ne de sahâbîler yedi harfin mahiyetine dair bir açıklama yapmıştır. Konuyla ilgili hadisler incelendiğinde görülmektedir ki sahâbîler yedi harf ruhsatının varlığından haberdar olmadıkları için aralarında tartışmıştır. Fakat durumu Hz. Peygamber'e anlatıp yedi harf ruhsatını öğrendikten sonra, yedi harf nedir diye sormamışlardır.⁹ Hz. Peygamber ve sahâbîlerden yedi harfin mahiyetine yönelik herhangi bir bilgi gelmemesi yüzünden bu konu âlimler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Âlimler farklı şekillerde yedi harfin ne olduğunu belirlemeye çalışmış ve yedi harfi izah eden dair birçok eser kaleme almıştır. Ancak yedi harfin mahiyeti hakkında ortak bir kanaate varamamışlar ve bu mevzu geçmişten günümüze tartışma konusu olmuştur. Bu konuda ilk kitap yazan kişinin Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89-90/707) olduğunu

⁷Kıraat ilminin fıkıh ilmine etkisini anlatan birçok makale kaleme alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bu makalelere başvurulabilir. Örnek olması için bk. Nihat Temel, Şaz Kıraatler ve Yorum Farklılıklarına Etkisi, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 2002, s. 175-199; Muharrem Önder, Şaz Kıraatler ve İslâm Hukuk Açısından Değeri, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, sy. 13, s. 163-194; Hacı Önen, Kıraatlerin Fıkhi Hükümlere Etkisi, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2013, c. XIII, s. 2; Yaşar Akaslan, Kıraatlerin Fıkhi Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ süresi'nin 43. Âyeti Örneği, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sy. 38, s. 205-232.

⁸Konumuzla ilgisi doğrudan ilgisi olmadığı için kıraat ilminin diğer ilimlerle ilişkisi hakkında burada bu kadar bilgi vermekle yetinilmiştir. Ayrıntılı bilgi için örnek olarak bk. Süleyman Derin, Sufi Tefsir Anlayışı ve Kıraat İlişkisi, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*, 2002, s. 337-344; Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği*, İstanbul: İFAV, 2015, s. 53-65.

⁹Konuyla ilgili daha fazla bilgi için tezin üçüncü bölümünün birinci kısmına bakılabilir. Ayrıca hadisler için bk. Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 274; Ebû Dâvud, "Vitr", 22, Tirmizî, "Kırâat", 11; Nesâî, "İftitah", 38; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra*, Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1925, II, 384.

söyleyen araştırmacılar olmasına¹⁰ rağmen birçok âlime göre kıraat ilmine dair ilk eser telif eden kişi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dır (ö. 224/828).¹¹

İlk telifler arasında Sicistânî (ö. 255/869), Taberî (ö. 310/922) gibi âlimlerin eserleri de yer almaktadır. Bu kitaplara bakıldığında var olan bütün kıraatlerin herhangi bir sayı sınırlaması getirilmeden yazıldığı görülmektedir. Kıraatlerin adediyle ilgili bilinen ilk sınırlama İbn Mücâhid tarafından getirilmiştir. O, *Kitâbu's-Seb'a* adlı eserinde meşhur yedi imamın kıraatlerini ele almıştır. Onun bu sınırlandırması âlimler tarafından kabul görmüştür. Kendinden sonra pek çok eser kaleme alınmışsa da yazılan bu eserlerin büyük bir bölümü İbn Mücâhid'in etkisinde kalmıştır.¹² İbn Mücâhid sonrasında yazılanlar arasında öne çıkan eserlerden bazıları İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) kıraate dair kaleme aldığı kitaplardır. Bu eserlerinden birkaçı *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* ve *ed-Dürre fi Kıraati's-Selâseti'l-Mütemmim li'l-Aşere*'dir.

Kıraat ilmi Osmanlı Devleti'nde de önemli bir yere sahip olmuştur. Sultan I. Beyazıt'ın İbnü'l-Cezerî'yi Bursa'ya davetiyle Osmanlı Devleti'nde kıraat alanında yapılan çalışmalar artmış ve bu konuda Osmanlı Devleti öncü olmaya başlamıştır. Bu tarihlerden sonra Devlet-i Aliyye'de de kıraate dair pek çok eser kaleme alınmıştır.¹³

Yedi harfin mahiyetine yönelik tartışmalar ise Hz. Peygamber'in sağlığında zuhur etmemiştir. Ancak varlığı konusundaki tartışmalar Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. Bu tartışmalar neticesinde ise Hz. Peygamber'e gidilip konu hakkında bilgi alınmıştır. Rivâyetler incelendiğinde sahâbîlerin yedi harfin ne olduğu sorusunu sormadığı gözlemlenmiştir.¹⁴ Bu durum da yedi harfin mahiyetine yönelik tartışmaların Hz. Peygamber zamanında olmadığını düşündürmektedir.

Yedi harfin mahiyetinin ne olduğu konusu hicrî I. asrın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Fetihlerin artmasıyla birlikte müslüman olan insanlara Kur'ân-ı Kerîm

¹⁰ Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2014, s. 185.

¹¹ Abdurrahman Çetin, "Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 1987, c. II/2, s. 309.

¹² Birişik, s. 186.

¹³ Konuyla ilgili bazı örneklerle ulaşmak için bk. Muhammed İsa Yüksek, *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesindeki Arapça ve Osmanlıca Kıraat Yazmaları* (yüksek lisans tezi, 2009), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁴ Bk. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 21; Ebû Davut, "Salât", 349; Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 15. Bu ve benzeri rivâyetler incelendiğinde görülmektedir ki sahâbîler Hz. Peygamber'e yedi harfin ne olduğunu sormamış, konuyla ilgili bir yorumda bulunmamıştır.

öğretilmesi gerekmiş bunun için de fethedilen yerlere sahâbîler gitmiş fakat her sahâbî Hz. Peygamber'den öğrendiği kıraat üzere Kur'an'ı öğretmiştir. Sahâbîlerin gittikleri bölgelerde birbirinden farklı kıraatle Kur'an'ı öğretmeleri insanlar arasında çeşitli tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Yedi harf tartışmaları bu sebeple hicrî I. asrın sonları, hicrî II. asrın başlarında yoğun bir şekilde görülmüş, hicrî III. ve IV. asırda belli bir seviyeye gelmiş ve yedi imamın okuyuşları kabul görmüştür.¹⁵

Kabul görülen bu okuyuşlar kıraat ilminde reîsülkurrâlık makamına erişen Abdullah Eyyûbî tarafından da öğrencilerine aktarılmıştır. Abdullah Eyyûbî'yi daha iyi anlayabilmek için reîsülkurrâlık hakkında kısaca mâlûmat vermek önemlidir. Reîsülkurrâlık tarihi süreç içerisinde ortaya çıkmış bir makamdır. Müslümanlar ilk dönemlerden itibaren Kur'an öğretimi konusunda hassas davranmışlar ve nesiller boyu bu hassasiyeti sürdürmüşlerdir. Kıraat ilminde otorite kabul edilen âlimler, kendi dönemlerinde bu ilmi çeşitli yollarla insanlara aktarmışlardır. Kıraat ilmini sonraki nesillere düzgün bir şekilde aktarabilmek için de çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bunlara bağlı olarak zaman içerisinde bu yöntemleri tek bir elden yürütmek için bir makam ortaya çıkmıştır. Bu makam, Kur'an'ın ezberlenmesi, güzel ve düzgün bir şekilde okunması ve sahih kıraatlerin aktarılması konusunda faaliyetler yürütmüştür. Bu makama reîsülkurrâ ismi verilmiş ancak şeyhülkurrâ gibi farklı isimlerle anıldığı zamanlar da olmuştur.¹⁶ Reîsülkurrâ ifadesini ilk defa Molla Mehmed Emin Efendi babası Abdullah Eyyûbî için kullanmıştır.¹⁷

Sonuç olarak kıraat ilmi, Hz. Peygamber döneminden başlayarak tüm bu süreçleri ve Kur'an'ın gerek lafzı gerekse anlamıyla ilgili birçok konuyu ele alıp inceleyen bir ilim dalı haline gelmiştir.

Bu çalışmada XIX. yüzyılda yaşamış olan Osmanlı Devleti'nin reîsülkurrâlarından Abdullah Eyyûbî'nin kıraate dair yazdığı bir risâlesinden hareketle yedi harf, Kur'ân-ı Kerîm'in cemi ve istinsahı, bu çalışmalarda nasıl bir yöntem izlendiği, kıraat çeşitleri ve tarikleri, Kur'ân-ı Kerîm okuma adabı gibi konularla ilgili

¹⁵Mehmet Dinç, *Cumhuriyet Döneminde Reisü'l Kurrâlık: Gönenli Mehmet Efendi'nin Kıraat İlmine Katkıları* (yüksek lisans tezi, 2018), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1.

¹⁶Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Çollak, "Reisü'l-Kurrâ"lık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*, İstanbul, 2002, s. 179-240.

¹⁷Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân fî İzâhi Zübdeti'l-İrfân*, İstanbul: İstihkam Alayı Matbaası, 1854, vr. 1.

fikirleri ele alınacaktır. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nde kıraat ilminin geldiği noktayı ortaya koymak ve kıraat ilmine ne gibi katkıların yapıldığını, Osmanlı'nın kıraat ilmindeki anlayışını göstermektir. Bu bağlamda çalışmada ele alınıp incelenen eser *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb* adlı risâledir.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Hız. Peygamber'in âhirete irtihalinden sonraki dönemde Arap olmayanların da İslâmiyet'e girmeye başlamasıyla birlikte yedi harf ruhsatından kaynaklı tartışmalar artmaya başlamıştır. Âlimler, bu tartışmalarda bir görüş birliğine varamamışlar, bu konuda çeşitli eserler kaleme almışlardır.

Osmanlı Devleti'nde kurulduğu ilk günden itibaren ilme önem verilmiş özellikle İslâmi ilimlerin öğrenilmesi teşvik edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm'e sonsuz bir hürmet gösterilmiş, müslümanların Kur'an'ı daha iyi anlayabilmesi ve hayatlarında uygulayabilmesi için çaba sarf edilmiştir. Bunun için kıraat ilmi Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahip olmuştur.

Yıldırım Beyazıt devrinde (1389-1402) kıraat ilmi için önemli gelişmeler yaşanmış, bu ilimde otorite kabul edilen İbnü'l-Cezerî padişahın isteğiyle Bursa'ya gelmiş ve kıraat eğitimi vermiştir. Bu süreç Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) daha da ileri gitmiş ve kıraatte "İstanbul Ekolü" diye bilinen bir tarik oluşmuştur.¹⁸

Osmanlı'da âlimler kıraatle ilgili birçok kıymetli eser kaleme almış, bu eserlerden bazıları bugüne ulaşmış ve üzerinde çalışma yapılmıştır. Ancak bazıları günümüze ya ulaşamamış ya da kütüphanelerde keşfedilmeyi beklemektedir. Osmanlı'dan günümüze gelen eserlerden biri de iyi bir eğitim sürecinin sonunda reîsülkurrâliğe kadar yükselmiş olan Abdullah Eyyûbî'nin, öğrencileri için yazmış olduğu *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb* adlı eserdir. Bu eser üzerine çalışma yapmamızın amacı Osmanlı Devleti'nde kıraat alanında yazılmış eserleri gün yüzüne çıkarmak ve tarihimize ışık tutmaktır. Buradan hareketle Osmanlı'da kıraat ilminin geldiği noktayı ve kıraat ilmine yapılan katkıları ortaya koymaktır.

¹⁸Tezin bir sonraki bölümünde İstanbul tarikiyle ilgili bilgi verilmiştir. Bk. s. 70.

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda eğitim dâhil olmak üzere birçok alanda Avrupa Devletleri'nin etkisi altında kalmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl ise Avrupa taraftarlığının iyice arttığı bir dönem olmuştur. Bu gelişmelerin meydana geldiği bir dönemde yaşamış olan reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî'nin mezkûr eseri, XIX. yüzyıldaki Osmanlı'nın dini ilimlerde ve bilhassa kıraat ilmindeki fikir yapısını göstermesi açısından önemlidir. Hiç şüphesiz döneminin reîsülkurrâsı olan bir kişi devrin kıraat anlayışına hâkimdir ve yazacağı eserler de bu anlayışa uygundur.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Abdullah Eyyûbî'nin kıraatle ilgili risâlesi XIX. yy.da Osmanlı'nın kıraat ilmindeki tutumunu ortaya koyması açısından önemli bir eserdir. Sıkça vurgulandığı gibi Abdullah Eyyûbî dönemin reîsülkurrâsıdır. Reîsülkurrânın kaleme aldığı eserin döneminin kıraatle ilgili görüş ve tercihlerini büyük ölçüde yansıtacağı bir gerçektir. İşte bu gerçek bizi bu araştırmayı yapmaya sevk eden en baş unsur olmuştur.

Araştırmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde ise müellifin hayatı, hocaları ve eserleri kapsamlı bir şekilde tanıtılmıştır. Ayrıca Abdulah Eyyûbî'nin görüşlerini daha iyi anlayabilmek adına yaşadığı dönemin eğitim anlayışına temas edilmiş hangi hocalardan ders aldığı aktarılmıştır.

İkinci bölümde ise metnin genel özellikleri, yöntemi ve eserin daha iyi anlaşılabilmesi için müellifin risâlesini yazarken kullandığı kaynaklar hakkında kısa bir bilgi verilmiş, ayrıntılı bilgi için başvurulabilecek eserler belirtilmiştir. Ayrıca Abdullah Eyyûbî'nin risâlesinde yer verdiği bazı konuların değerlendirmesi yapılmıştır. Abdullah Eyyûbî öncesi dönemde konu hakkında İslâm âlimlerinin neler dediği kısaca aktarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra Abdullah Eyyûbî'nin görüşleri açıklanmış, kendinden önceki hangi âlimlerle fikir birliğinde olduğu gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde Abdullah Eyyûbî'nin söz konusu eserinin Latin harfleriyle neşri yapılmıştır. Neşir yapılırken olabildiğince metnin özüne sadık kalınmıştır. Bununla birlikte metnin daha iyi anlaşılabilmesi için noktalama işaretleri eklenmiş ve bazı kelimeler günümüzde de kullanılması sebebiyle günümüz Türkçesine uygun bir şekilde Latin harfleriyle yazılmıştır.

Çalışma, elde edilen bilgilerin özet olarak verildiği sonuç bölümüyle nihayete erdirilmiştir.

Araştırmanın kaynakları tez içerisinde ayrıntılı bir şekilde tanıtıldığı için burada ele almaya gerek görülmemiştir.

4. Araştırmayla İlgili Yapılan Çalışmalar

Abdullah Eyyûbî'nin hayatıyla ve eserleriyle ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullah Eyyûbî ile ilgili üç makale yazılmıştır.

a) Abdullah Eyyûbî'nin hayatı ve eserleri hakkında tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılan ilk çalışma Mehmed Efendioğlu tarafından “Abdullah Eyyûbî” ismiyle 2003 yılında yazılmıştır. Bu makale Tarihi, Kültürü ve Sanatlarıyla Eyüp Sempozyumu'nda sunulmuştur.¹⁹

Bu çalışmanın girişinde Abdullah Eyyûbî'nin hayatına kısaca temas edilmiş, doğumundan, isminden, ailesinden, üstlendiği görevlerden, ders aldığı hocalardan özet bir şekilde bahsedilmiştir. Tebliğin ikinci kısmında ise Abdullah Eyyûbî'ye nispet edilen eserler konu tasnifine tutulmuş, eserin yazılış amacı, hangi kitaptan derlendiği şeklindeki özet bilgilere yer verilmiştir.

b) Yonis İnanç, “Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî Hayatı ve Eserleri” ismiyle 2014 yılında bir makale yayımlamıştır.²⁰ Müellif makalenin giriş kısmında Abdullah Eyyûbî'nin hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Nerede, ne zaman doğduğu, ne zaman

¹⁹Mehmed Efendioğlu, “Abdullah Eyyûbî”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatlarıyla Eyüp Sempozyumu IV*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2003.

²⁰Yonis İnanç, “Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî Hayatı ve Eserleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, 29.

vefat ettiği, hocaları, üstlendiği vazifeleri, silsilesi ve kişiliği gibi konular hakkında bilgi aktarmıştır. Sonrasında ise Abdullah Eyyûbî'ye ait eserleri konularına göre tasnif etmiş ve kitaplar hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. İnanç, makalesinde Abdullah Eyyûbî'nin hayatı ve eserleri hakkında birçok bilgiye yer vermiştir.

c) Yusuf Alemdar, “Abdullah Eyyûbî'nin (1252/1856) ‘Risâle fi Kırâati’s-Seb’a ve'l-Aşera ve't-Takrîb’ Adlı Eserinin Edisyon Kritiği/Literasyonu ve Değerlendirilmesi” ismiyle 2017 yılında bir makale yayımlanmıştır. Alemdar makalesinde Abdullah Eyyûbî'nin mezkûr risâlesini ele almış, eseri öncelikli olarak günümüz Türkçesine çevirmiştir.

Çalışmamızda mezkûr makaleden farklı olarak eserin özüne sadık kalınmaya gayret edilmiştir. Çünkü bu tarz çalışmalarda eserin özüne sadık kalmak sonraki çalışmalara doğru veri aktarmak amacıyla önemlidir. Binaenaleyh metne müdahale edilmemiş, olabildiğince aynı şekilde günümüz Türkçesine çevrilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Abdullah Eyyûbî'nin atıfta bulunduğu eserler tespit edilmiş ve risâlenin kapsamlı bir şekilde değerlendirmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH EYYÛBÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı

Abdullah Eyyûbî’nin fikirlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için onun hayatının, yaşadığı çevrenin, hocalarının ve eserlerinin bilinmesi önemlidir. Bu yüzden burada Abdullah Eyyûbî’nin hayatı, çeşitli başlıklar altında kısaca ele alınacaktır.

1.1. İsmi ve Künyesi

Abdullah Eyyûbî, Eyüb Sultan Camii baş imamı olduğu için kendisini “Abdullah b. Mehmed Sâlih b. İsmâîl el-İmâmü’l-Evvel bi-Câmi-i Ebû Eyyûb el-Ensârî” şeklinde tanıtmıştır.²¹ İstanbul’un Eyüp semtinde ikamet etmesi sebebiyle de Eyyûbî denmiştir. Oğlu Molla Mehmed Emin Efendi (ö. 1275/1859), babası Abdullah Eyyûbî’yi ‘*Umdetü’l-Hallân fî İzâhi Zübdeti’l-İrfân* adlı eserinin mukaddimesinde reîsülkurrâ olarak nitelendirmiştir.²² Ayrıca Abdullah Eyyûbî’ye bu ünvanı başka müellifler de vermiştir.²³

²¹Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, MÜİFK Ögüt, nr. 67, vr. 153. Aynı müellif başka eserlerinde de bu ismi kendisi için kullanmıştır. Örnek olması için bk. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, *Tuhfetü’l-İmâm fî mesâili’s-Siyâm*, vr. 1; Ayrıca yazarın ismi hakkında bilgi sahibi olmak için bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Arifin Esmâü’l-Müellifin ve Asarü’l-Musannifin*, (istinsah ve tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç), Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, I, 489; Hayrettin ez-Zirikli, *el-A’lâm : Kamûsu Teracim*, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 1396/1976, IV, 131; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993, VI, 123.

²²Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hallân fî İzâhi Zübdeti’l-İrfân*, İstanbul: İstihkam Alayı Matbaası, 1854, vr. 1; Recep Akkuş, “Reîsülkurrâ”, *DİA*, XXXIV, 545-546.

²³ Bağdatlı İsmail Paşa, I, 489; Zirikli, IV, 131.

1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Abdullah Eyyûbî XVIII. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelmiştir. Kendisiyle ilgili ayrıntılı bilgi veren oğlu Mehmed Emin Efendi, babasının 1176 yılında Ramazan ayının 11. gecesini (26 Mart 1763) imsak vaktinde dünyaya geldiğini, Eyüp semtinde hayatını sürdürdüğünü ve burada önemli hizmetlerde bulunduğunu dile getirmiştir.²⁴ Abdullah Eyyûbî'nin doğum tarihi hakkında başka kaynaklarda da bilgi verilmiş olup Mehmed Tahir (ö. 1278/1925) bir dergide yayımlanan yazısında Abdullah Eyyûbî'nin İstanbul Eyüp'te 1176 senesinde doğduğunu söylemiş; bir başka eserinde ise sadece ölüm tarihini aktarmıştır.²⁵ Mehmed Süreyya (ö. 1326/1909) ise doğumu hakkında herhangi bir bilgi vermeyip sadece 7 Rebûlâhîr 1252 (22 Temmuz 1836) yılında vefat ettiğini söylemiştir.²⁶

1.3. Ailesi ve Çevresi

Abdullah Eyyûbî'nin babası Mehmed Sâlih Efendi'dir. Ancak kaynaklarda babasının hayatıyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Annesinin kim olduğu hususunda da hiçbir mâlûmat mevcut değildir. Abdullah Eyyûbî ile ilgili pek çok bilgiyi aktaran dönemin önde gelen âlimlerinden; oğlu Mehmed Emin Efendi'dir. Molla Mehmed Emin'in hayatı hakkındaki malumatlar ise; eserlerinde kendisiyle ilgili verdiği bilgilere dayanmaktadır. Babası Abdullah Eyyûbî'den kıraat eğitimi almış, hıfzını onun yanında tamamlamıştır.²⁷

Abdullah Eyyûbî, hayatını İstanbul'un Eyüp Sultan semtinde geçirmiştir. Abdullah Eyyûbî'yi daha iyi anlayabilmek, onun nasıl bir ortamda yetiştiği ve nasıl bir eğitim aldığını görebilmek için yaşadığı dönem hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bunun için öncelikle yaşadığı döneme kısaca değinilecektir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelen Abdullah Eyyûbî zamanındaki Osmanlı padişahı Sultan III. Mustafa'dır. Bu dönemde Avrupa devletleri hızla

²⁴Mehmed Emin Efendi, *el-Âsârü'l-Mecîdiyye fi'l-Menâkıbi'l-Hâlidîyye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1314/1896, s. 120.

²⁵Mehmed Tahir, "Abdullah Eyyûbî", *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul, 24 Mart 1908, sayı: 135, s. 75; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1914, I, 364; ayrıca bk. Bağdatlı İsmail Paşa, I, 489.

²⁶Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311/1893, III, 396.

²⁷Mehmed Emin Efendi, *el-Âsârü'l-Mecîdiyye*, s. 120.

gelişirken, Osmanlı İmparatorluğu gerileme dönemine girmiş, dünya siyasetindeki üstünlüğünü giderek kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) siyasi alandaki üstünlüğünü tamamen kaybetmiş²⁸; içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak için birçok yola başvurmuştur. Bunun sonucunda ise Avrupa'yı örnek alarak yeniden yapılanmayı isteyenler ve buna karşı eski kurumları savunanlar şeklinde iki farklı grup ortaya çıkmıştır.²⁹ Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan bu durumdan eğitim dünyası da etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Kur'ân-ı Kerîm eğitimi ilk olarak sıbyan mekteplerinde başlandı. Öğrenciler burada cüz eğitimi alır, sonrasında Kur'ân-ı Kerîm okumayı öğrenirlerdi. Cüz eğitimi dışında basit seviyede tecvit ve ilmihal bilgileri de öğrencilere aktarıldı. Sıbyan mektebini bitiren öğrenciler alt seviyede bir dâru'l-kurrâya gidip burada hafızlık eğitimini tamamlardı. Hıfzını tamamladıktan sonra bir üst dâru'l-kurrâya geçen öğrencilere kıraat ilmiyle ilgili kıraat-ı seb'a, aşera ve takrib³⁰ derslerinin yanı sıra meharic-i huruf dersleri de verildi.³¹

1.4. Tahsil Dönemi

Abdullah Eyyûbî'nin tahsil hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda istifade edilen kaynaklar daha çok kendi eserleri ve oğlunun yazdıklarıdır. Eserlerinde Abdullah Eyyûbî'den bahseden âlimler onun ömrünü ilim öğrenmekle ve öğrendiklerini insanlara öğretmekle geçirdiğini dile getirmişlerdir.³²

Abdullah Eyyûbî eğitimine dini ilimleri tahsil etmekle başlamıştır.³³ Mehmed Emin Efendi'nin aktardığı bilgiye göre Abdullah Eyyûbî, Kur'ân-ı Kerîm hıfzını

²⁸ Ahmet Akgüngöz, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999, s. 222.

²⁹ Kemal Beydilli, "İslahat", *DİA*, XIX, 174-185.

³⁰ Kıraat-ı seb'a, aşera ve takrip ile ilgili bilgi tezin ikinci bölümünde muhtasar bir şekilde verildiği için burada değinilmemiştir.

³¹ Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi* (doktora tezi, 2003), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 108-114; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri* (yüksek lisans tezi, 2016), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9-19.

³² Ahmed Lütfi, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1302, V, 73.

³³ Mehmed Efendioğlu, s. 319

1192/1778-79 senesinde tamamlamıştır.³⁴ Sonrasında ise Arap Dili ve Edebiyatına dair ilimleri okuduğunu söylemiştir.³⁵

Abdullah Eyyûbî bu teze konu olan risâlesinde, Ebû Eyyûb el-Ensârî türbedarı Na‘lizâde el-Hâc İbrahim Efendi’den (ö. 1201/1786) ve Yakub Ağa Camii İmamı Şeyhülkurrâ Hacı Sâlih Efendi’den (ö. ?) ders aldığını dile getirmiştir.³⁶ Na‘lizâde Efendi’den Teysir ve Dürre tariklerinin icazetini ve Câsiye sûresine kadar kırâat-ı aşere ve takrib³⁷ okuduğunu, Na‘lizâde vefat edince de Hacı Sâlih Efendi’de eğitimine devam ettiğini ve Câsiye sûresinden Kur’ân-ı Kerîm’in sonuna kadar Tayyibe tarikini³⁸ okuduğunu belirtmiştir.³⁹

Abdullah Eyyûbî, kıraat ilminde İbnü’l-Cezerî’den kendisine kadar olan silsileyi şu şekilde aktarmıştır: İbnü’l-Cezerî’den İmam Nüveyri (ö. 857/1453), İmam Nüveyri’den Şeyhü’l-İslâm Kadı Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520) ve ondan Şeyh Nasraddîn et-Tablâvî (ö. 966/1559), ondan Eyyûb Ensârî’de Şehit Muhammed Paşa türbesinde medfun bulunan Şeyh Ahmed el-Mesyerî Mısırî (ö. 1006/1597), ondan “Evliyâ Efendi” lakabıyla meşhur olan Şeyh Muhammed b. Ca‘fer (ö.1045/1636), ondan Yûsuf Efendi (ö. ?), ondan oğlu Şeyh Muhammed Efendi (ö. ?), ondan Yusuf Efendizâde denmekle meşhur olan Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1167/1754), ondan Yakub Ağa Camii İmamı Şeyhü’l-Kurrâ Hacı Sâlih Efendi ve Eyyûb Ensârî türbedarı Nalizâde el-Hâc İbrahim Efendi ahz etmişlerdir.⁴⁰ Abdullah Eyyûbî’ye ait bu silsileyi oğlu Mehmed Emin Efendi de *Umdetü’l-Hallân fî İzâhi Zübdeti’l-İrfân* adlı eserinin giriş kısmında şema halinde göstermiştir.⁴¹ Bu şemada yer alan bilgiye göre Abdullah Eyyûbî ile birlikte Çamaşırzâde Şeyh Hacı Ahmed de Hacı Sâlih b. Ali’den ders almıştır.

Aynı zamanda bu silsile Hâfız Hasan Uludağ’a (ö. 1371/1952) ait icâzetnâmede de zikredilmiştir. İcazetname üzerine Durmuş Arslan bir çalışma yapmış

³⁴Mehmed Emin Efendi, *el-Âsâru’l-Mecîdiyye fî’l-Menâkıbi’l-Hâlidîyye*, vr. 120.

³⁵Mehmed Emin Efendi, *el-Âsâru’l-Mecîdiyye*, vr. 120.

³⁶Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 164a-164b.

³⁷Bu tarik on kıraat imamının râvileri ve o râviler arasındaki ihtilâfî öğretene ve okutan tarikidir.

³⁸Tayyibe tariki hakkında bilgi tezin ikinci bölümünde verilmiştir.

³⁹Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 165a.

⁴⁰Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 165a.

⁴¹Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hallân fî İzâhi Zübdeti’l-İrfân*, vr. 6.

ve konuyla ilgili olan kısmı ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Bu silsile incelendiğinde yukarıda aktarılan silsilenin aynısı olduğu görülmektedir.⁴²

Abdullah Eyyûbî, kıraat alanındaki silsilelerde de görüldüğü üzere dönemin bu alanda en meşhur hocalarından iyi bir eğitim gördükten sonra icazetini almıştır. Bu eğitim sonucunda da devrin kıraat alanında en önde gelen âlimlerinden olmuştur.

Abdullah Eyyûbî kıraat ilminin yanı sıra diğer dini ilimlerde de tahsil görmüş ve devrin önde gelen âlimlerinden olan Şeyhülslâm Hamîdîzâde Mustafa Efendi (ö. 1208/1793) ve Gelenbevî İsmail Efendi'den (ö. 1205/1791) icazet almıştır.⁴³ Bursalı Mehmed Tahir, Abdullah Eyyûbî'nin Hamîdîzâde'den devrin ilim geleneğine uygun bir şekilde icazet aldığını, Gelenbevî'den de Kirmastili Yusuf Efendi'nin fıkıh usulü ilmine ait *Vecîz* adlı eserini okuduğunu dile getirmiştir.⁴⁴ Abdullah Eyyûbî'nin nasıl bir eğitim aldığını daha iyi anlayabilmek için ders aldığı hocaları olan Hamîdîzâde ve Gelenbevî hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Hamîdîzâde Mustafa Efendi 1444/1731-32 doğumlu olup Mısır kadısı Hamîdî Mehmed Efendi'nin oğludur. Müderrislik, saray hocalığı, Eyüp kadılığı gibi görevlere getirilmiş, III. Selim zamanında devletin her alanında yapılan ıslahat çalışmalarına katkı sağlaması ve ıslahat taraftarı olması sebebiyle şeyhülslâmlığa atanmıştır. Göreve geldikten sonra birçok meseleyi ele almış ancak bunları baskı ve şiddetle çözdüğü için sert tepkilerle karşılaşmış, nihayetinde şeyhülslâmlıktan azledilmiştir.⁴⁵

Gelenbevî İsmail Efendi ise 1443/1730-31 doğumlu olup tanınmış bir aileye mensuptur. Döneminin bütün imkânsızlıklarına rağmen kendini matematik alanında en iyi şekilde yetiştirmiş ve Avrupa'yı yakından takip ederek oradaki gelişmeleri Osmanlı Devleti'ne taşımıştır. Devrin padişahı III. Selim'den övgüler almış, fakat dönemin şeyhülslâmı Hamîdîzâde, kendisini ru'yet-i hilâl konusunda ru'yete değil de hesaba

⁴²Durmuş Arslan, "Kıraat İlminde İcazetname Geleneği ve Bir İcazetname Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2003, sayı: VII/2, s. 291-317.

⁴³Mehmed Tahir, I, 365; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973, II, 365.

⁴⁴Ayrıca bk. Mehmet Mermi Haskan, "Abdullah Eyyûbî", *Eyüblü Meşhurlar*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2004, I, 30-32.

⁴⁵Mehmed İpşirli, "Mustafa Efendi Hamîdîzâde", *DİA*, XXXI, 298-299.

önem vermesinden dolayı eleştirmiş, bunun sonucunda da Gelenbevî beyin kanaması geçirmiş ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir.⁴⁶

Görüldüğü üzere Abdullah Eyyûbî'yi Hamîdîzâde dini ilimlerde; Gelenbevî ise daha çok mantık, matematik gibi akli ilimlerde yetiştirmiştir. Abdullah Eyyûbî'nin devrin ileri gelen ve yenilik taraftarı olan hocalarından iyi bir eğitim aldığı anlaşılmıştır.

Abdullah Eyyûbî bu eğitimlerinin yanı sıra tasavvufla da ilgilenmiştir. Murad Buharî dergâhında Nakşibendi şeyhi Şeyh Muhammed Efendi'ye (ö. ?) intisap etmiş, bu alanda eserler yazmıştır.⁴⁷ Ayrıca Abdullah Eyyûbî'nin Bolulu İbrahim Efendi'nin (ö. ?) evindeki derslere iştirak ettiği ve Milaslı Müftüzâde Efendi'den (ö. ?) de icazet aldığı söylenmektedir.⁴⁸

Abdullah Eyyûbî birçok alanda, meşhur hocalardan ders alıp eğitimini tamamladıktan sonra kendisi de ders vermeye başlamıştır. Kendisinden icazet alanlar arasında oğlu Molla Mehmed Emin Efendi de vardır.⁴⁹

1.5. Üstlendiği Görevler

Abdullah Eyyûbî hem dini ilimleri hem de akli ilimleri başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra kendisi de ders vermeye başlamıştır. Babası Hacı Sâlih Efendi hayattayken imamlık yapmış, babası vefat ettikten sonra, doğup büyüdüğü Eyüp Sultan'daki Hz. Peygamber mihmandarı Eyyûb el-Ensârî'nin türbesinin yanı başındaki camide asaleten imamlığa başlamıştır.⁵⁰

1215 (1800/1801) yılının sonlarına doğru Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin mektebinde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Burada Kur'an ve başka birçok ilmin tedrisiyle meşgul olmuştur. Mihrişah Valide Sultan Camii'nde ise her gün, günde iki defa mesâil-i şer'iyede (fikhi meseleler) havas ve avama yönelik dersler de vermiştir.⁵¹

⁴⁶Şerafettin Gölcük - Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *DİA*, XIII, 552-555.

⁴⁷Mehmed Tahir, I, 365; Mehmed Emin Efendi, *el-Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 121.

⁴⁸Akifzâde Amâsî, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Arabi Bölümü, nr. 2527, s. 259.

⁴⁹Mehmed Emin Efendi, *Zehrü'l-erib fi İzâhi'l-Cem' bi't-Takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr.11, vr. 3a-4b.

⁵⁰Mehmed Emin Efendi, *el-Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 121.

⁵¹Abdullah Eyyûbî, *Hediyyetü'l-Hüccac*, vr. 1.

Her sene Ramazân-ı Şerif'te bu camide hatimle teravih namazı kıldırmıştır. 1227 (1812-13) yılında imamlık vazifesini oğlu Molla Mehmed Emin Efendi'ye bırakmıştır.⁵²

1228 yılının Zilkade ayının 18. günü (12 Kasım 1813) Üsküdar'daki Ayazma Camii'nde vaizlik görevine getirilmiştir. 1229 (1813-14) yılında ise hac görevini ifa etmek üzere kutsal topraklara gitmiş, vaizlik görevini oğlu Mehmed Efendi'ye devretmiştir. Dini görevini yerine getirip İstanbul'a geri döndükten sonra irili ufaklı yirmiden fazla eser kaleme almış ve bunları derslerinde kullanmıştır.⁵³

1242 yılının Receb-i Şerifi'nin sonlarına doğru (Şubat 1827) Saltanatü's-Seniyye'de (Osmanlı Devleti) şeyhulkurrâlığa getirilmiştir.⁵⁴

27 Şevval 1246 (10 Nisan 1831) yılında ise Kasımpaşalı Ahmet Efendi (ö. ?) yerine, Sultan I. Ahmet'in yaptırdığı ve İstanbul'un en büyük külliyelerinden biri olan Sultan Ahmet Camii'nde Cuma vaizliği görevine getirilmiştir.⁵⁵

1247 (1831-32) yılının sonlarında Ankaravî el-Hâc Ali Efendi (ö. ?) tarafından Saray-ı Muallâ şeyhulkurrâlığına tayin edilmiştir.⁵⁶ Ayrıca Abdullah Eyyûbî'nin padişahın sır kâtibi olduğu da söylenmektedir.⁵⁷

1.6. Vefatı

Abdullah Eyyûbî 7 Rebûlevvel 1252 (22 Haziran 1836) tarihinde Perşembe gecesi rahmet-i rahmana kavuşmuştur. Oğlu Molla Mehmed Emin Efendi, ölmeden önce babasının hastalandığını söylemiş ve cenazesine meşâyih, ulema ve talebelerinden oluşan büyük bir cemaatin katıldığını belirtmiştir.⁵⁸ Teçhiz ve tekfin işlemleri sırasında devrin padişahı bir elçi göndererek aileye tek bir akçe harcatmadan defin işlerini karşılamıştır. Öğle namazını müteakip cenaze namazı kılınıp defnedilmiştir.⁵⁹

⁵²Mehmed Emin Efendi, *el-Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 121.

⁵³Mehmed Emin Efendi, *Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 121.

⁵⁴Mehmed Emin Efendi, *Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 122.

⁵⁵Mehmed Emin Efendi, *Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 122.

⁵⁶Mehmed Emin Efendi, *Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 122.

⁵⁷Akifzâde Amâsî, *el-Mecmu' fi'l-Meşhud ve'l-Mesmu*, (trc. Hikmet Özdemir), İstanbul: Türkiye İlmî İçtimai Hizmetler Vakfı, 1998, s. 259; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (yüksek lisans tezi, 2016), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 112.

⁵⁸Mehmed Emin Efendi, *Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 122.

⁵⁹Mehmed Emin Efendi, *Âsâru'l-Mecîdiyye*, vr. 122.

Molla Mehmed Emin Efendi, cenaze namazında bulunan herkesin babasına haklarını helal edip hüsn-i şehadette bulunduklarını ve gömüldüğü yeri otuz yıl önce babasının satın aldığı aktarmıştır.⁶⁰

Ömer Nasuhi Bilmen, Mehmed Süreyya ve Mehmed Tahir de Abdullah Eyyûbî'nin seksen yaşında, hicrî 1252 yılında öldüğünü ve Eyüp Sultan Hazretleri'nin ayakucundaki camın oraya defnedildiğini söylemiştir.⁶¹

2. Eserleri

Abdullah Eyyûbî, kıraat, tefsir, hadis, tasavvuf, Arapça vb. çeşitli alanlarda eser telif etmiştir. Mehmed Emin Efendi, babası Abdullah Eyyûbî'nin yukarıda da söylendiği gibi irili ufaklı yirmiden fazla eser telif ettiğini söylemiştir.⁶² Ancak bu eserlerin içeriği hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Abdullah Eyyûbî, eserlerinin genelini hac görevini yerine getirip geri döndüğünde yazmaya başlamıştır. Mehmed Süreyya, Abdullah Eyyûbî'nin el-sine-i selâsede (Arapça, Farsça, Türkçe) eser telif ettiğini dile getirmiştir.⁶³ Mehmed Tahir ise Abdullah Eyyûbî'ye ait otuza yakın eser ismi zikretmiştir.⁶⁴

Abdullah Eyyûbî'nin eserlerinin çoğu yazma olarak kütüphanelerde mevcuttur ve bu eserlerin genelinde de ya müellifin ya da müstensihnin yazdığı tarih bulunmaktadır.⁶⁵ Eserlerinde genellikle siyah ve kırmızı kalem kullanmıştır. Konu başlığı sayılabilecek ve dikkat çekmek istediği yerleri de kırmızı kalemle yazmıştır. Eserlerinde derkenara⁶⁶ oldukça az yer vermiş bunun yanı sıra eserlerin genelinde reddâde⁶⁷ kullanmıştır. Abdullah Eyyûbî'nin eserleri, müstakil olduğu gibi birkaç risâlesinin bir araya getirilmesiyle oluşan bir mecmua şeklinde de bulunmaktadır.

⁶⁰Mehmed Emin Efendi, *Âsârü'l-Mecîdiyye*, vr. 122.

⁶¹Mehmed Süreyya, III, 396; Mehmed Tahir, I, 361; Ömer Nasuhi Bilmen, II, 365.

⁶²Mehmed Emin Efendi, *Âsârü'l-Mecîdiyye*vr. 121.

⁶³Mehmed Süreyya, III, 396.

⁶⁴Mehmed Tahir, I, 365.

⁶⁵Yonis İnanc, Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî Hayatı ve Eserleri, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, s. 29.

⁶⁶Derkenar: Yazma eserlerde konuyla ilgili ekstra bilgi vermek için sayfanın yanına, altına yapılan açıklamalara denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Atilla Çetin, "Derkenar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/derkenar> (28.06.2019).

⁶⁷Yazma eserlerde birbirini takip eden sayfaları göstermek için sayfa altlarına konulan kelimelere verilen addır. Daha fazla bilgi için bk. İsmail E. Erünsal, "Reddâde", *DİA*, XXXIV, 515.

Eserlerine genellikle besmele ile başlamış kitabının ismini zikrettikten sonra hamdele, salvele ile devam etmiştir. Kitabın girişinde ise eseri neden telif ettiğini açıklamıştır. Eserlerinde genellikle kendi adını Abdullah b. Sâlih b. İsmail olarak belirtmiştir. Türbe ve camisinde imamlık yaptığı Eyyüb el-Ensârî'ye olan bağlılığını çoğu eserinde ona mensup olduğunu belirterek dile getirmiştir.

Tezin bu bölümünde Abdullah Eyyûbî'nin eserleri konularına göre tasnif edilip, kısaca tanıtılacaktır.

2.1. Kıraate Dair Eserleri

Abdullah Eyyûbî birçok alanda döneminin önde gelen âlimlerinden ders almış bunlar arasında da kıraat ilmi öne çıkmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Abdullah Eyyûbî, Na'izâde el-Hâc İbrahim Efendi ve Yakub Ağa Camii İmamı Şeyhülkurrâ Hacı Sâlih Efendi'de okuduktan sonra Eyüp Sultan Külliyesi Dârulkurrâsı'nda ders vermiş hem de Reîsülkurrâ olmuştur.⁶⁸ Dolayısıyla eserleri kıraat ağırlıklıdır.

2.1.1. Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb

Abdullah Eyyûbî, esere besmele ile başladıktan sonra “Mehâmid-i zâkiyât ol mübdi'-i kâinât, mûcid-i masnû'ât-ı cenâbın ithâf-gerde-i muallâ sâha-i takdîsi olmağa şâyân ve hakîkdir ki levâmi'-i tavâli'-i âyât-i kelâm-ı mecîdî...” ifadeleriyle devam etmiştir.

Abdullah Eyyûbî bu eseri Galatasaray Hümayunu'nda derste okutmak üzere yazdığını dile getirmiş; bu yüzden de Kur'ân-ı Kerîm'in cem'i, istinsahı, kıraat tarikleri, Kur'ân-ı Kerîm'i okuma âdâbı, kıraat imamları, yedi harfle ilgili bazı hadisler, yedi harfin mahiyetinin ne olduğu gibi çeşitli konuları ele aldığı eserinde akademik bir üslup kullanmamıştır. Eserin dili Türkçe'dir. Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Eserde yazarın ders aldığı hocalarının kimler olduğu ve kıraatteki silsilesi hakkında da bilgiler yer almıştır. Eserlerinde derkenara fazla yer vermeyen Abdullah Eyyûbî, bu eserinde de derkenarı fazlaca

⁶⁸Ömer Rıza Kehhâle, VI, 123.

kullanmamıştır. Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi tezin bir sonraki kısmını oluşturduğu için burada kısaca değinilmiştir.

Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri MÜİFK Öğüt 67 numarada kayıtlı olan mecmuanın 153a-172b varakları arasında bulunmaktadır. Ayrıca Mısır Milli Kütüphanesi'nde *Risâle fî Cem 'i 'l-Kur'ân ve 'l-Kırâât* adıyla kayıtlı olan eserin mezkûr risâlenin bir nüshası olduğu düşünülmektedir.⁶⁹

2.1.2. el-Mîzân

Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri Arapça olup 85 varaktan müteşekkildir. Eserin ismini kitabın başında *Mîzânün li-Abdillâh el-Eyyûbî* olarak zikretmiştir.⁷⁰ Eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlamış "الحمد لله الرحمن الذى علمنا القرآن وخلقنا والصلاة والسلام" ifadeleriyle devam etmiştir.⁷¹

Müellif bu eserini kaleme alma sebebiyle ilgili kitabın giriş kısmında, üç şehirde meşhur olan kıraat tariklerini topladığını bunu da tariklerin birbiriyle karışmaması ve her kârinin kendi tarikini bilmesi için yazdığını dile getirmiştir.⁷² İlk olarak Kâlûn (ö. 220/835) rivâyetiyle başlamış ve bütün rivâyetleri ele almıştır. İzmîrî, Ali Mansûr ve İtilaf Mesleği ele aldığı kıraat tarikleridir. Abdullah Eyyûbî bu tariklerin rumuzlarını da sırasıyla "r, m, f" olarak nakletmiş, kitabı okuyacaklar için "kardeşim" ifadesini kullanmış ve hayır dualarını istemiştir.⁷³

Abdullah Eyyûbî, eserini okuyucunun daha iyi anlayabilmesi ve eserinde bir düzen olması için şemalar oluşturmuştur. Risâlede karışıklık olmaması ve eserin daha iyi anlaşılabilmesi için müellif kırmızı kalem kullanmıştır. Eserini Allah'a şükrederek ve Hz. Peygamber'e salavat getirerek bitirmiştir.⁷⁴

⁶⁹Konuyla ilgili bilgi için bk. Yonis İnanç, s. 118, Ayrıca Mısır Kütüphanesi'ndeki bu eserin ismi eserin içeriğine daha uygundur.

⁷⁰Abdullah Eyyûbî, *el-Mizan*, Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp., nr. 45, Ze 15/2, vr. 1.

⁷¹Bize Kur'an'ı öğreten, bizi yaratan Allah'a hamdolsun. Sözü etkileyici ve delil getiren peygamberlerin en kamiline salât ve selâm olsun.

⁷²Abdullah Eyyûbî, *Mizan*, vr. 1.

⁷³Abdullah Eyyûbî, *Mizan*, vr. 1.

⁷⁴Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde *Şerhu Mîzânî 'l-Kurâi-l-Aşera* diye zikrettiği eserin burda ele alınan *el-Mizan* ile aynı risâle olduğu düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili bk. Yonis İnanç, s. 119.

Bu eser yazma olup bir nüshası Kütahya'da Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 45 Ze 15/2' de, diğer nüshası ise İBB Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu 001032/01'de yer almaktadır.

2.1.3. Müteşâbihâtü'l-Kur'ân

Müellifin kıraat ilmine dair bir başka eseridir. Eserin ismini *Müteşâbihâtü'l-Kur'ân* olarak yazdıktan sonra "قوله الرحمن الرحيم ملك فيمن جعل البسمة منها وفي تكراره" ifadeleriyle devam etmiştir.⁷⁵

Eserde, Kur'ân'da geçen müteşâbih âyetler⁷⁶ hakkında bilgi verilmiştir. Dili Arapça'dır.

Abdullah Eyyûbî eserinde Fatıha sûresinden başlayıp Nas sûresine kadar sırasıyla bütün sûrelerdeki müteşâbih âyetleri yazmıştır. Sûrelerin isimlerini okuyucunun daha iyi anlayabilmesi ve düzen sağlayabilmek adına kırmızı kalemle yazmıştır. Ayrıca âyetleri yazarken buna vurgu yapabilmek adına âyetin başına قوله kelimesini eklemiş ve bunu kırmızı kalemle yazmıştır. Eserde derkenar sayısı oldukça azdır.

Abdullah Eyyûbî bu risâlesini *el-Kamûsu'l-Muhît* müellifi Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1414) *el-Besâir fî Letâifi'l-Kur'ân*⁷⁷ isimli kitabından faydalanarak yazdığını şu şekilde dile getirmiştir: "Bunların hepsi, -Allah kendisine rahmet eylesin- *Kamûsu'l-Muhît* sahibinin, *el-Besâir fî Letâifi'l-Kur'ân* isimli kitabından çıkarılmıştır."⁷⁸

Eser 39 varaktır. Ayrıca Eyüb Sultan Camii'nde imamlıkla müşerref olduğunu dile getirmiş ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye mensup olduğunu ifade ettikten sonra kitabını sonlandırmıştır. Müellif, eserin sonunda kitabını 3 Zilhicce 1218 (15 Mart 1804) tarihinde bitirdiğini dile getirmiştir. Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri de yazma olup, MÜİFK'da bulunmaktadır.

⁷⁵Besmeleye sahip olan kişi Rahmân ve Rahîm'in sözüne meliktir. Ve tekrarında...

⁷⁶Müteşâbih âyetler lafzen ve manen olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Eyyûbî'nin eserinde ele aldığı ise lafzen müteşâbih olan âyetlerdir.

⁷⁷Abdullah Eyyûbî eserin adını *el-Besâir fî Letâifi'l-Kur'ân* olarak zikretmiştir. Ancak kaynaklarda *el-Besâir Zevî't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitabi'l-Aziz* şeklinde geçmektedir.

⁷⁸Abdullah Eyyûbî, *Müteşâbihâtü'l-Kur'ân*, MÜİFK, Üsküdarlı, nr. 66, v. 39.

2.1.4. Levâmiu'l-Bedr Şerhu Nâzîmeti'z-Zehr

Abdullah Eyyûbî'nin kıraat ilmine dair bir başka eseridir. Müellif, esere besmeleyle giriş yaptıktan sonra "الحمد لله الذى أحاط كل شئ علمه وأحصى كل شئ عددا ولم تنفذ" ifadeleriyle devam etmiştir.⁷⁹

Abdullah Eyyûbî bu eserini Endülüslü ünlü kıraat âlimi Kâsım b. Fîrrûh eş-Şâtıbî'nin (ö.590/1193) *Nâzîmetü'z-Zehr* isimli kasidesinin şerhi olarak telif etmiştir. Dili Arapçadır. Abdullah Eyyûbî bu kitabın mukaddimesinde Şâtıbî'nin sözü edilen eserinin iyi bir şerhi olmadığını ve okuyucuların eserde geçen rumuzları, i'râbları, cümleleri anlamadığını belirtmiş bu sebeple de risâlesini yazdığını dile getirmiştir.⁸⁰

Eserinde ilk önce mezkûr kasidenin bir sayfalık bölümünü yazıp yan sayfasında da bu kısmı şerh etmiştir. Şerh ederken ise sûre başlarında sûrenin Mekki mi Medeni mi olduğunu ifade etmiş ve bu konuda âlimlerin görüş farklılıklarını aktarmıştır. Ayrıca sûrelerin nüzul sırasını belirtmiştir. Sûrelerde kullanılan fâsılları, kelime ile harf sayılarını ve sûrelerin hangi cüzde olduğunu zikretmiştir.⁸¹

Şerh kısmında yazar, karışıklığı gidermek amacıyla kırmızı kalemle aralara çizgiler çekmiş ve numaralandırmalar yapmıştır. Eserde derkenarlar da geniş yer tutmuştur.

Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri de yazma olup, MÜİFK Üsküdarlı bölümü 36. numarada kayıtlı bulunan risâlenin 127a-135b varakları arasında yer almaktadır. Diğer bir nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi İbrahim Efendi koleksiyonu 27. numarada bulunmaktadır.

⁷⁹İlmiyle herşeyi kuşatan, herşeyi bilen ve sayan, denizlerin tükeneyeceği ama O'nun sözlerinin tükenmeyeceği Allah'a hamdolsun.

⁸⁰Abdullah Eyyûbî, *Levâmiu'l-Bedr Şerhu Nâzîmeti'z-Zehr*, MÜİFK, Üsküdarlı, nr. 36 vr. 127a.

⁸¹MÜİFK Üsküdarlı Bölümünün 36. numarasına kayıtlı olan mezkûr eserin nüshası, sayfaları kopmuş bir şekilde bulunmaktadır. Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri*'nde, Ahmed Lütfi ise *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*'de bu eserden kitaplarında bahsetmiştir.

2.2. Arap Diline Ait Eserleri

Abdullah Eyyûbî'nin kıraat alanı dışında eser telif ettiği en önemli ilimlerden biri de Arap dilidir. Zamanın ilim dili Arapça olduğu için iyi bir Arapça eğitim almış ve bu alanda medreselerde ders vermiştir. Abdullah Eyyûbî'nin bu alandaki en önemli eseri aşağıda ayrıntılı olarak ele alınan halk arasında *İzhâr* adıyla meşhur olmuş Arap dilinde önemli bir yer tutan Birgivî'nin (ö. 981/1573) *İzhârü'l-Esrar* adlı nahiv kitabına yazdığı *Fevâihu'l-Ezkâr fî Halli Netâici'l-Efkâr* isimli şerhidir.

2.2.1. Fevâihu'l-Ezkâr fî Halli Netâici'l-Efkâr

Yukarıda da değinildiği üzere Birgivî'nin halk arasında *İzhâr* adıyla şöhret bulmuş *İzhârü'l-Esrâr* adlı eserinin bir şerhidir. *İzhâr*, Arapça bir eser olup kitapta nahiv ilmiyle ilgili konular ele alınmıştır. Bu eser üzerine birçok şerh yapılmıştır. Adalı Şeyh Mustafa'nın (ö. 1085/1674) yazdığı ve Adalı diye şöhret bulan, birçok defa basımı yapılan *Netâicü'l-Efkâr* adlı şerh bunlar arasında en ünlüsüdür.⁸² Abdullah Eyyûbî, Adalı'ya ait bu şerhin uzun olduğunu söylemiş ve okuyanları yorduğu için basitleştirerek ele aldığını kitabın girişinde belirtmiştir. Ancak bu kitabı günlük hayatın uğraşları yüzünden hemen bitiremeyip yaşlılık döneminde oğlu Molla Mehmed Emin Efendi'nin de teşvikiyle 1247/1831-32 yılında tamamlamıştır.⁸³

Abdullah Eyyûbî, esere besmele ile başlamış ve "الحمد لله الذى جعل الالفاظ قوالب المعاني" "وزينها بالنحو والفصاحة و بفن المعاني" ifadeleriyle devam etmiştir.⁸⁴

Eserde ilk olarak bismelenin gramer yapısını ele alınmıştır. *İzhâr* adlı eser bir giriş ve üç ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm âmil, ikinci bölüm mâmul, üçüncü bölüm ise i'râb konularından meydana gelmiştir.⁸⁵ Abdullah Eyyûbî'nin şerhi de bu sıralamayı takip etmiştir.

⁸²Emrullah Yüksel, "Birgivî", *DİA*, VI, 193.

⁸³Abdullah Eyyûbî, *Fevâihu'l-Ezkâr fî Halli Netâici'l-Efkâr*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Dâru'l-Mesnevî nr. 494.

⁸⁴Kelimeleri anlamlandıran, manaları kalıplaştıran ve onu meânî ilmiyle, fesâhatle ve nahivle süsleyen Allah'a hamdolsun.

⁸⁵Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Elmalı, "İzharu'l-Esrar," *DİA*, XXIII, 506-507.

Eserin dili Arapça olup matbu nüshası 1309 (1891-92) yılında Dersaadet'te basılmıştır. Eser 239 sayfadan müteşekkildir. Müellif kitabının sonunda ismini el-Hâc Abdullah b. Sâlih b. İsmail olarak zikretmiş, Eyüb Sultan Camii imamı olduğunu belirtmiş ve sahâbeye duada bulunmuştur.

Eserin yazma nüshalarından biri Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Dâru'l-Mesnevî bölümü, 494. numarada bulunmaktadır.

2.2.2. Tekmile-i Muharrem

Abdullah Eyyûbî, esere besmele ile başladıktan sonra "الحمد لله وحده. والصلاة والسلام على من لا نبي بعده. وبعد فلما كانت الحاشية اللطيفة" ifadeleriyle devam etmiştir.⁸⁶

Abdullah Eyyûbî diğer eserlerinde olduğu gibi bu kitabın girişinde de eserini yazma amacını dile getirmiştir. İbn Hacib'in (ö. 646/1249) *Kâfiye* adlı ünlü nahiv eseri üzerine Molla Câmi (ö. 898/1492) *el-Fevâidü 'z-Zıyâiyye* isimli şerhi kaleme almıştır. Muharrem Efendi (ö. 1010/1601) de bu şerhe, yarım kalan bir hâşiye yazmıştır. İşte Abdullah Eyyûbî bu yarım kalan kısmı tamamlamak için eserini kaleme almıştır.⁸⁷

Eser toplam 605 sayfa olup, dili Arapçadır ve 25 Rebûlevvel 1237 yılında (20 Aralık 1821) yazılmıştır.

Bu eser matbu olup Süleymaniye Kütüphanesinde iki farklı numarada kayıtlı bulunmaktadır. Biri İbrahim Efendi koleksiyonunun 709 numarasında, diğeri ise İzmirli İbrahim Hakkı koleksiyonunun 2918 numarasında kayıtlıdır.

2.3. Ebû Eyyûb el-Ensâri Hakkında Yazdığı Eserler

Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî, Eyüp'te doğmuş ve hayatını burada geçirmiştir. Kendisine buraya nispetle Eyyûbî lakabı verilmiştir. Abdullah Eyyûbî, eğitimini tamamladıktan hemen sonra Eyüb Sultan Camii'ne baş imam olarak atanmış ve buradaki lojmanda oturmuştur. Abdullah Eyyûbî burada otururken türbeyi ziyarete

⁸⁶Hamd yalnızca Allah'adır. Kendisinden sonra peygamber olmayana salât ve selâm olsun. Sonra hâşiye..

⁸⁷Abdullah Eyyûbî, *Tekmile-i Muharrem*, , Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi, nr. 709.

gelenlerin orada farklı davranışlar sergilemeleri üzerine⁸⁸ ve çoğu eserinde kendisine mensup olduğunu söylediği ve sevdiği Ebû Eyyûb el-Ensârî hakkında bilgi vermek amacıyla bu konuda eserlerini telif etmiştir..

2.3.1. Risâle fî Hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî

Abdullah Eyyûbî eserini “Hamd-ü bî hadd ve şükr-ü bî add. Evvel cenâb-ı hakk ve feyyâz-ı mutlak ve hâlikî’s-semâvâtî ve’l-arz olan mevlâ-i müteâl hazretlerine olsun ki.” ifadeleriyle yazmaya başlamıştır. Allah Teâla’nın âlemi ve insanı yaratmasından, insanlar içinde de Hz. Peygamber ve ona destek olan sahâbîlerinin yaratılmasından bahsedip akabinde sahâbîlerin önemini vurgulamıştır. Abdullah Eyyûbî, Eyüp Sultan hazretlerini ziyarete gelen ihvanın kalplerini hem muhabbetle doldurmak hem de onların öğrenmeleri ve teşvik edilmeleri için Hâlid b. Zeyd Ebî Eyyûb Ensârî’nin bazı hikâyelerini bu risâlesinde kaleme aldığını beyan etmiştir.⁸⁹ Eserin dili Türkçedir.

Risâle altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Eyüp Sultan’ın nesebini anlatmaktadır. İkinci bölümde de Kur’an’da onun zımnen geçtiği âyetleri göstermektedir. Eserin üçüncü bölümünde İstanbul’un fethedilmesiyle birlikte kabrinin nasıl bulunduğu, dördüncü bölümde rivâyet ettiği bazı hadisler, beşinci bölümde kabrini ziyaret ederken uyulması gereken kurallar, altıncı bölümde ise türbe ve caminin etrafında medfun olan zevât-ı kirâm hakkındaki hikâyeler yer almaktadır.⁹⁰

Biyografi yazarlarının farklı isimler altında zikrettikleri risâlenin bu eser olduğu düşünülmektedir. Mesela Mehmed Tahir’in *Ahkâmu’l-Müsâirin fî Men Düfine fî Civâri Ebî Eyyûb el-Ensârî* adıyla zikrettiği risâlenin bu olabileceği tahmin edilmektedir.⁹¹

1210 (1795-96) yılında Derviş Mustafa Gülşenî (ö. ?), Abdullah Eyyûbî’nin bu eserini istinsah etmiştir.⁹² Eyyûbî’nin bu eseri, MÜİFK Ögüt bölümü 67 numaralı

⁸⁸ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî*, MÜİFK Ögüt, nr. 67, vr. 115a.

⁸⁹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî*, vr. 114b.

⁹⁰ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî*, vr. 114b.

⁹¹ Mehmed Tahir, I, 364; ayrıca aynı kanaate farklı araştırmacılar da ulaşmış olup bununla ilgili bilgi için bk. Yonis İnanç, s. 120.

⁹² Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî*, vr. 146a.

demirbaşında kayıtlı olan yazara ait birkaç risâlenin bir araya getirildiği mecmuanın 114a-146a varakları arasında yer almaktadır.

2.3.2. Adâb-ı Ziyâret-i Hazreti Hâlid b. Zeyd

Esere “Kaide bu minvâl üzere hareket oluna. İbtidâ câmi-i şerife varıp nâfile iki rekat Allah Teâlâ’nın rızası için namaz kıla evvelki rekatte...” ifadeleriyle bu küçük risâlesine başlamıştır. Tek sayfalık bu bölümde Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin türbesinin nasıl ziyaret edileceğini, orada neler yapılabileceğini anlatmıştır. Eyyûbî’nin türbe âdâbıyla ilgili eser yazma amacı ise daha önce söylendiği gibi kabri ziyarete gelip yanlış uygulamalar yapan insanları uyarmak ve onlara çok sevdiği, bağlı olduğu Eyüb Sultan Hazretlerini tanıtmaktır.⁹³

Abdullah Eyyûbî’nin bu risâleyi *Risâle fî Hakkı Hazret-i Ebû Eyyûb el-Ensârî* adlı eserinin beşinci bölümü olan Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin kabrini ziyaret âdâbına birkaç ekleme yaparak aynı ifadelerle ele aldığı görülmektedir.⁹⁴

Abdullah Eyyûbî’nin bu eseri tek sayfa olup MÜİFK Öğüt bölümü 67. Numaralı demirbaş kayıtlı olan mecmuanın 146b sayfasındadır ve dili Türkçedir.

2.3.3. Ebû Eyyûb el-Ensârî’den Rivâyet Edilen Hadislerin Tercüme ve Şerhi

Esere besmeleyle başladıktan sonra “Hamd-ü lâ yehsâ ve şükr-ü la yenkus ol zât-ı vâcibü’l-vucûd ol melik...” ifadeleriyle devam etmiştir. Eserin dili Türkçedir ve eser 274 sayfadan oluşmaktadır.

Abdullah Eyyûbî’nin bu risâlesi, Mısırlı hadis âlimi Alî b. Ahmed el-Karâfî’nin (ö. 940/1533) *Nefehâtü’l-Âbîri’s-Sârî bi-Ehâdîsi Ebû Eyyûb el-Ensârî* adlı eserinin tercüme ve şerhidir. Eserin sonunda sonuç bölümü bulunmakta olup bu bölümde neleri dile getirdiğini şu şekilde aktarır: “Evvel Hâlid b. Zeyd hazretlerinin neseb-i saâdetleri ve ensâr radiyallâhu anhum’un faziletlerini ve ensâr içinden Hâlid b. Zeyd hazretlerine

⁹³Abdullah Eyyûbî, *Âdâb-ı ziyâret-i Hazreti Hâlid b. Zeyd*, MÜİFK Öğüt, nr. 67.

⁹⁴Konuyla ilgili, Yonis İnanç’ın da mezkûr makalesinde aynı fikre sahip olduğu görülmektedir.

has olan faziletlerini beyan hakkında...”⁹⁵ Abdullah Eyyûbî, Karâfî’nin bu eserini Osmanlı Devleti’nin dünya devletleri arasında zirvede olduğu ve doğal sınırlarına ulaştığı dönem olan Kanuni Sultan Süleyman zamanında onun İstanbul’a geldiğini, Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerini ziyaret ettiğini, bu ziyaret esnasında insanların türbede yaptıkları şeyler yüzünden üzüntü yaşadığını ve bunun üzerine eserini kaleme aldığını beyan etmiştir.⁹⁶

Abdullah Eyyûbî hadisleri numaralandırmış ve hadislerin karışmaması için bu numaralandırmayı kırmızı kalemle yapmıştır. Hadisin senedinde Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin olduğu yeri de kırmızı kalemle yazarak özellikle belirtmiştir. Hadislerin i’râbına da yer vermiş ve dikkat çekmek için i’râb başlıklarını da kırmızı kalemle yazmıştır. Son olarak da hadiste neler anlatıldığını izah edip bir başka hâdisi geçmiştir. Eserinde takip ettiği sistem bu şekildedir.

Müellif eserini 1210 yılının Ramazan ayının başlarında bir perşembe günü sabah namazından sonra tamamlamıştır.⁹⁷ Abdullah Eyyûbî, sözü edilen eseri tercüme ettikten sonra onu hem talebelere hem de halka okutmuştur. Bu sırada oluşan şerhlerle de eserini meydana getirmiştir.⁹⁸ Eserinin sonunda kimsenin kimseye faydasının dokunmayacağını kıyamet gününde yaptığı bu hayırlı işin kendisine, anne ve babasına yardım sağlaması için dua etmiştir.

Abdullah Eyyûbî’nin bu eseri yazma olup Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa bölümü 203 numaralı demirbaşa kayıtlıdır.

2.4. Fıkıh İlmine Ait Eserleri

Abdullah Eyyûbî’nin eser kaleme aldığı ilimlerden biri de fıkıhtır. Eyyûbî fıkıh ilminde de iyi bir eğitim almış ve halkın ihtiyaçlarına yönelik risâleler yazmıştır. Bu bölümde söz konusu risâlelerin tanıtımı yapılacaktır.

⁹⁵ Abdullah Eyyûbî, *Ebû Eyyûb el-Ensârî’den Rivâyet Edilen Hadislerin Tercüme ve Şerhi*, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 203, vr. 4.

⁹⁶ Abdullah Eyyûbî, *Ebû Eyyûb el-Ensârî’den Rivâyet Edilen Hadislerin Tercüme ve Şerhi*, vr. 3.

⁹⁷ Abdullah Eyyûbî, *Ebû Eyyûb el-Ensârî’den Rivâyet Edilen Hadislerin Tercüme ve Şerhi*, vr. 275.

⁹⁸ Mehmed Efendioğlu, s. 322.

2.4.1. Hediyyetü'l-Hüccâc

Esere besmele ile başladıktan sonra "الحمد لله الذى فرض على عباده المؤمنين حج بيته الحرام" ifadeleriyle devam edilmiştir.⁹⁹

Kitabın giriş kısmında, hac niyetiyle kutsal topraklara gidecek olanlar için bu eseri hediye amaçlı kaleme aldığını söylemiştir. Eserde bahsettiği konuları "Hac ef'âlinde bulunan ıstılâhât-ı şer'iyyelerin manası, ihrama duhûldan hurûc edinceye kadar her bir mahalde olunacak ef'al, kıraat olunacak dualar ve bazı duaların Türkçesi." şeklinde özetlemiştir.¹⁰⁰ Eyyûbî eserini bir dua ile bitirmiştir.

Ahmed Lütfî'nin¹⁰¹ ve Mehmed Süreyya'nın¹⁰² eserlerinde *Hediyyetü'l-Hüccac fi'l-Menâsik* adıyla bahsettiği risâlenin bu olduğu bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir.¹⁰³

Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kasıdecizâde bölümünde 254 numaralı demirbaşında kayıtlıdır. Eserin dili Türkçe olup 27 varaktan oluşmaktadır.

2.4.2. Tuhfetü'l-İmâm fî Mesâilî's-Sıyâm

Abdullah Eyyûbî, eserine besmele ile başlamış ve "الحمد لله الذى أنعم علينا بفرضية" ifadeleriyle devam etmiştir.¹⁰⁴

Bazı insanların oruç, fitır sadakası, itikâf gibi konularda sorular sorması ve diğer fıkıh kitaplarında bu konuların farklı bölümlerde olması sebebiyle böyle bir eser telif ettiğini dile getirmiştir. Kitap beş ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde oruç ibadeti, ikinci bölümde teravih namazı, üçüncü bölümde fitır sadakası, dördüncü

⁹⁹İnanan kullarına beytül-haram'ı hacı farz kılan, bazı kitapların metnini ve hacda yapılması gerekenleri öğreten Allah'a hamdolsun.

¹⁰⁰Abdullah Eyyûbî, *Hediyyetü'l-Hüccac*, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Kasıdecizâde nr. 254, vr. 1.

¹⁰¹Ahmed Lütfî, V, 73.

¹⁰²Mehmed Süreyya, III, 396.

¹⁰³bk. Yonis İnanç, s. 121.

¹⁰⁴Ramazan orucunu bize farz kılan, diğer ümmetlere göre fitır sadakasıyla bizi üstün tutan ve ramazan gecesi namazını sünnet kılan Allah'a hamdolsun.

bölümde bayramlara dair meseleler ve son bölümde ise kurbanlar hakkındaki hükümler yer almaktadır.

Abdullah Eyyûbî 1233 (1817-18) yılının Ramazan ayında eserini yazmaya başlamış, bir yıl sonra 1234 (1818-19) yılında yazmayı bitirmiştir.¹⁰⁵ Toplam 45 varaktan müteşekkil olup dili Arapçadır. Müellif risâlesini Hz. Peygamber’e salât-u selâm getirerek bitirmiştir.

Eserde bab başlıklarını, görüşünü paylaştığı imamların isimlerini ve önemli gördüğü farklı yerleri kırmızı kalemle yazmıştır.

Abdullah Eyyûbî’nin bu eserinin yapılan araştırmalar sonucunda kaynaklarda farklı isimlerle anıldığı düşünülmektedir.¹⁰⁶

Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî’nin bu eseri, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümü 654. numarada bulunmaktadır.

2.4.3. Mahmûdiyye fi’l-Ferâiz

Müellif esere besmele ile başladıktan sonra "الحمد لله رب العالمين والصلوة على نبيه" ifadeleriyle devam etmiştir.¹⁰⁷ Abdullah Eyyûbî bu eserinde, kitabına verdiği isimden de anlaşılabacağı gibi İslâm fıkıhı içerisinde en karışık konulardan biri olan ferâiz ilmi (İslâm miras hukuku)¹⁰⁸ hakkında bilgiler vermiştir.

Hz. Peygamber “Ferâiz ilmini öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz. Çünkü o, ilmin yarısıdır, unutulur ve o, ümmetinden kaldırılan ilimlerin ilki olacaktır.”

¹⁰⁵ Abdullah Eyyûbî, *Tuhfetü'l-İmam fî Mesâilî's-Siyâm*, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 654, vr. 48.

¹⁰⁶ Bununla ilgili bir makalesinde değerlendirme yapan Yonis İnanc Mehmed Süreyya’nın *Sicilli Osmani* ve Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserlerinde *Tuhfetü'l-İmam fî Fezâilî's-Siyâm*, Ahmed Lütfi ve Bağdatlı İsmail Paşa’nın eserlerinde ise *Tuhfetü'l-Enâm* diye Abdullah Eyyûbî’nin bu risâlesinin böyle isimlendirildiği kanısına varmıştır.

¹⁰⁷ Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamdolsun. Salât ve selâm O’nun nebisi Muhammed’e ve âline olsun. Nebi aleyhi’s-selâm dedi ki “ Ferâizi öğrenin...”

¹⁰⁸ Ferâiz hakkında bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, “Ferâiz”, *DİA*, XII, 362-363.

buyurmuştur.¹⁰⁹ Abdullah Eyyûbî'nin kitabın girişinde ilk olarak mezkûr hadisi nakletmiş olmasından dolayı eserini bu hadis doğrultusunda yazmış olduğu söylenebilir.

Eserin dili Arapça olup eserde çokça derkenarlara yer verilmiştir. Risâlede, âyet ve hadislerde geçen miras taksiminin nasıl olacağı ele alınmıştır. Abdullah Eyyûbî eserlerinde genellikle kitabın kendisine ait olduğunu belirtirken bu eserinde ismini zikretmemiştir. Eser toplam beş varaktan oluşmaktadır.¹¹⁰

Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nde 26655/2 numaradaki mecmuanın 177a-181a varakları arasında, Eyyûbî Abdullah b. Sâlih Reîsülkurrâ adıyla kayıtlıdır.

2.5. Muhtelif Konulardaki Eserleri

Abdullah Eyyûbî'nin muhtelif konulardaki eserleri ve bu eserlerin özellikleri ayrıntılı bir şekilde aşağıda açıklanmıştır.

2.5.1. Miftâhu Saâdeti'l-Medine

Esere besmele ile başlandıktan sonra “Hamd-ü lâ yezâl ve şükr-ü bî zevâl ol hallâk-ı cihân ve râzzâk-ı ins-ü cân olan zât-ı ecell-i ehad ve vâcib-i ferd.” ifadeleriyle devam edilmiştir.

Abdullah Eyyûbî bu eserini, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî'nin (ö. 911/1506) *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*¹¹¹ isimli eserinin ihtisarı olarak meydana getirdiğini belirtmiştir. Müellif eserinde Türkçe olarak Medine-i Münevvere'nin durumu ve çevresinden bir nebze olarak bahsettiğini söylemiştir.¹¹²

Eser sekiz bölümden ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Birinci bab, Medine'nin tarihi süreçteki isimleri, ikinci babda, bu şehrin özellikleri ve faziletleri anlatılmıştır.

¹⁰⁹Dârimi, “Ferâiz” 2; Buhârî, “Ferâiz”, 2; İbn Mâce, “Ferâiz”, 1; Ebû Dâvud, “Ferâiz”, 1; Tirmizî, “Ferâiz”, 2.

¹¹⁰Abdullah Eyyûbî, *Mahmûdiyye fi'l-Ferâiz*, Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Ktp., 26655/2.

¹¹¹Semhûdî, *İktifâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafa* adlı kitabının Mescid-i Nebevî'de çıkan yangın sonucu yok olması üzerine, kendi muhafaza ettiği kadarıyla tekrar yazarak bu eserini meydana getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Semûdî”, *DİA*, XXXVI, 489-491.

¹¹²Abdullah Eyyûbî, *Miftâhu Saâdeti'l-Medine*, Ankara Milli Kütüphane, Yazmalar dvd nr. 324; 06 Mil Yz A 5541, vr. 4.

Üçüncü babda Medine'nin ilk sakinleri ve burada Hz. Peygamber'in gelişine kadar kimlerin oturduğu ele alınmışken; dördüncü babda, Ravza-i Mutahhara'nın inşası, sur minarelerinin yapımı izah edilmiştir. Beşinci babda ise Medine'nin sokakları, etrafındaki dağlar ve kuyular zikredilmiştir. Altıncı babda, Cennetü'l-Bakî' ve civarında olan bazı meşhur kişilerin ve şehitlerin kabirleri hakkında bilgi verilmiş; yedinci babda, şehrin mescitleri yer alırken son babda ise Medine'yi ziyaret etmenin hükmü belirtilmiştir. Son olarak hâtime bölümünde Medine'yi ziyaret âdâbından ve orada okunacak dualardan bahsedilmiştir.

Eserin dili Türkçe olup, 97 varaktan oluşmaktadır. Müellifin bu eserini Şeyh Ahmed b. el-Hâc Muhammed istinsah etmiştir.¹¹³

Eserin bir nüshası Ankara Milli Kütüphanesi, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 324 dvd numarası ve 06 Mil Yz A 5541 arşiv numarasıyla; bir başka nüshası ise Balıkesir İl Halk Kütüphanesinde 10 Hk 649 arşiv numarasıyla kayıtlarda bulunmaktadır.

2.5.2. Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye

Ünlü kelâm âlimi Necmeddîn Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Akâid* adlı eserine, Sa'deddîn Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı şerhe, Hayâlî (ö.875/1470) bir hâşiye yazmış, Abdullah Eyyûbî de bu hâşiye üzerine mezkûr eserini telif etmiştir.¹¹⁴

Müellif, esere " الحمد لله المبدئ لوجود الكائنات و برحمته و نعمته تتم الصالحات و الصلوة و " السلام على افضل الموجودات و على اله " ifadeleriyle devam etmiştir.¹¹⁵

Eserin dili Arapça olup, İslâm inanç esasları üzerine yazılmış hâşiye türünde bir kitaptır. Kitabın sonunda Abdullah Eyyûbî kendini el-Hâc Abdullâh b. el-Hâc Sâlih b. İsmail olarak takdim etmiştir. 1241 (1825-26) yılında telif ettiği bu eser 561 sayfadan müteşekkildir.

¹¹³Abdullah Eyyûbî, *Miftâhu Saâdeti'l-Medine*, vr. 97.

¹¹⁴Abdullah Eyyûbî, *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 666.

¹¹⁵Kâinatı yoktan var eden ve rahmeti herşeyi kuşatan, nimetini iyilere tamamlayan Allah'a hamdolsun. Salât ve selâm yaratılmışların en faziletlisine ve onun âline olsun.

Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 666. numarada kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde eserin matbu nüshaları da yer almaktadır.¹¹⁶

2.5.3. Terceme-i Şerh-i Risâle-i Teslîk-i Nakşîbendiyye

Abdullah Eyyûbî kitabına *Risâlet-i Terceme-i Teslîk-i Nakşîbendiyye* adını vermiştir. Esere besmele ile giriş yaptıktan sonra “Hamd-ü senâ ve bî pâyan ve şükr-ü sipâs-ı firâvân ol zât-ı vâcibi’l-vucûd ve ol kâdir-i hayy-ı zü’l-keremi ve’l-cûd muhtas ve sezadır ki.” ifadeleriyle devam etmiştir.

Şeyh Seyyid Ebû Saîd Muhammed Hâdimî’ye (ö. 1176/1762) ait olan *Risâle-i Teslîk-i Nakşîbendiyye* isimli eserinin Ahmet Trabzoni (ö. ?) tarafından yapılan şerhinin tercümesidir. Abdullah Eyyûbî risâlenin girişinde, mezkûr kitabın Arapça olan ibarelerinin anlaşılamadığı bu yüzden halkın eserden yeterince faydalanamadığı için Türkçeye çevirdiğini dile getirmiştir. Eserde Nakşîbendiyye tarikatının edepleri hakkında bilgi vermiştir.

Eserin dili Türkçedir. Eser 57 varaktan oluşmaktadır. Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî’nin bu eserini Şeyhzâde Mustafa Fethi (ö. ?), 1201 (1786/1787) yılında tahrir etmiştir.¹¹⁷

Eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmaları bölümü 550. numarada Abdullâh b. Sâlih b. İsmâîl İstanbûlî adına kayıtlıdır.

2.5.4. Ehâdîs-i Kudsiyye Tercümesi

Abdullah Eyyûbî’nin bir başka eseri olan *Ehâdîs-i Kudsiyye Tercümesi*’ne “Hamd ve senâ ve şükür bî intihâ ol zât-ı mütevahhide lâıyk ve muhtasdır ki.” ifadeleriyle başlamıştır.

¹¹⁶MÜİFK, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1301(1883-4).

¹¹⁷Abdullah Eyyûbî, *Terceme-i Şerh-i Risâle-i Teslîk-i Nakşîbendiyye*, İBB. Atatürk Ktp., Osman Ergin nr. 550, vr. 92.

Abdullah Eyyûbî'nin bu eseri Cârullah Veliyyüddîn Efendi'nin (ö. 1151/1738) yazdığı kudsî hadislerin tercümesidir.¹¹⁸ Cârullah Efendi kitabını üç bölümden oluşturmuştur. Ancak Abdullah Eyyûbî bu üç bölümden sadece ilk kısmı tercüme ettiğini dile getirmiştir.¹¹⁹

Müellif, eserini yazarken hadislerin okunuşunu kolaylaştırmak ve yanlış harekelemenin önüne geçmek için kırmızı kalemle harekelemiştir. Bunun haricindeki yerlerde de yeni bir hadise geçeceği ve zikri geçen hadisten çıkan sonuçları özetleyeceği zaman kırmızı kalemle başlık atmıştır.

Eserin dili Türkçe olup 185 sayfadan müteşekkildir. Eser Millet Yazma Eser Kütüphanesi A.E. Şeriyeye bölümünde 71. numarada kayıtlıdır.

2.5.5. Tezkiretü'r-Rumât

Abdullah Eyyûbî'nin bir başka risâlesi de *Tezkiretü'r-Rumât* isimli kitabıdır.

Abdullah Eyyûbî çoğu eserinde olduğu gibi bu risâlesine de besmele ile başlamış ve “Hamd-ü lâ yezâl şükr-ü bî-zevâl ol zât-ı vâcibü'l-vucûd ve ol vâhid-i zi'l-kerem.” ifadeleriyle devam etmiştir. Abdullah Eyyûbî Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yıkılma sürecinden oldukça rahatsız olmuş, bu durumun değişmesine yönelik çalışmalar ve fikirler ileri sürmüştür. İşte bu eserini Osmanlı ordusu için kaleme almış, askerleri cihada teşvik etmeye çalışmıştır.¹²⁰ Eyüp Sultan Camii'nde imam olduğunu kitabının başında zikretmiştir. Eser kırk hadis şerhidir.¹²¹

Abdullah Eyyûbî şerhi yazarken ilk önce hadisin numarasını kırmızı kalemle yazmış ve metnini zikretmiştir. Ayrıca başlıkta hadisin hangi kaynakta olduğunu dile getirmiştir. Sonrasında ise mezkûr hadisi kısaca şerh etmiştir.

Kitabın daha düzenli olması ve bölümlerin birbiriyle karışmaması için onu kısım kısım bölmüştür.

¹¹⁸Abdullah Eyyûbî, *Ehâdîs-i Kudsiyye Tercümesi*, Millet Yazma Eser Ktp., A.E. Şeriyeye, nr. 71, vr. 185b.

¹¹⁹Abdullah Eyyûbî, *Ehâdîs-i Kudsiyye Tercümesi*, vr. 2b -3a.

¹²⁰Mehmet Efendioğlu, s. 321.

¹²¹Abdullah Eyyûbî, *Tezkiretü'r-Rumat*, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, nr. 1418.

Bu esere Sultan II. Mahmûd'un (ö. 1254/1839) kahvecibaşısı Mustafa Kânî Bey (ö. 1266/1840) *Telhîsu Resâili'r-Rumât* isimli eserinin mukaddimesinde yer vermiş ve eseri yayınlamıştır.¹²²

Eserini 1233 (1817-18) senesinde bitirmiştir.¹²³ Eser 33 varaktan oluşmaktadır. Dili Türkçedir. Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi 1418 numarada kayıtlıdır.

2.6. Abdullah Eyyûbî'ye Nispet Edilen Diğer Eserler

Yukarıda bahsedilen müellefatın dışında kaynaklarda Abdullah Eyyûbî'ye ait olduğu söylenen eserler de zikredilmiştir. Ancak bu eserlerin birçoğu hakkında bilgi bulunamamıştır. Sadece Mehmed Tahir bu eserlerden birkaçı hakkında bilgi vermiş, eserin hangi kitabın şerhi olduğunu belirtmiştir.

2.6.1. Minhâtü'l-Bârî

Mehmed Tahir'in verdiği bilgilere göre Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1014/1605) iki kelimeden oluşan kırk hadisler kitabına yazdığı şerhtir. Bu esere ulaşamadık ancak Mehmed Tahir bu eserden bahsetmektedir.¹²⁴

2.6.2. Şerhu Mir'âtü'n-Nâzirîn

Mehmed Tahir'in kitabında Abdullah Eyyûbî'ye nispet ettiği bir diğer eserdir. Mehmed Tahir, bu kitabın Âkifzâde Amâsî'nin (ö. 1237/1817) tasavvufa dair yazdığı *Mir'âtü'n-Nâzirîn* adlı eserin şerhi olduğunu dile getirmiştir.¹²⁵ Ancak bu esere ulaşamamıştır.

Tefsîr-i Sûre-i Feth, *Mecâlis-i Mevâiz*, Ebû'l-Hasan Şâzelî'nin (ö. 656/1258) *Menâkıb*'inin Tercümesi, sülûk-ü Nakşîbendiyye'ye dair Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) risâlesinin tercümesi, *Silsiletü'z-Zeheb*'in Arapça şerhinin tercümesi, Mestçizâde'nin (ö. 1150/1737) *Fezâil-i Cemâat* risâlesinin tercümesi, *Mecmûatü'l-Fevâid*, Hayâtî Efendi'nin (ö. 1229/1814) cem ettiği *Ehâdîs-i Erbaîn* şerhi, *Rahmâniyyetün mine't-*

¹²²Mehmet Efendioğlu, s. 321.

¹²³Abdullah Eyyûbî, *Tezkiretü'r-Rumat*, vr. 33.

¹²⁴Mehmed Tahir, "Abdullah Eyyûbî", *Sırat-ı Müstakîm*, s. 75; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 380.

¹²⁵Mehmed Tahir, "Abdullah Eyyûbî", *Sırat-ı Müstakîm*, s. 75; Tahir, I, 380; Bağdatlı İsmail Paşa, I, 489.

Tefsir, İkâzu'l-Kurrâ', Nesâihü'l-Mülûk, İmtihân-i Ezkîyâ şerhi¹²⁶ adlı risâleler, Bağdatlı İsmail Paşa, Bursalı Mehmed Tahir gibi teracim müelliflerinin eserlerinde Abdullah Eyyûbî'ye nispet edilmektedir.¹²⁷ Mehmed Tahir bu eserlerin *Gülşen-i Meşâyih*'ta¹²⁸ olduğunu belirtmiştir.

2.6.3. Risâle-i Beyân-i Tilâvet-i Fâtiha

Bu esere ulaşamamıştır. Ayrıca teracim müelliflerinin eserlerinde de bu risâle hakkında bilgi verilmemiştir.¹²⁹

¹²⁶ Bu eserin isimlerini araştırmalarımız sırasında sadece Bağdatlı İsmail Paşa'nın eserinde gördük. Bk. Bağdatlı, I, 489.

¹²⁷ Ahmed Lütüfi, V, 72-73; Bağdatlı, I, 489; Mehmed Tahir, I, 380; Hayrettin Zirikli, IV, 131.

¹²⁸ Bu eser Eyyûbî'nin oğlu Molla Mehmed Emin Efendi'ye aittir. Ancak mezkûr esere araştırmalarımız esnasında ulaşamadık.

¹²⁹ Yonis İnanç mezkûr makalesinde bu eserden bahsetmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

RİSÂLE FÎ KİRÂATİ'S-SEB'Â VE'L-AŞERA VE'T-TAKRÎB ADLI ESERİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Eserin Tanıtımı

Abdullah Eyyûbî'nin *Risâle fî Kırâati's-Seb'â Ve'l-Aşera Ve't-Takrîb* adlı eseri Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki kıraat ilmiyle ilgili görüşlerini göstermesi bakımından mühim bir eserdir. Bu bölümde eserin daha iyi anlaşılabilmesi, ait olduğu döneme ışık tutabilmesi amacıyla eser hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Genel Bilgiler

Abdullah Eyyûbî genelde eserlerinin ismini kitaplarının mukaddimesinde zikretmiş ancak bu eserinin adını belirtmemiştir. Risâlenin MÜİFK nüshası *Risâle fî Kırâati's-Seb'â ve'l-Aşera ve't-Takrîb* ismiyle kaydedilmiş fakat eser incelendiğinde kıraat ilminin usul ve ferş konularından oldukça az miktarda bahsedildiği tespit edilmiş bu sebeple eserin içeriğiyle isminin uyuşmadığı, risâleye bu adın sonradan verildiği kanaatine ulaşılmıştır.

Eyyûbî kitabının girişinde Galatasaray Humayunu'ndaki öğrencilerinin yedi harfle ilgili soru sormaları üzerine bu konuda kendinden önceki âlimlerin görüşlerini onlara göstermek için eserini yazdığını dile getirmiştir.¹³⁰ Ancak yedi harfle ilgili diğer âlimlerin görüşlerinden bahseden birçok eser varken bu risâleyi neden yazdığı üzerinde

¹³⁰ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'â ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 153b.

durulması gereken bir husustur. Eyyûbî bu risâlesini öğrencilerin sorularına yönelik derste onlara kaynak olması için yazmıştır. Bu yüzden eserini kaleme alırken basit bir üslup kullanmıştır. MÜİFK nüshasında eserin tamamlandığı tarih belirtilmemiş olup “*Kelimât Mersûme*” adlı risâlenin içinde yer alan nüshada ise 7 Cemaziyelevvel 1214(6 Ekim 1799) olarak zikredilmiştir. Bu tarihten yola çıkarak Abdullah Eyyûbî’nin risâlesini 38 yaşında yazdığı söylenebilir.

1.2. Yöntemi

Müellif, eserinde yöntemiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiş sadece kitabını yazma amacını zikretmiştir. Risâle incelendiğinde müellif, öğrencilerin ihtiyacına yönelik kıraat ilmiyle ilgili bazı konulara belli bir düzende yer vermiştir.

Metin konu konu ayrılmamış, önemli olan yerler kırmızı kalemle çizilmiştir. Metnin kenarlarına konu başlığı sayılabilecek notlar yazılmıştır. Ancak iki farklı el yazısının olması sebebiyle bunların metne sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Abdullah Eyyûbî eserde geçen hadislerin tahriç çalışmasına yer vermemiş, kaynak belirtmemiştir. Bazen sadece hadisin sahâbe râvisini zikretmiştir. Görüşlerini kendinden önceki kıraat ilminde otorite olmuş âlimlerin fikirleriyle desteklemiştir.

1.3. Eserin Nüshaları

Tespit edilebildiği kadarıyla eserin kütüphanelerde mevcut iki nüshası vardır. Bu nüshalar arasında küçük farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar dipnotta gösterilmiş, eserin neşrinde takip edilen yöntemler adlı bölümde bununla ilgili bilgi verilmiştir.

Müellif nüshasının hangisi olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. iki yazma arasında bu çalışmada esas alınan nüsha, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde bulunandır.

1.3.1. Risâle fi Kırâati’s-Seb‘a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb

Eserin tespit edilen nüshalarından biri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Öğüt Bölümü 67 numarada bulunan mecmuanın 153a-172b varakları

arasında yer almaktadır. Bu mecmuaya *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb* ismi verilmiştir. Bu mecmuanın içeriğine bakıldığında Eyyûbî'ye nispet edilemeyen farklı risâlelerin de yer aldığı görülmektedir. Abdullah Eyyûbî gerek kendinin gerekse kitaplarının ismini çoğunlukla eserlerinin girişinde belirtmiştir. Ancak bu eserinde sadece kendi adını zikretmiş, risâlenin ismiyle ilgili bir bilgi vermemiştir. Ayrıca esere verilen isimle eserin içeriği yukarıda da değinildiği üzere uyuşmamaktadır. Eserde kıraat ilminin tartışmalı konularına yer verilmiştir. Yedi harf ve mahiyeti, Kur'an'ın cem ve istinsahı, resm-i Osmanî'ye mutâbık olup olmama, kıraatleri kabul şartları, kıraat tarikleri, tilâvet âdâbı, hatim usulü gibi konulardan bahsedilmiş ancak kıraat ilminin usul ve ferş konularına genel olarak değinilmemiştir. Bu nedenlerden dolayı esere mezkûr ismin sonradan verildiği söylenebilir.

Eserin ulaşılabilen iki nüshasında da hareke kullanılmamıştır. Abdullah Müellifin risâlesini yazma amacı öğrencilerine kıraat ilmi hakkında derli toplu bilgiler sunmak ise de bu isteğine tam olarak ulaşamadığı gözlemlenmektedir. MÜİFK'da bulunan nüshanın ilk sayfalarında risâleyle alakası olmayan bazı âyet ve salavatlara derkenarda yer verilirken diğer nüshada bu kayıtlar bulunmamaktadır.

Bu nüshada risâlenin ne zaman yazıldığı belirtilmemiştir. Ayrıca Abdullah Eyyûbî'nin bu eserinden kaynaklarda bahsedilmemiş olması ise dikkat çekicidir. Ancak eserin müellife isnadı konusunda şüphe yoktur. Zira çoğu eserinde olduğu gibi Abdullah Eyyûbî bu risâlesinde de kendi adını kitabın girişinde zikretmiştir.

1.3.2. Kelimât Mersûme

Risâle fî Kırâati's-Seb'a Ve'l-Aşera Ve't-Takrîb adlı eserin bir diğer nüshası da *Kelimât Mersûme* adlı risâlenin içinde yer almaktadır. Bu risâle Doç. Dr. Muhammed Abay'dan temin edilmiştir. Ancak eserin hangi kütüphaneden alındığı, kendisine kim tarafından verildiği bilinmemektedir.

Bu nüshanın MÜİFK'da bulunan nüshayla benzer olduğu yukarıda da zikredilmiştir. Tahrir sanatının kullanıldığı bu nüshada MÜİFK nüshasında olan derkenarların yazılmamış olması, mezkûr derkenarların daha sonradan ilave edildiği görüşünü desteklemektedir.

Nüshanın sonunda Eyyûbî, eseri yazdığı tarihi 7 Cemaziyelevvel 1214 (6 Ekim 1799) olarak belirtmiştir. Eserin istinsah tarihi ise 26 Şaban 1214'dür (23 Ocak 1800).

Eserin daha önce bahsedildiği gibi Mısır Kütüphanesi'nde *Risâle fî Cem 'i'l-Kur'ân ve'l-Kırâat* adıyla bir nüshasının olduğu düşünülmektedir. Ancak bu nüshaya ulaşma imkanı olmamıştır.

1.4. Eserin Kaynakları

Abdullah Eyyûbî risâlesinde genellikle görüşünü savunmak için kullandığı kaynakların isimlerini zikretmiş ve hangi âlimin görüşüne mutâbık olduğunu belirtmiştir. Eser incelendiğinde kıraat alanında kendisini etkileyen en önemli ismin İbnü'l-Cezerî olduğu görülmektedir.

1.4.1. İbnü'l-Cezerî ve Eserleri:

Tam adı Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir.¹³¹ Daha çok İbnü'l-Cezerî adıyla anılmaktadır. Dedesinin bugünkü Şırnak'ın Cizre ilçesinde bulunmasından ötürü kendisine bu nisbe verilmiştir. Künyesi Ebü'l-Hayr'dır.¹³² Cezerî'nin hayatıyla ilgili bilgileri eserlerinin mukaddimesinde bulmak mümkündür. İbnü'l-Cezerî, çocukluğunun Şam'da geçtiğini ve Kur'ân-ı Kerîm eğitimini babasından aldığını belirtmiştir. Ayrıca ilk ilim tahsilini de babasının yanında yapmıştır.¹³³ On üç yaşında hafız olmuş ve bir yıl sonra teravîh namazlarını hatimle kıldirmaya başlamıştır.¹³⁴ O sadece kıraat ilmiyle uğraşmamış diğer ilimlerde de devrin önde gelen hocalarından dersler almıştır.¹³⁵ 5 Rebûlevvel 833 (2 Aralık 1429) yılında seksen iki yaşındayken vefat etmiştir.¹³⁶

¹³¹İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr, Takribu'n-Neşr, Gâyetü'n-Nihâye* gibi eserlerin mukaddimesinde yer almaktadır.

¹³²İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr, Takribu'n-Neşr, Gâyetü'n-Nihâye, Muncidu'l-Mukriin* gibi eserlerin mukaddimesinde yer almaktadır.

¹³³Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Camîu'l-Esanid*, 833/1429, Süleymaniye Kütüphanesi Dârü'l-Mesnevi 11'de kayıtlı nüshanın fotokopisidir, 21b.

¹³⁴İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtü'l-Kurrâ*, (nşr. Gotthelf Bergstraesser), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982, II, 247.

¹³⁵İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kıraati'l-aşr*, (thk. Ali Muhammed Dabba'), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.] I, 35-39.

¹³⁶Cezerî ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İFAV, 1996, s. 147-200.

1.4.2. en-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr

Bu kitabın müellifi İbnü'l-Cezerî'dir. İbnü'l- Cezerî bu eserini Bursa'da 799 yılının Rebülevvel ayında (Aralık 1396) yazmaya başladığını ve aynı yılın Zilhicce ayında (Eylül 1397) tamamladığını dile getirmiştir.¹³⁷

İbnü'l- Cezerî'nin eseri yazma nedeni insanların sadece yedi kıraati Kur'ân-ı Kerîm'den saymaları ve diğer kıraatleri kabul etmemeleridir.¹³⁸ Müellif kitabını oluştururken yedi imam dışında kalan ve sahih olan üç imamı (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef) ilave etmiştir. Ayrıca imamların şöhret bulmuş iki râvisini ve bu râvilerinde iki tarikini kitabında nakletmiştir.

İbnü'l-Cezerî eserinin ilk bölümünde kıraat ilminin temel meselelerine yer vermiştir. Bunlar, Kur'an okumanın ve öğrenmenin fazileti, Kur'an ve mushaf tarihi, sahih kıraatler ve şartları, şâz kıraatler ve namazda okunup okunamayacağı meselesi, yedi harf meselesi ve bunun nedenleri gibi konulardır. Kitabın ikinci bölümünde ise kıraat ve tecvid ilminin diğer meselelerine ve imamların görüşlerine yer vermiştir. Eserin sonunda ise Kur'an tilavet ederken tekbir getirme, Fâtiha sûresinin namazlarda okunması ve hatim yapma usulleriyle ilgili bilgiler vererek kitabını tamamlamıştır.¹³⁹

Abdullah Eyyûbî eserinin pek çok yerinde İbnü'l-Cezerî'ye ve mezkûr eseri *en-Neşr*'e atıf yapmıştır. Kıraat ilmindeki silsilesine yer vermiş ve silsileyi İbnü'l-Cezerî'ye kadar zikretmiştir. Eyyûbî'nin kıraat ilmindeki hemen hemen bütün görüşleri İbnü'l-Cezerî'ye mutâbıktır.¹⁴⁰

1.4.3. ed-Dürre fî Kırââtî's-Selâseti'l-Mütemmime li'l-Aşere

İbnü'l-Cezerî'nin kıraat alanında yazdığı bir başka eseridir. İbnü'l-Cezerî, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyisîr*'ine yukarıda adları geçen üç kıraat imamını ekleyerek *Tahbîru't-Teyisîr* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eser Dânî'nin *Teyisîr*'ini

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, II, 469.

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 54-55.

¹³⁹ Eserin kıraat ilmindeki yeri için bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976, s. 377.

¹⁴⁰ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 153a, 162a.

tamamlar niteliktedir. İbnü'l-Cezerî *et-Tahbîr* isimli eserinin daha kolay anlaşılabilmesi için de onu *ed-Dürre* ismiyle nazmetmiştir.¹⁴¹

Ed-Dürre kıraat alanında önemli bir yere sahip olmuş ve bu isimle anılan kıraat tariki oluşmuştur. Dürre tarikinin bir diğer adı “Aşere tariki”dir. Bu tarikte İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîr* ve *ed-Dürre* isimli eserleri temel kaynak olarak okutulmaktadır. Mısır tarikinde ise bu kitaplar yardımcı kaynak olarak okutulmaktadır.

Abdullah Eyyûbî risâlesinde *ed-Dürre* isimli kitaba atıf yapmış ve Dürre tarikinden kısaca bahsetmiştir.¹⁴²

1.4.4. Süyûtî ve el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân

Kur'an ilimleri hususunda öne çıkmış olan âlimlerin başında gelen Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), ulûmü'l-Kur'ân'a dair toplu bir eser olmadığı için *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabını yazmıştır.¹⁴³

Eser seksen bölümden müteşekkildir. Müellif eserini kaleme alırken önce konuyla ilgili olan âyet ve hadisleri zikretmiş, sonrasında mezkûr konu hakkında yazılan diğer eserleri söylemiş ve bunları değerlendirmiştir. Kendi görüşünü destekleyecek şekilde başka âlimlerin görüşlerine de yer verdikten sonra kendi görüşünü bildirerek konuyu bitirmiştir.

Eserde ele aldığı başlıca konular, Kur'an'ın nüzûlü, sûrelerin isimleri ve sıralanışı, Kur'ân'ın cemi ve istinsahı, kıraatler ve kıraat imamları, tecvid ile ilgili hususlar, tilâvet âdâbı ve tefsirle ilgili bazı meselelerdir.¹⁴⁴

Abdullah Eyyûbî risâlesini yazarken Süyûtî'nin bu eserinden fazlaca istifade etmiş ve birkaç defa da açık bir şekilde konunun ayrıntısını öğretmek için okuyucusunu bu esere yönlendirmiştir. Kıraat ilmindeki çoğu görüşü ise Süyûtî ile uyuşmaktadır.¹⁴⁵

¹⁴¹Recep Akakuş, İlmi Kıraat Otoritelerinden İbnü'l-Cezerî ve Torunu Kasım Paşa, *Diyanet Dergisi*, c. XXVI/IV, s. 3-33.

¹⁴²Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 163b.

¹⁴³Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, talik Mustafa Dîb el-Buga), Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1987, I, 7.

¹⁴⁴Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Ali Sarı, “İtkân”, *DİA*, XXIII, 464.

1.4.5. Ebû Amr ed-Dânî ve et-Teysîr fi'l-Kırââtî's-Seb'a:

Dânî'nin kıraat alanında şöhret bulmuş en önemli eseridir. Kitap yirmi altı bölümden oluşmaktadır. Müellif eserin ilk yirmi beş bölümünde kıraat ilminin usulle ilgili konularına, yirmi beşinci bölümünde ferşü'l-hurûf ve son bölümünde ise tekbir ve tehlil konularına ait bilgiler vermiştir. Yirmi beşinci bölüm eserin en kapsamlı bölümünü oluşturmaktadır.

Müellif kitabını yazma amacını mukaddime bölümünde, kendisinden yedi kıraate dair, âlimlerin sahih kabul ettiği meşhur rivâyet ve tarikleri muhtasar bir şekilde ele alınması istendiğini ve bunun üzerine kitabını yazdığını dile getirmiştir. Müellif kitabını yazarken şöhret bulmuş yedi imama ve o imamların ikişer râvisine ve bir tarikine yer vermiştir. Râvileri ve tarikleri seçerken en meşhur olanları dikkate almıştır.

Bu kitap kıraat ilminde âlimler arasında otorite kabul edilmiş, kıraat ihtilâflarının öğretiminde kullanılan temel kaynaklardan olmuştur. Teysir tariki diye de şöhret bulan İstanbul tariki kıraat ihtilâflarının öğretiminde bu eseri temel almıştır. Bu sebeple Teysir tariki olarak da anılmaktadır.

Abdullah Eyyûbî de kitabında bu esere birçok defa atıf yapmış ve kitabın içeriğinden, nasıl yazıldığından, kıraat ilmindeki yerinden bahsetmiş ve Teysir tarikindeki hocalarını belirtmiş, silsilesine yer vermiştir.¹⁴⁶

1.4.6. İmâm Şâtibî ve Şâtibiyye

Şâtibî'nin, Dânî'ye ait *et-Teysîr fi'l-Kırââtî's-Seb'a* isimli kitabı manzum hale getirmesiyle yazdığı kasidedir. Esere *Şâtibiyye* denme nedeni müellifinin adına nispetledir. Eserin asıl ismi *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*'dir. Kaside başka isimlerle de anılmıştır. *Kasîde-i Lâmiyye* bunlardan biridir. Bu ismin veriliş nedeni ise eserin her beytinin “ل” ile kafiyelemesidir.

¹⁴⁵Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 153a, 162a.

¹⁴⁶Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 155a, 162b, 163a, 164b.

Kaside 1173 beyitten oluşmaktadır. Müellif kasidesinden kıraat ilmini öğrenmek isteyenlerin faydalanabileceğini ve eseri üzerinde büyük bir gayretle çalışılması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁴⁷

Müellif eserini iki ana bölümden meydana getirmiştir. İlk bölümde kıraat ilminin usul konularına yer vermiş ve onu yirmi sekiz alt başlıkta ele almıştır. İkinci bölüm ise kırk beş alt başlıkta incelediği ferşü'l-hurûf kısmıdır. Eserin ilk beyitlerinde kıraat imamları, râvileri ve tarikleri hakkında bilgi vermiş ayrıca kullandığı rumuzları dile getirmiştir.¹⁴⁸ Ferş bölümündeysen Bakara sûresinden başlayarak Kur'an'ın sonuna kadar olan kıraat farklılıklarını aktarmıştır.

Eser İslâm dünyasında kabul görmüş ve otorite kabul edilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz eserin manzum bir şekilde yazılarak kıraat ilmini öğrenmek isteyenlere büyük bir kolaylık sağlamış olmasıdır.¹⁴⁹ Ayrıca kıraat öğretiminde Seb'a tarikini öğretmek için iki eser esas alınmıştır. İşte bunlardan birisi *Kasîde-i Lâmiyye*'dir.¹⁵⁰ Mısır tariki olarak meşhur olan ve kıraat öğretiminde bu kitabı esas alan tarik mezkûr esere nispetle Şâtibiyye tariki olarak da anılmıştır.

Abdullah Eyyûbî de kitabında bu esere birçok kez atıf yapmış ve kıraat öğretimindeki öneminden bahsetmiştir.¹⁵¹

1.4.7. Ebû Hanife el-Velvâlicî ve Fetâva'l-Velvâliciyye

Ebü'l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanife el-Velvâlicî'nin (ö. 540/1146) Hanefî fıkına dair yazdığı eseridir. Eserin müellifinin kim olduğu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte tarihi veriler dikkate alındığında Ebü'l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanife'ye ait olduğu düşünülmektedir.¹⁵²

¹⁴⁷ Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-Kârîi'l-Mubtedî ve Tezkâru'l-Mukrii'l-Muntehî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, [t.y.], s. 29.

¹⁴⁸ Kâsım b. Fîrruhb. Halef b. Ahmed er-Ruaynî el-Endülüsî eş-Şâtibî, *Hırzu'l-Emânî ve Vecu't-Tehânî*, (thk. Ali b. Sa'ad el-Gâmidî el-Mekkî), Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Diraseti'l-Kur'aniyye, 2014, s. 1-5.

¹⁴⁹ Fatih Çollak, *Kıraat Alimlerinden İmâm Şâtibî ve eş-Şâtibiyye Adlı Eseri*, İstanbul: Özener Matbaası, 2002, s. 95.

¹⁵⁰ Mısır tarihinde esas alınan ikinci kaynak İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre* isimli kitabıdır.

¹⁵¹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 153a, 163a, 171b. Şâtibiyye hakkında daha geniş bir malumat için Fatih Çollak'ın *İmâm Şâtibî ve eş-Şâtibiyye Adlı Eseri* kitabına müracaat edilebilir.

¹⁵² Ferhat Koca, "el-Fetevâ-i-Velvâliciyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/el-fetaval-velvaliciyye>.

Müellif kitabını telif ederken Sadrüşşehîd'in (ö. 536/1141) *el-Câmi'u's-Sağir/Câmi'u's-Sadri's-Şehid* adlı eserinden yararlandığını belirtmiştir. Sadrüşşehîd mezkûr kitabını, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmi'u's-Sağir* adlı eserinden bazı rivâyet ve hadisleri çıkartıp yeni bilgiler de ekleyerek oluşturmuştur.¹⁵³

el-Fetâvâ oldukça hacimli bir eser olup birçok yazma nüshası kütüphanelerde mevcuttur.¹⁵⁴ Velvâlicî kitabını yazarken bölüm başlarında o bölümde geçen konuların isimlerini ve numaralarını belirtmiş akabinde hükümleri açıklamış ve görüşün kime ait olduğunu beyan etmiştir.

Eyyûbî, mezkûr risâlesinde bu esere sadece bir kere kendi görüşünü delillendirmek amacıyla atıf yapmıştır.¹⁵⁵

1.4.8. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve Fedâilü'l-Kur'ân

Tam adı Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî'dir (ö. 224/838). 771 yılında Herat'ta doğduğu düşünülmektedir. Rum asıllıdır. Babası azatlı bir köledir. Eğitim öğretim hayatına Herat'ta başlamıştır. Babasının yönlendirmesiyle dini ilimleri tahsil etmek için Kûfe, Basra, Şam, Bağdat gibi dini ilimlerin merkezi olan şehirlere yolculuk yapmıştır. Ebû Ubeyd, devrin önde gelen âlimlerinden fıkıh, hadis, tefsir gibi dersler almıştır. Hocaları arasında İmam Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi isimler bulunmaktadır. Tahsil hayatını bitirdikten sonra kendisi de ders vermeye başlamış ve birçok kişi ondan ders almıştır. Öğrencileri arasında Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/869), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/888) gibi isimler bulunmaktadır. Ebû Ubeyd 224/838 yılında yetmiş küsur yaşında vefat etmiş, geride otuzun üzerinde eser bırakmıştır.¹⁵⁶

Abdullah Eyyûbî risâlesinde yedi harfin mahiyetini açıklarken bazı âlimlerin görüşüne yer vermiş ve hangisinin sahih olduğu konusunda bir değerlendirmede

¹⁵³Ferhat Koca, "el-Fetevâ'i-Velvâlicîye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/el-fetaval-velvaliciyye>.

¹⁵⁴Örnek olması için, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 676-677; Yenicami, nr. 664; Şehzâde Mehmed, nr. 49; Fatih, nr. 2415.

¹⁵⁵Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 172a

¹⁵⁶Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyd-kasim-b-sellam> (17.03.2019).

bulunmuştur. Yedi harfin mahiyetini açıklarken bu konuda zikrettiği görüş sahiplerinden biri de Ebû Ubeyd'dir. Bunun dışında onun başka görüşünü zikretmemiştir. Ebû Ubeyd'in yedi harften maksadın ne olduğuna dair görüşünü naklederken bunu hangi kitaptan aldığını beyan etmemiş sadece onun ismini zikretmekle yetinmiştir.¹⁵⁷

1.4.9. Buhârî ve el-Câmiu's-Sahih

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî'dir 13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) günü Buhara'da doğmuştur. Doğduğu yere nispetle Buhârî denmiştir. Babası, Malik b. Enes (ö. 179/795) ve Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) gibi ünlü hadis âlimlerinden ders almıştır. İlim öğrenmek için çeşitli şehirlere yolculuk etmiştir. Buhârî hadis rivâyet ettiği hocalarının sayısını 1080 olarak ifade etmiştir. Kendisinden birçok kişi hadis dersi almıştır. Bunlar arasında Müslim b. Haccâc (ö. 261/875), Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892) gibi âlimler bulunmaktadır.¹⁵⁸

Buhârî'nin yazdığı *el-Câmiu's-Sahih* isimli hadis kitabı, İslâm dünyasında Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kaynak kabul edilmiştir. Bunun nedeni Buhârî'nin kitabını yazarken çok titiz bir çalışma yürütmüş olmasıdır. Buhârî kitabını sekiz ana bölümden oluşturmuştur. Bölüm başlıklarında kullandığı hadislerin senetlerini vermemiştir. Bu tarz hadislere muallak denmiştir. Muallakta 1341 hadis zikretmiştir. Muallak olarak zikretme sebebi kitabının uzamaması ve amacının hadis rivâyeti olmaması, kendi görüşünü desteklemek olmasıdır. Bölüm başlıklarında ise müellif kendi fıkhi görüşünü belirtmiştir.¹⁵⁹

Abdullah Eyyûbî risâlesinde birçok hadis nakletmiş ancak bunların kaynağını zikretmemiştir. Buhârî'ye ise sadece birkaç defa atıf yapmıştır.

¹⁵⁷ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 166a.

¹⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Mustafa Azami, "Buhârî, Muhammed b. İsmâîl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail#1> (24.02.2019).

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Sahihayn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/sahihayn> (24.02.2019); M. Yaşar Kandemir, "el-Camiu's-Sahih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/el-camiu-sahih--buhari> (24.02.2019).

1.4.10. Ebû Hanîfe

Tam adı Ebû Hanîfe b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh'dır. İmâm-ı Âzam lakabıyla anılmaktadır. Bunun nedeni yaşadığı dönemde İslâm fıkında yeni bir ekol oluşturmaları ve düşünceleriyle birçok kişiyi etkilemesidir. Irak fıkıh ekolü Ebû Hanîfe'ye nispetle Hanefî adını almıştır. Soyu hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte Arap asıllı olmadığı bilinmektedir. Dini ilimlerde döneminin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Fıkıh ilmine yöneliş nedenleri ise kaynaklarda farklı sebeblere dayandırılmıştır. Hicrî 150 (767) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Eyyûbî risâlesinde Ebû Hanîfe'nin ismini sadece namazda başka dillerde Kur'an okunup okunamayacağı konusunu ele alırken zikretmiştir.

1.4.11. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve el-Müsnedü'l-Kebîr

Tam adı Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî'dir. 17 Ocak 826 yılında Musul'da doğmuştur. Babası muhaddis, dayısı hadis hafızıydı. Erken yaşlarda hadis öğrenmek için seyahatler etmiştir. Hanefî fıkıyla ilgilenmiştir. Hadis alanında otorite olan muhaddislerin seviyesine çıktığı söylenmiştir. Hicrî 307 (919) yılında Musul'da vefat etmiştir.

Ebû Ya'lâ'nın en meşhur eseri *el-Müsned*'dir. Eser İsfahânî'nin (ö. 381/991) rivâyetiyle aktarılmıştır. Eserde 7555 hadis vardır. Ayrıca esere aşere-i mübeşşerenin rivâyet ettiği hadislerle başlanılmıştır.¹⁶⁰ Eserin bulunan tek nüshası Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir.¹⁶¹ Eyyûbî risâlesinde bu eseri kaynak göstererek bir hadis zikretmiştir. Bu hadis dışında bu esere bir atıf yapmamıştır.

1.4.12. Alî el-Kârî

Tam adı Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Herat'ta dünyaya gelmiştir. Döneminin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Hadis, fıkıh, kıraat gibi islâmî ilimlerin yanı sıra tarih,

¹⁶⁰ Mücteba Uğur, "Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ebu-yala-el-mevsili> (24.03.2019).

¹⁶¹ Mücteba Uğur, "Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ebu-yala-el-mevsili> (24.03.2019).

edebiyat gibi ilim dallarında da eğitim görmüştür. Kıraat alanındaki yetkinliği sebebiyle kendisine el-Kârî denmiştir. Resmi hiçbir görev yapmamıştır. Hanefî mezhebine bağlı olan el-Kârî'yi yaşadığı çağın müceddidi olarak adlandıranlar olmuştur. Hicrî 1014 (1605) yılında vefat etmiştir.

Abdullah Eyyûbî risâlesinde Ali el-Kârî'ye ait olup olmadığı bilinemeyen bir eserle atıf yapmıştır.

1.4.13. Ahmed b. Hanbel ve el-Müsned

Tam adı Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî'dir. Hanbeli mezhebinin kurucusudur. 780 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Soyunun Hz. Peygamber'in soyuyla birleştiği söylenmiştir. Sadece hadis alanında değil diğer İslâmî ilimlerde de döneminin önde gelen hocalarından dersler almıştır. İlim tahsili için çeşitli seyahatler yapmıştır. Kendisinden birçok ünlü âlim ders almıştır. Döneminde çıkan halku'l-Kur'an tartışmalarında¹⁶² halifeyi desteklemediği için senelerce hapsedilmiştir. 12 Rebiülevvel 241 (31 Temmuz 855) yılında doğup büyüdüğü şehir Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁶³

Ahmed b. Hanbel'in en meşhur eseri *el-Müsned*'dir. Kitabını 815-843 yılları arasında 700.000 hadis arasından seçerek yazmıştır. Müsned türü hadis kitaplarının en genişidir. Eserde birçok sahâbîden hadis rivâyet edilmiştir. Müellif eserinin sünnet konusunda başvurulacak ana kaynak olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴ Eyyûbî bu eseri kaynak göstererek kitabında bir hadise yer vermiştir.

1.4.14. Hâris b. Ebî Usâme ve el-Müsned

Tam adı Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir et-Temîmî'dir. Bağdat'ta yaşadığı bilinmektedir. İlim tahsili için Mekke, Medine, Basra gibi şehirlere seyahat etmiştir. Döneminin önde gelen âlimlerinden ders almış ve kendisi de birçok

¹⁶²Halku'l-Kur'an: Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmalara verilen isimdir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'an", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/halkul-kuran> (28.06.2019).

¹⁶³M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hanbel#1> (23.03.2019).

¹⁶⁴M. Yaşar Kandemir, "el-Müsned", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/el-musned--ahmed-b-hanbel> (23.03.2019).

öğrenci yetiştirmiş, hadis âlimleri tarafından sika kabul edilmiştir. Hicrî 282 (895) yılında 93 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁶⁵

Hâris b. Ebî Usâme'nin kaynaklarda iki tane eserinden bahsedilmektedir. Bunlardan biri Eyyûbî'nin risâlesinde alıntı yaptığı *el-Müsned*'dir.¹⁶⁶ Eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Eserde bazı zayıf ve uydurma hadisler de vardır. Ancak genel olarak sahih ve hasen kabul edilen hadislere yer verilmiştir. Kitap, *Müsnedü'l-Meşâyih* ismiyle de anılmaktadır.¹⁶⁷ Eyyûbî risâlesinde *el-Müsned*'den sadece bir hadis nakletmiştir.

2. Eserin Değerlendirilmesi

Abdullah Eyyûbî, risâlesinde kıraat ilmine ait yedi harf meselesi, Kur'ân-ı Kerîm'in cemi ve istinsahı, Kur'an'ın noktalanması ve harekelenmesi, kıraat tarikleri, Kur'an okuma âdâbı gibi konuları ele almıştır. Eyyûbî'nin eserinde yer verdiği sözü edilen konular önem arz ettiği için bu bölümde değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

¹⁶⁵ Ahmet Yücel, "Hâris b. Ebû Üsâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islâmansiklopedisi.org.tr/haris-b-ebu-usame> (23.03.2019).

¹⁶⁶ Müellifin diğer eseri ise *et-Tarih*'dir.

¹⁶⁷ Ahmet Yücel, "Hâris b. Ebû Üsâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islâmansiklopedisi.org.tr/haris-b-ebu-usame> (23.03.2019).

2.1. Yedi Harf Meselesi

Ulûmü'l-Kur'ân'a dâhil olan, Hz. Peygamber'in sahâbîlerine Kur'ân-ı Kerîm'i farklı okumalarına izin vermesiyle ortaya çıkan yedi harf meselesi İslâm âlimleri arasında tartışılan en önemli konulardan biridir. Yedi harfin temel dayanağı Hz. Peygamber'den nakledilen “Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur.”¹⁶⁸ hadisidir. Konunun tartışılma sebebiyse Hz. Peygamber'den veya sahâbeden gelen rivâyetlerde yedi harfin ne olduğuna dair bilgi verilmemiş olması ve bunun sonucunda yedi harfin mahiyetinin bilinmemesidir. Bu yüzden İslâm âlimleri mezkûr hadiste geçen yedi harfin ne olduğu üzerine geçmişten günümüze tartışmışlar, ancak bu konuda bir görüş birliğine varamamışlardır. Abdullah Eyyûbî ise, “Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir.”¹⁶⁹ hadisini mezkûr risâlesinin hemen girişinde zikrettikten sonra rivâyette geçen yedi harfin ne olduğuna dair görüşünün, kıraat ilminde otorite kabul edilen İbnü'l-Cezerî ve İmam Süyûtî ile mutâbık olduğunu dile getirmiştir. Diğer görüşlere de kısaca değinerek bunların sahih olmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁰ Abdullah Eyyûbî, risâlesinde bu konuyla ilgili görüşlerini bir başlık halinde vermemiş, farklı sayfalarda zikretmiş,¹⁷¹ kendinden önceki âlimlerin görüşünü referans almış, bunları da âyet ve hadislerle temellendirerek açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken akademik bir üsluptan ziyade, öğrencilerinin daha rahat anlayabileceği günlük bir dil kullanmış ve kitabını yazma amacını gerçekleştirmiştir.

Öncelikli olarak yedi harfin amacının ne olduğunu ve neden böyle bir uygulamanın ortaya çıktığını bilmek gerekmektedir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadisten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber ümmetinin içinde yaşlıların, çocukların ve okuma yazma bilmeyenlerin olduğunu belirterek Allah Teâlâ'dan müslümanlar için bir kolaylık istemiş ve Cebrâil aracılığıyla bu isteğini birkaç defa tekrarlamıştır. Bu durum üzerine Allah müslümanlara Kur'an'ı yedi harf üzere okumaya izin vermiştir.¹⁷²

¹⁶⁸Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5, “Bed'ü'l-Halk”, 6; Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 272; Tirmizî, “Kırâat”, 11, İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 19.

¹⁶⁹Ahmed b. Hanbel, V, 391; Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5, “Bed'ü'l-Halk”, 6; Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 272; Tirmizî, “Kırâat”, 11; İbn Kesîr, “Fedâilü'l-Kur'ân”, s. 19.

¹⁷⁰Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 165b-166b.

¹⁷¹Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 153b, 164b-166b.

¹⁷²Tirmizî, “Kırâat”, 11; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Riyad: Dâru Alemu'l-Kütüb, 2003, I, 31.

Abdullah Eyyûbî de mezkûr risâlesinde bu hadisi nakletmiştir.¹⁷³ Onun bu hadisi nakletme sebebi yedi harfin amacının ümmete kolaylık sağlamak olduğunu söylemektir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere yedi harfin amacı belli olduğu halde yedi harfin mahiyeti hakkında hadislerde herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Yedi harfin mahiyetini anlamak ve insanlara daha iyi anlatabilmek adına İslâm âlimleri bu konuya yönelik birçok eser yazmış ve fikir ileri sürmüşlerdir. Bunlar içinde birbirine benzer yönleri olan kırka yakın görüş tespit edilmiştir.¹⁷⁴ Bunlardan en çok kabul göreni ve Abdullah Eyyûbî'nin de benimsediği; yedi harfin yedi vecih olduğu görüşüdür. Yedi harfle ilgili tartışmaları daha iyi anlayabilmek için, âlimler arasında kabul görmüş olan bu görüşlerin bir kısmını zikretmekte fayda vardır. Ayrıca Abdullah Eyyûbî de öğrencilerine yedi harfin mahiyetini daha iyi açıklayabilmek adına bunlardan birkaçını örnek olarak vermiştir. Konuyla ilgili ileri sürülen görüşlerden bazıları şunlardır:

Yedi harfin va'd, vaîd, helal, haram, muhkem, müteşâbih, emsal olduğu yahut emir, nehiy, helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsal olduğunu ifade etmişlerdir. Farklı bir görüşte de yedi harfin Arap kabilelerinden önde gelen yedi kabilenin dili olduğunu yahut yedinin çokluk ifade ettiği gibi fikirleri savunmuşlardır.¹⁷⁵ Abdullah Eyyûbî risâlesinde İbnü'l-Cezerî'nin bu görüşleri sahih kabul etmediğini belirtmiştir.¹⁷⁶ Görüldüğü üzere Eyyûbî, bu konuda kendi silsilesinde bulunan ve kıraat ilminde otorite kabul edilen İbnü'l-Cezerî'ye mutâbık kalmıştır.

Abdullah Eyyûbî'nin verdiği bilgilere göre İbnü'l-Cezerî kıraat ihtilâflarını yedi grupta toplamış ve yedi harfin,

-Yazı ve anlamında değişiklik olmaksızın hareke farklılıkları;

-Yazı değişmeksizin anlamı değiştiren hareke farklılıkları;

¹⁷³ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 165a.

¹⁷⁴ Süyûtî, *el-İtkan*, I, 309; Abdurrahman Çetin ise *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* adlı eserinde altmışa yakın görüş tespit edildiğini söylemektedir.

¹⁷⁵ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için; Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, İstanbul: Ensar Yayınevi, 2013, s. 112-160.

¹⁷⁶ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 165b-166b.

- Yazıyı değiştirmeyen ancak anlamı değiştiren harf ihtilâfları;
- Anlamı değil de lafzı değiştiren harf ihtilâfları;
- Hem yazıda hem anlamda değişiklik yapan harf ihtilâfları;
- Takdim ve tehir farklılıkları;
- Ziyadelik ve noksanlık hususundaki farklılıklar olduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁷

İbnü'l-Cezerî'nin yedi harfin mahiyetiyle ilgili zikrettiği bu yedi maddenin bazılarını kendinden önceki kıraat âlimleri de dile getirmiştir. Onun bu konudaki görüşleri kendisinden önce yaşamış, kıraat ilminde önemli bir yere sahip Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) ve yedi harfin ilk defa yedi vecih olduğunu öne süren İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) görüşleriyle oldukça uyumaktadır.¹⁷⁸ İbnü'l-Cezerî'nin yedi harf konusundaki bu görüşü, Abdullah Eyyûbî gibi pek çok İslâm âlimini etkilemiş ve kıraat ilminde kabul görmüştür.

Yedi harfin mahiyetiyle ilgili Hz. Peygamber'den herhangi bir bilgi aktarılmaması ve bu konuda zikredilen hadislerde sahâbîlerin de yedi harfin mahiyetini sorgulamamaları sebebiyle ortaya bir kapalılık çıkmıştır. Bunun sonucunda da âlimler bu konuda kendi görüşlerini dile getirmişlerdir.

Abdullah Eyyûbî'nin risâlesinde yer verdiği yedi harfle ilgili bir diğer hadis ise, muhtelif senetleri olan ve küçük farklılıklar içeren, hadis kitaplarının çoğunda geçen¹⁷⁹, Ubeyy b. Ka'b'ın (ö. 33/654) yaşadığı hâdisedir. Rivâyetlerde farklılıkların olması, olayların farklı farklı durumlar olduğunu düşündürmemeli, nakleden râvilerin verdikleri bilgiyle alakalı olduğu göz önüne alınmalıdır.¹⁸⁰ Mezkûr hadis şöyledir:

Ubeyy b. Ka'b olayı şöyle anlatmıştır: Mescitte otururken birisi gelip namaza başladı ve bilmediğim bir kıraati okudu. Sonra başka biri geldi. O da, arkadaşının okuduğundan farklı bir şekilde okudu. Namazı bitirince hep birlikte Rasûlullah'ın

¹⁷⁷ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 166b-167a.

¹⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için: Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, 889, (şrh., nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr), Kahire: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, s. 36-38; Çetin, s. 141-149.

¹⁷⁹ Örnek olması için bk. San'ânî, "el-Musannef", XI, 219-220; Ahmed b. Hanbel, V, 124; Nesai, "İftitâh", 38.

¹⁸⁰ Çetin, s. 90.

yanına gittik. Ben Hz. Peygamber'e: "Bu şahıs, benim bilmediğim bir kıraat okudu. Sonra öteki girdi; o da arkadaşının okuduğundan başka bir kıraat okudu." dedim.

Bunun üzerine Rasûlullah onlara okumalarını emretti, onlar da okudular. Hz. Peygamber ikisinin okuyuşunu da beğendi. Bunun üzerine, içime Hz. Peygamber'i, cahiliyye devrinde bile suçlanmadığı şekilde yalanlamak geldi. Rasûlullah bu hali görünce göğsüme vurdu. Bunun üzerine benden bir ter boşaldı; sanki korkudan Allah'ı görüyor gibiydim. Hz. Peygamber bana:

"Ey Ubeyy! Kur'an bana bir harf üzere indirildi. Ben Allah'a: "Ümmetime hafiflet diye müracaatta bulundum." O da bana ikinci kez: "Onu iki harf üzere oku." diye cevap verdi. Ben tekrar "Ümmetime hafiflet diye müracaat ettim." Üçüncü kez bana: "Onu yedi harf üzere oku." dedi.¹⁸¹

Bu hadisdeki duruma benzer farklı olaylar, başka sahâbîlerin de başına gelmiş ve bunlar da hadis kitaplarında nakledilmiştir.¹⁸² Bunlardan en meşhuru ve en çok bilineni, Kur'an'ın cem edilmesine öncülük eden Hz. Ömer'in (ö. 23/644) rivâyetidir.¹⁸³ Bu rivâyette adı geçen diğer sahâbî ise Hişâm b. Hakem'dir (ö. 15/636). Hadiste anlatılan olay, Ubeyy b. Ka'b'ın naklettiği duruma benzerdir. Ancak burada dikkat çeken husus Hz. Ömer'in de Hişâm'ın da Kureyş'ten olmasıdır. Aynı kabileden olmalarına rağmen Hz. Ömer, Hişâm'ın okuyuşunu bilmemektedir. Bu durum göstermektedir ki yedi harf sadece farklı kabile okuyuşları değildir. Öyle olsa aynı kabileden olan mezkûr iki sahâbî birbirinin okuyuşundan haberdar olurdu.

Yedi harfle ilgili akla gelebilecek soruların en başında hiç şüphesiz, yedi harfin hepsi Hz. Peygamber'in bizzat okuduğu mu yoksa sahâbîlerin okuduklarını tashis üzere mi gerçekleşmiştir? Burada zikredilen hadislerden anlaşılan, sahâbîlerin bu konudaki verdiği cevaplardan da yola çıkarak; onların kendi tercihi olmadığı, Hz. Peygamber'den öğrendikleri olduğu yönündedir.

¹⁸¹ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 274; Ebû Dâvud, "Vitr", 22; Tirmizî, "Kırâat", 11; Nesâî, "İftitâh", 38; Beyhakî, II, 384.

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, IV, 30; Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5; "Husûmât", 4; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 270; Ebû Dâvud, "Vitr", 22; Tirmizî, "Kırâat", 11; Nesai, "İftitâh", 37; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 13; Beyhakî, II, 383.

¹⁸³ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5; "Husûmât", 4; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 270; Ebû Dâvud, "Vitr", 22; Tirmizî, "Kırâat", 11; Nesai, "İftitâh", 37; Beyhakî, II, 383.

Abdullah Eyyûbî'nin bu konudaki görüşü İbnü'l-Cezerî, Süyûtî gibi âlimlerle aynıdır. Yedi harfin, kişilerin kendi isteğine göre olmadığı, bunun Hz. Peygamber'den alındığı yönündedir.¹⁸⁴ Müellif, Ubeyy b. Ka'b'dan nakledilen hadisle de bu görüşünü desteklemiştir. Hz. Ömer'in, Ubeyy b. Ka'b'ın hâdisesi ve buna benzer rivâyetler; sahâbîlerin kendi içtihadlarına göre değil de Hz. Peygamber'den öğrenip izin alarak yedi harfî uyguladıkları yönündeki görüşü desteklemektedir.

Abdullah Eyyûbî yedi harfle ilgili risâlesinde yukarıda geçen iki rivâyet dışında bir hadis daha zikretmiş olup bunu da kendi görüşünü kanıtlamak ve desteklemek amacıyla nakletmiştir. Bu rivâyet Hz. Osman'dan nakledilen ve halifeliği zamanında minberde halka Hz. Peygamber'den “Kur'an yedi harf üzere inmiştir. Hepsi şâfîdir, kâfîdir.” hadisini¹⁸⁵ kimlerin duyduğunu sorduğu olaydır.¹⁸⁶

Yedi Harf konusuyla ilgili genel olarak kaynaklarda altmış dört adet hadis tespit edilmekle birlikte¹⁸⁷ bunların hepsi birbirinden farklı rivâyetler değil, hadisi nakledenlerin verdikleri ayrıntılarla da ilgili bir durumdur. Bu hadislerin sıhhati tevâtür derecesine ulaşmış olup kaynaklarda çoğu hakkında “sahihtir”, “hasendir” gibi kayıtlar bulunmaktadır.¹⁸⁸

Bu konuda zikredilen hadislerde görüldüğü üzere sahâbîler kıraat konusunda münakaşaya girmişler ancak doğruluğunu öğrenmek için Hz. Peygamber'e gidip sormuşlardır. Bu noktada dikkat çeken husus ise sahâbîlerin yedi harf nedir diye sormamış olmalarıdır. Bu da, sahâbîlerin yedi harfin bir ruhsat olduğunu ve yedi harfle neyin kastetildiğini bildiklerini düşündürmektedir.

Sonuç olarak XIX. yüzyıl Osmanlı reîsülkurrâlarından Abdullah Eyyûbî'nin yedi harf konusundaki görüşü mezkûr risâlesinde yukarıda açıklandığı üzere dile getirilmiştir. Bu konuda kendinden önce yaşamış ve kıraat ilminde kabul görmüş olan

¹⁸⁴ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 164b.

¹⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 27.

¹⁸⁶ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 155b.

¹⁸⁷ Çetin, s. 90. Ayrıca konuyla ilgili hadislerin ayrıntılı değerlendirmesi için bk. Emin Aşıkkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi (Tahrîç, Tahlil, Değerlendirme)”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kırâat İlmi ve Problemleri)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 43-106.

¹⁸⁸ Çetin, s. 41-90.

İbnü'l-Cezerî'nin görüşlerini kabul etmiştir. Yedi harfî, kıraat şeyhinin¹⁸⁹ yani Hz. Peygamber'in öğrettiğini ve izin verdiğini nakletmiştir.

2.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Cemi

Abdullah Eyyûbî, risâlesinde Kur'an'ın cem edilme konusuna da yer vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) zamanında cem edildiği sahih hadis kaynaklarında aktarılmıştır. Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî bu konudaki görüşünü açıkça belirtmiş ve Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir zamanında cem edildiğini zikretmiştir.¹⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in cem edilmesini gündeme getiren kişi Hz. Ömer'dir. Bunun nedeni ise Hz. Peygamber vefat ettikten sonra peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylimetü'l-Kezzâb'tır. Müseylime üzerine bir ordu gönderilmiş ve Yemame'de savaşılmış, bu savaşta da içinde hafızların olduğu birçok sahâbenin şehit olmasıyla Kur'an'ın yok olacağı endişesi ortaya çıkmış, bunun üzerine Kur'an'ın cem edilmesi gündeme gelmiştir. Bu durum sahih hadis kitaplarında ve tarihi kaynaklarda zikredilmiştir.¹⁹¹

Abdullah Eyyûbî risâlesinde Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) aktardığı şu hâdiseyi kaleme almıştır:

Ebû Bekir çok sayıda sahâbenin şehit düştüğü Yemame Savaşı'ndan sonra beni çağırdı. Ömer b. Hattab da yanındaydı. Ebû Bekir bana: “Ya Zeyd! Ömer bana: ‘Yemame Savaşları’nda pek çok kurrâ sahâbe vefat etti. Diğer savaşlarda da kurrânın şehit edilmesinden yani Kur'ân-ı Kerîm'in zâyi olmasından korkuyorum. Bu sebeple Kur'an'ın cem edilmesini öneriyorum.’ dedi. Ben de ona: ‘Hz. Peygamber'in yapmadığı işi biz nasıl yaparız?’ dedim. Buna karşılık Ömer: ‘Vallahi bu hayırlı bir iştir.’ dedi. Allah göğsümü bu konuda genişletinceye kadar bana ısrar etti ve ben de onun gibi düşündüm. Sen genç ve akıllı bir adamsın, güvenilirsin ve Rasûlullah'ın vahiy kâtibisin. Bu sebeple Kur'an'ın peşine düş ve onu cem et.” dedi. Vallahi bir dağ taşımamı

¹⁸⁹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kirâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 164b

¹⁹⁰ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kirâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 156a.

¹⁹¹ Buhârî, “Fazâilü'l-Kur'ân”, 8, 10; “Kitabu'l-Ahkam”, 51; “Tevbe”, 20, “Megâzî”, 23, 70, 71; Taberî, *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk/Tarihu't-Taberî*, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987, III, 281-301; İbn Ebû Dâvûd, *Kitabu'l-Mesâhif*, (thk., Muhibbû'd-Dîn Abdü's-Sübân Vâiz), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, s. 12-16; Yusuf Alemdar, “Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(den) Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII/2, (Aralık, 2003), s. 219-248.

isteselerdi bu emirlerinden daha kolay gelirdi. Onlara Hz. Peygamber'in yapmadığını nasıl yapacağımı sordum. Ömer bana: "Vallahi bu hayırlı bir iştir." dedi. Allah kalbimi Ebû Bekir ve Ömer'in kalbini razı ettiği gibi razı edinceye dek bana ısrar ettiler. Böylece bu işin peşine düştüm ve onu hurma yapraklarından, düz taşlar ve ezberlerden toplamaya başladım. Ta ki Tevbe sûresinin son ayetine gelinceye kadar. Bu âyeti Huzeyme'den (ö. 37/657) başkasında bulamadım. Toplanan bu Kur'an ölünceye kadar Ebû Bekir'de kaldı, sonra Ömer'e, ondan da kızı Hafsa'ya (ö. 45/665) geçti.¹⁹²

Bu rivâyet açık olarak göstermektedir ki Hz. Peygamber zamanında Kur'an-ı Kerîm iki kapak arasında toplanmamış bundan dolayı da sahâbîler bunu yapıp yapmamakta kararsız kalmışlarsa da en nihayetinde bu işin hayırlı olacağına karar verip titiz bir çalışma sonucu Kur'an-ı Kerîm'i cem etmişlerdir. Bir âyetin iki şahitle getirilmesi şartıyla cem etme işini âyetleri sahâbîlerden toplayarak yapmışlardır.¹⁹³ Bu kural açıkça göstermektedir ki ashab Kur'an'ın cemi konusunda oldukça titiz bir çalışma sergilemiştir. Ancak âlimler arasında iki şahidin ne olduğu konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Abdullah Eyyûbî risâlesinde direkt olarak bu konuya yer vermemiş ancak "İki kimsenin ahziyle yazılırdı." ifadesini kullanmasından dolayı iki şahit şartını iki kişi olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür.¹⁹⁴

Abdullah Eyyûbî mezkûr risâlesinde bu rivâyeti ele almış ve Kur'an-ı Kerîm'in Hz. Ebû Bekir zamanında toplandığını ve Kur'an'dan hiçbir şeyin zâyi olmadığını, onu koruyanın Allah olduğunu dile getirerek Süyûtî, İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerle aynı görüşü paylaşmıştır.¹⁹⁵

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerîm Hz. Ebû Bekir zamanında bir kitap haline getirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber zamanında bu işin yapılmasına imkân yoktur. Çünkü Kur'an-ı Kerîm münecemen inmiş ve Hz. Peygamber vefat etmeden kısa bir süre önce tamamlanmıştır. Bundan dolayı Kur'an'ın bu kadar kısa bir sürede cem edilmesi mümkün gözükmemektedir. Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında titiz bir çalışmayla yazılı metinler toplanmış ve Kur'an'ı bir mushaf haline getirmişlerdir. Cem edilen bu

¹⁹² Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 8; İbn Ebû Dâvûd, s. 6-9.

¹⁹³ İbn Ebû Dâvûd, s. 6.

¹⁹⁴ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 158b.

¹⁹⁵ Hicr sûresi 15/9.

Kur'an, vefat edene kadar Hz. Ebûbekir'de kalmış ondan sonra Hz. Ömer'e daha sonra ise Hz. Peygamber'in eşi ve Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'ya geçmiştir. Hz. Osman zamanında yapılan istinsah faaliyetlerinde Hz. Hafsa'dan ödünç alınmış, sonrasında kendisine iade edilmiştir.¹⁹⁶

2.2.1. Cem Edilirken Takip Edilen Yöntem

Abdullah Eyyûbî risâlesinde Kur'ân-ı Kerîm'in cemi meselesini anlatırken Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in oldukça hassas davrandıklarını ayrıca Zeyd b. Sabit'e de bu yönde tavsiyede bulunduklarını aktarmıştır. Hz. Ömer sahâbîlere Hz. Peygamber'den Kur'ân-ı Kerîm'e dair alıp yazdıkları şeyleri getirmesini söylemiş, bunları da ancak iki şahitle birlikte kabul etmiştir.¹⁹⁷ Hz. Ömer'in Zeyd'e verdiği bir tâlîmatı ise şöyledir: "Mescidin kapısına oturun. Kim bir şeyin Allah'ın Kitabı'ndan olduğuna dair iki şahit getirirse onu yazın."¹⁹⁸

Bu rivâyetlerden yola çıkarak Kur'ân-ı Kerîm cem edilirken getirilen âyet veya âyetlerin kabul edilebilmesi için üç şart belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu şartlar:

1. Getirilen âyetlerin ezberlenmiş olması;

2. Hz. Peygamberin huzurunda yazılmış olması;

3. İki şahitle birlikte getirmektir.¹⁹⁹ Yukarıda da belirttiğimiz üzere "şahit" ifadesiyle neyin kastedildiği konusunda İslâm âlimleri arasında bir ittifak yoktur. Bu konuda ileri sürülen bazı görüşler şunlardır: İbn Hacer iki şahitle ezber ve yazının kastedildiğini, Sehâvî ise iki güvenilir kişinin olduğunu belirtmektedir.²⁰⁰ Abdullah Eyyûbî de Sehâvî gibi âlimlerle aynı görüşü paylaşarak şahitten kasdın insan olduğunu

¹⁹⁶Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 6, 9; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 26-27; İbn Ebî Dâvûd, s. 21; Süyûtî, I, 187; Zürkânî, I, 255-256.

¹⁹⁷İbn Ebî Dâvûd, "el-Mesâhif", s. 12-17; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1943, I, 245-248.

¹⁹⁸İbn Ebî Dâvûd, "el-Mesâhif", s. 12.

¹⁹⁹Süyûtî, II, 383-384; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nuzulü ve Kıraati*, İstanbul: İFAV, 1981, s. 171.

²⁰⁰Süyûtî, I, 184. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Davut Aydın, "Kur'ân-ı Kerîm'in İki Kapak Arasında Bir Mushaf Halinde Cem Edilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 46, sayı: 1, yıl: Ocak-Şubat-Mart 2010, s. 69-70; Abdulvahap Özsoy, Hz. Ebû Bekir Dönemi Ku'ân'ın Cem'i Faaliyetinde İki Şahit İstenmesiyle Alakalı Rivâyetin Kaynak Değeri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2015, Sayı: 43.

kabul etmiştir.²⁰¹ Zira İbn Hacer ya da iki şahidin iki kişi olmadığını söyleyen diğer âlimlerin düşünceleri rivâyetlerle örtüşmemektedir. Zeyd b. Sâbit'in titiz bir şekilde yürüttüğü Kur'an'ın ceminde sadece bir kişinin hıfzına ve onun getirdiği yazılı metne itibar edilmemiş, beraberinde iki kişiyi şahit getirmesi istenmiştir.²⁰² Huzeyme'nin şahitliğinin iki kişi yerine geçmesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

Bunlar da göstermektedir ki Zeyd b. Sâbit titiz bir çalışma yürütmüş ve getirilen herşeyi âyet olarak almamış, ancak şahitle kabul etmiştir. Bunun temel amacının ise Hz. Peygamber tarafından söylenen lafızları tespit etmek ve kişilerin kendi görüşlerini Kur'an lafzı diye beyan etmelerini engellemek olduğu düşünülmektedir.²⁰³ Nitekim Eyyûbî de benzer görüşte olduğu için risâlesinde bu konuya yer vermiştir.

2.3. Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsahı

Abdullah Eyyûbî'nin risâlesinde yer verdiği başka bir konu ise Kur'an'ın istinsahı meselesidir. Abdullah Eyyûbî bu konuda da kendisinden önceki âlimlere mutâbık kalmış, kaynaklarda Huzeife ile Hz. Osman arasında zikredilen rivâyeti nakletmiştir.

Hz. Peygamber zamanında başlayan fetih hareketleri hızla devam etmiş ve İslâmiyet geniş coğrafyalara yayılmıştır. Hz. Osman'ın hilafeti sırasında İslâm Devleti'nin sınırları doğuda Azerbeycan ve Ermenistan'a kadar ulaşmıştır. Bu durum beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Fethedilen topraklardaki halka İslâm'ın öğretilmesi bu sorunların en önemlisidir. Fethedilen yerlere dini öğretmek üzere sahâbîler gönderilmiş ancak giden sahâbîler, Hz. Peygamber'den aldıkları ruhsatla kendi öğrendikleri gibi Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmişlerdir. Bu şekilde şehirlerde belli sahâbîlerin okuyuşları yerleşmiş²⁰⁴ ve şehirlerarası kıraat farklılıkları oluşmuştur. Bu farklılık zamanla insanlar arasında tartışmalara yol açmıştır. Konuyla ilgili olarak

²⁰¹ Örnek olması için bk. Süyûtî, I, 60; Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdussamed es-Sehâvî, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-Ikrâ*, (thk. Abdulhak Abdüddâyim), Beyrut: Müessesetü'l-Küttübi's-Sekâfiyye, 1987, II, 304.

²⁰² Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, İstanbul: İFAV, 1997, s. 147.

²⁰³ Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği*, İstanbul: İFAV, 2015, s. 65

²⁰⁴ Meselâ Kûfe'de Abdullah b. Mesud, Şam'da Ubeyy b. Ka'b, Basra'da Ebû Musa el-Eşari'nin kıraatinin okunması gibi.

Abdullah Eyyûbî'nin de risâlesinde yer verdiği Enes b. Mâlik'ten aktarılan rivâyet şöyledir:

Huzeyfe b. el-Yeman (ö. 36/656), Ermenistan ve Azerbaycan fetihlerinde Iraklılar ile birlikte savaşırken insanların Kur'an kıraatinde ihtilâfa düşüp tartışıklarını görünce Hz. Osman'a gelip: "Ey Müminlerin Emiri! Müslümanlar Kitap'ta (Kur'an) Yahudi ve Hıristiyanlar gibi ihtilâfa düşmeden bu ümmete yetiş." dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir zamanında cem edilen Kur'an'ı almak için Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hafsa'ya haber gönderdi ve "Bize Kur'ân-ı Kerîm'in yazılı olduğu sayfaları gönder, biz mushaflar istinsah edip sonra onu sana geri göndeririz." dedi. Hafsa da bunun üzerine elinde bulunan Kur'an'ı Hz. Osman'a gönderdi.

Hz. Osman Zeyd b. Sâbit başkanlığında Abdullah b Zübeyr (ö. 73/692), Saîd b el-As (ö. 59/679) ve Abdurrahman b. Haris b. Hişam'ı (ö. 43/663-4) görevlendirdi. Onlara: "Ey Kureşyliler! Siz Kur'ân-ı Kerîm'in yazımında Zeyd ile ihtilâfa düşerseniz onu Kureyş lisanı üzere yazın. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm Kureyş lisanı ile nazil olmuştur." dedi.

Onlar da böyle yaptılar mushaflar istinsah edildi ve asıl nüsha Hz. Hafsa'ya geri gönderildi. Hz. Osman istinsah edilen mushafları birer beldeye gönderdi ve bu mushafların dışında kalanları yaktırdı.²⁰⁵

Yukarıda yer verdiğimiz rivâyete benzer farklı bilgiler bulunmaktadır.²⁰⁶ Hatta bunlardan bazısında müslümanlar arasında tartışmaların ne kadar ileri boyuta vardığını gösteren ifadeler vardır. Bunlar içinde en dikkat çeken tartışma ise insanların kendi okuyuşlarından farklı olan kıraat sahiplerini küfürle itham etmeleridir.²⁰⁷

İstinsah edilen nüshalar dışında kalan Kur'an metinlerinin yakılmasının emrine karşı, sahâbe arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu iki görüş, emre olumlu bakanlar²⁰⁸ ve olumsuz bakanlardır.²⁰⁹ Ancak istinsah edilen Kur'an dışında kalan

²⁰⁵Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 6, 9.

²⁰⁶Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 26-27; İbn Ebî Dâvûd, s. 21; Süyûtî, I, 187; Zürkânî, I, 248-256.

²⁰⁷Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 26-27.

²⁰⁸Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 224/838, (thk. Vehbi Süleyman Gaveci), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991, s. 154-158; İbn Ebî Dâvûd, s.12, Dâni, *el-Mukni*, s. 18, Alî b. Hüsâmiddîn

mushafların yakılması meselesinin ileriki zamanlarda tekrar gündeme gelebilecek kıraat ihtilâfı tartışmalarını önlemek adına alınmış güzel bir karar olduğu kimi âlimler tarafından düşünülmektedir.²¹⁰ Abdullah Eyyûbî bu emirle ilgili herhangi bir görüş belirtmemiş, sadece rivâyeti aktarmakla yetinmiştir.

Abdullah Eyyûbî bu rivâyeti aktarırken kaynaklarda Huzeyfe tarafından söylendiği nakledilmeyen cümleler kullanmıştır. Bu cümleler, Huzeyfe'nin Hz. Osman'a gelip Kur'ân-ı Kerîm'i bir yere cem etmesini ve diğer kıraatleri yasaklamasını söylediği ifadelerdir. Ancak yukarıda görüldüğü üzere kaynaklarda aktarıldığı kadarıyla Huzeyfe'nin Hz. Osman'a bunları söylemediği görülmektedir.

Abdullah Eyyûbî mezkûr rivâyeti Kur'an'ın çoğaltılması konusunda nakletmiştir. Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm konusunda oldukça hassas davranmışlar ve onun önceki kitaplar gibi tahrife uğramasından, hakkında ihtilâfa düşülüp müslümanların ayrılığa düşmesinden korkmuşlar bunu önlemek için de ciddi çalışmalar yapmışlardır. İhtilafa düşülen yerde Kureyş lehçesini esas almaları Kur'an üzerinde fikir ayrılığı çıkmasını önlemiştir. Ve bir kıraati kabul ederken en az iki kişinin aynı kıraati bilmesi ve arza-i ahireden sonra almış olmaları şartları kıraatler konusunda ne kadar hassas olduklarını göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in Cibril ile son arzasında artık Kur'ân-ı Kerîm tamamlanmıştır. Bu arzada hangi kıraatlerin devam ettiğinin belli olduğu hususu âlimler arasında savunulan görüşlerdendir.²¹¹

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm, Abdullah Eyyûbî'nin de aktardığı rivâyetlerden yola çıkarak Hz. Peygamber zamanında bir kitap halinde değil ancak âyetler çeşitli yerlere yazılmak ve ezberlenmek sûretiyle muhafaza edilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde savaşların çıkması, hafızların şehit olması gibi durumlar sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'in zâyî olacağı konusundaki endişeleri bertaraf etmek için Kur'an bir araya getirilmiştir. Hz. Osman zamanında İslâm'ın geniş coğrafyalara yayılması ve buralara giden sahâbîlerin kendi kıraatleriyle Kur'an öğretimi yapması, insanlar arasında "Benim okuyuşum senin okuyuşundan üstündür." gibi

b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttaki el-Hindi, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (nşr. Bekri Hayyani, Saffet Sakka), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, II, 581.

²⁰⁹ Ebû Ubeyd, s. 154-158; İbn Ebî Dâvûd, s. 15.

²¹⁰ Zürcânî, I, 253-254.

²¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 175; Suyûtî, I, 157-158; Zürcânî, I, 250-252.

tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmalara son vermek adına da Kur’ân-ı Kerîm Kureyş lehçesi esas alınarak yazılmıştır. Bu çalışma yapılırken de oldukça dikkatli davranılmış ve belli başlı kaideler çevrevesinde hareket edilmiştir. Arza-i ahirede okunan kıraatler Kureyş lehçesine muvâfık yazılabildiği takdirde mushaflarda yerini almış böylece müslümanlar arasında birlik sağlanmıştır. Bu mushaflara uymayan sayfaların ya da mushafların yakılmasının emredilme nedeni ise daha sonrasında tekrar böyle tartışmaların başlamasını önlemektir.

2.3.1. İstinsah Edilen Mushafların Sayısı ve Gönderildiği Yerler

Yukarıda Zeyd b. Sâbit’ten aktarılan rivâyetten, çoğaltılan mushafların çeşitli beldelere gönderildiği anlaşılmaktadır. Ancak istinsah edilen Kur’ân-ı Kerîmlerin adedi ve nerelere gönderildiği konusunda ihtilâf vardır.²¹² Eyyûbî de risâlesinde bu ihtilâflardan bazısına yer vermiştir. Ancak görüşlerin bazılarında ne adetleri ne de gönderildikleri yerler hakkında bilgi verilmiştir. Bazılarında ise farklı adetler ve şehirler yer almaktadır.

İbnü’l-Cezerî istinsah edilen mushafların sayısını sekiz olarak belirtmiş ve bunların Basra, Kûfe, Şam, Medine, Mekke, Yemen ve Bahreyn’e gönderildiğini; bir nüshanın ise Hz. Osman’ın yanında kaldığını bu mushafa da “İmam Mushaf” dendiğini zikretmiştir.²¹³ Eyyûbî de Medine’de kalan mushafın imam mushaf olduğunu nakletmiştir.²¹⁴

Buhârî konuyla ilgili yukarıda zikredilen rivâyette istinsah edilen mushafların adedi ya da nerelere gönderildiği konusunda bilgi vermemiş, sadece “Her beldeye gönderildi.” diyerek konu hakkında bu kadar bilgi vermekle yetinmiştir.²¹⁵

Dânî, söz konusu mushafların sayısının dört olduğunu bunların Kûfe, Basra, Şam’a gönderildiğini ve bir nüshanın da Medine’de kaldığını belirtmiştir.²¹⁶

²¹² Bk. Ebü’l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâû’l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri’l-Mustafâ*, Kahire: Matbaatü’l-Âdâb ve’l-Müeyyed, 1908, II, 666-670.

²¹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 130.

²¹⁴ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kıraati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 161a.

²¹⁵ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 6, 9.

²¹⁶ Dâni, *el-Mukni*, s. 10.

Abdullah Eyyûbî ise risâlesinde mushafların gönderildiği şehirler ve adetleri hususunda âlimler arasında ihtilâf olduğunu ancak bunlardan dört şehirde âlimlerin ittifak ettiğini belirtmiştir. İttifak edilen şehirlerin, Kûfe, Basra, Şam ve Medine olduğunu zikretmiştir. Medine-i Münevvere’de kalan mushafın ise diğer bütün mushafların buna uyması için bırakıldığını ve ona İmam Mushaf denildiğini söylemiştir.²¹⁷ Eyyûbî’nin görüşünün kıraat ilminde otorite kabul edilen Dâni’ye mutâbık olduğu görülmektedir.

Çeşitli şehirlere gönderilen mushaflarla ilgili bir başka husus ise Hz. Osman’ın mushaflarla birlikte o mushafı halka okuyup öğretecek sahâbî de göndermesidir. Hz. Osman, Kur’an’ın korunması yöntemlerinden olan ve Hz. Peygamber zamanından beri uygulanan Kur’an’ın ezberlenip ezberletilmesi suretiyle aktarılmasını önemli bulmaktadır ki bunun için mushaflarla birlikte sahâbîleri göndermiştir.²¹⁸ Zürcânî’nin (ö. 1367/1948) aktardığı bilgilere göre istinsah edilen bu mushaflarla birlikte gönderilen kişiler şunlardır: Zeyd b. Sâbit Medine’ye, Abdullah b. es-Sâid Mekke’ye, İbn Şihâb (ö. 124/742) Şam’a, Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe’ye ve son olarak Âmir İbn Abdulkays (ö. 55/675) ise Basra’ya gönderilmiştir.²¹⁹

Abdullah Eyyûbî kıraatlerin isimlerinin ashab zamanında hangi belde de hangi sahâbî okutmuşsa onun adıyla anıldığını daha sonrasında bunun değişip o sahâbîlerden rivâyet eden kıraat imamlarının adıyla şöhret bulduğunu dile getirmiştir.²²⁰ Eyyûbî de diğer âlimlere benzer görüş serdederek beldelerde meşhur olan imamları şu şekilde aktarmıştır: Nâfi (ö. 169/785) Medine’de, İbn Kesîr (ö. 120/738) Mekke’de, Ebû Amr (ö. 154/771) ile Yakub (ö. 205/821) Basra’da, İbn Âmir (ö. 118/736) Şam’da, Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805) Kûfe’de şöhret bulmuştur.²²¹

2.3.2. İstinsah Heyeti ve Dikkat Ettikleri Hususlar

Yukarıda temas edildiği gibi Hz. Osman, Kur’ân-ı Kerîm’in istinsahı için bir heyet kurmuştur. Nitekim bu heyette yer alan kişileri ise Abdullah Eyyûbî, Zeyd b.

²¹⁷ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 160b-161a.

²¹⁸ Zürcânî, I, 396, Abdulhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2014, s. 53.

²¹⁹ Zürcânî, I, 396-397.

²²⁰ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 161b- 162a.

²²¹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 161b- 162a.

Sâbit, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Saîd b. As (ö. 58/677) ve Abdurrahman b. Haris b. Hişam olarak zikretmiştir.²²²

Komisyonun dikkat ettiği hususlar Abdullah Eyyûbî'nin²²³ de aktardığı bilgilere göre şu başlıklar altında toplanabilir: İstinsah faaliyetinde esas alınan mushaf, Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilen mushaftır.²²⁴

İstinsah edilecek mushaflarda sadece son arzada okunan kıraatler alınmış olup nesh edilen âyetlere yer verilmemiştir.²²⁵ Eyyûbî risâlesinde, istinsah heyetinin sahâbîlere, getirdikleri âyetleri son arzadan önce mi sonra mı aldıklarını sorduğunu belirtmiş sadece son arzadan sonra ahz edilen âyetleri kabul ettiklerini açıklamıştır. Bu arzada ise farklı okuyuşlara bir sınırlama getirildiğini dile getirmiştir.²²⁶ İslâm âlimlerinin birçoğu bu görüşü savunmakla birlikte²²⁷ âlimler arasında farklı düşünenler de olmuştur. Bazı âlimler son arzada kıraatlere bir sınır getirilmediğini, Hz. Osman'ın mushafı istinsah ettirirken hareke ve nokta koymama nedenini farklı okuyuşlara imkan tanımak için olduğunu bu yüzden kıraatlerin sınırlandırılmadığını ileri sürmüşlerdir.²²⁸

Heyet kendi arasında yazım konusunda herhangi bir ihtilâfa düşerse Kureyş lehçesi esas alınacaktır.²²⁹ Bu madde bir önceki kurala bağlı olarak âlimler arasında tartışmalıdır. Bazı âlimler bu kuralı da kendilerine delil göstermiş, yedi harfin Kur'an-ı Kerîm'den çıkarıldığını iddia etmişlerdir.²³⁰ Abdullah Eyyûbî her ne kadar yedi harfin Kur'an'dan çıkarıldığını söylemese de sınırlandırıldığını düşündüğü anlaşılmaktadır.

²²² Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 157b; İbn Ebî Dâvûd, s. 19; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talîb b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbane an Meani'l-Kıraat*, Dimeşk: Dâru'l- Memun, 1979, s. 27-28; Zûrkânî, I, 250; Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, (trc. M. Said Şimşek), Konya: Hibaş Yayınları, 1965, s. 66.

²²³ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 158a-160a.

²²⁴ Buhârî, "Fedâilî'l-Kur'an", 3; İbn Ebî Dâvûd, s. 21.

²²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 20.

²²⁶ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 158b.

²²⁷ Örnek olması için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 20; Mekkî b. Ebî Talîb, *el-İbane*, s. 3, 27, 30.

²²⁸ Örnek olması için bk. Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdisî Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmin Teteallaku bi'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Velîd Müsâid et-Tabatabâî), Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm ez-Zehabî, 1993, s. 138-143; Süyûtî, I, 49.

²²⁹ Buhârî, "Fedâilî'l-Kur'an", 3.

²³⁰ Mekkî, s. 3, 27, 30; Ebû Şâme, s. 138-143.

İstinsah edilen mushaflar çeşitli şehirlere gönderilecek ve bunlar dışında kalan Kur'ân-ı Kerîm'e dair herşey yakılacaktır.²³¹ Kur'ân-ı Kerîm'den olmayan hiçbir şey tefsir, hadis gibi şeyler bu mushaflara yazılmayacaktır.²³²

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm hem cem edilirken hem de istinsah edilirken titiz bir çalışma yapılmış ve oldukça hassas davranılmıştır. Muhtemel hataların önüne geçmek için kurallar konulmuştur. Abdullah Eyyûbî risâlesinde durumu öğrencilerine açık bir şekilde göstermiş, birçok konuda olduğu gibi Süyûtî, İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerden farklı bir görüş ortaya koymamıştır.

2.3.3. Huzeyme b. Sâbit'in Tek Şahit Olarak Kabul Edilmesi

Abdullah Eyyûbî risâlesinde Hz. Osman zamanında yapılan istinsah faaliyetinde kıraatlerin kabulü için konan şartları anlatırken Huzeyme'nin bu şartlardan kıraatle birlikte iki şahit getirme kuralına dâhil olmadığını dile getirmiştir.²³³ Huzeyme'nin şahitliğinin iki kişi yerine geçtiğini söylemiş ve Hz. Peygamber'den rivâyet edilen Huzeyme'nin şehadetinin iki kişinin şehadeti gibi olduğu hadisini nakletmiştir.²³⁴ Huzeyme'nin tek şahit olarak kabul edilmesi konusu kaynakların çoğunluğunda geçmektedir.²³⁵

2.4. Kur'ân-ı Kerîm'e Hareke ve Nokta Konulması

Abdullah Eyyûbî risâlesinde Kur'ân-ı Kerîm'in hareke ve noktalanması konusuna temas etmiş, bunun yapılma nedenini de açıklamıştır. Eyyûbî'nin aktardığı bilgilere göre hareke ve noktalamanın asıl nedeni Hz. Peygamber zamanında başlayan ve hızla devam eden fetihlerle İslâm coğrafyasının genişlemesidir. Bu genişlemeyle beraber hicrî ikinci asrın sonlarına doğru Arap olmayanlar hızla İslâm'a girmiş ve onların Arapçayı iyi bilmemeleri hatta hiç bilmemeleri sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm düzgün bir şekilde okunamamıştır.²³⁶ Çoğunluğa göre Abdülmelik b. Mervân (ö.

²³¹Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 6-9, Subhi es-Salih, s. 67.

²³²Zürkânî, I, 251-252.

²³³Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kıraati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 158b.

²³⁴Buhârî, "Tefsir, Ahzab", 2.

²³⁵Örnek olması için bakınız Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 3; Zerkeşi, I, 234; Zürkânî, I, 245.

²³⁶Abdulhamit Birışık, "İrabü'l-Kur'ân", *DİA*, XXII, 376-379; Zürkânî, I, 399.

86/705) Dönemi'nde gelişen bu olaylar sonucunda Kur'ân-ı Kerîm'e nokta ve hareke konmasına karar verilmiştir.²³⁷

Kur'ân-ı Kerîm'e ilk noktalamayı koyanın kim olduğu hususunda âlimler arasında ihtilâf vardır. Ancak bu konu da zikredilen üç isimden söz edilebilir ki bunlar: Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) (en meşhur ve yaygın görüş budur), diğer ikisi ise ed-Düelî'nin öğrencisi olan Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708) ve Nasr b. Âsım el-Leysî'dir (ö. 89/708).²³⁸

Abdullah Eyyûbî de meşhur görüşe mutâbık kalmış ve Kur'ân-ı Kerîm'i noktalama işinin ed-Düelî'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Irak valisi Ziyâd (ö. 53/673), Kur'ân-ı Kerîm okunurken yapılan hataların artması üzerine Ebû'l-Esved'e Kur'ân-ı Kerîm'e hareke koymasını söylemiş ancak Ebû'l-Esved bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ziyâd, ed-Düelî'nin hareke koymayı kabul etmesi için onun geçeceği yola bir kârîyi oturtup, Tevbe sûresinin üçüncü âyetinde geçen "rasûlühû" kelimesini "rasûlihî" şeklinde okutarak büyük bir yanlış yaptırmış buna şahit olan ed-Düelî de Kur'ân-ı Kerîm'in bu şekilde hatalı okunmasını engellemek adına Ziyâd'ın harekeleme teklifini kabul etmiştir.²³⁹ İşte Abdullah Eyyûbî kaynaklarda yer alan bu rivâyete yer vererek Kur'ân-ı Kerîm'e ilk harekeleme yapanın kim olduğu konusundaki görüşünü dile getirmiştir.

Noktalama konusunda herhangi bir bilgi vermeyen Abdullah Eyyûbî, İslâm âlimleri arasında tartışmaya sebep olan İbn Mesûd'un "Kur'ân-ı Kerîm'i herşeyden arındırın."²⁴⁰ sözüne de yer vermiş ve âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Bu konuda bazı âlimlerin yapılan işi mekruh gördüğünü ancak büyük bir çoğunluğun ise yararlı bir iş yapıldığını savunduğunu dile getirmiştir.²⁴¹ Ardından kendi kanaatinin de Kur'ân-ı Kerîm'in harekelenmesinin faydalı olduğunu, insanlara yardım ettiğini dile getirmiş

²³⁷ Zürkânî, I, 400.

²³⁸ Zürkânî, I, 399; Subhi es-Salih, s. 75.

²³⁹ Dâni, *el-Muhkem fi Nakti'l- Mesâhif*, (thk. İzzet Hasan), Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1986, s. 3-4; Zürkânî, I, 400-402; Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 168a.

²⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed el-Birdûnî, İbrahim Atfeş), Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964, s. 63.

²⁴¹ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Dâni, *el-Muhkem*, s. 1-7; Zürkânî, I, 398- 403; Subhi es-Salih, s. 74-81.

ancak bunun dışında tefsir, kıraat farklılıkları gibi şeylerin mushafa yazılamayacağını aktarmıştır²⁴²

Hiz. Osman Kur'ân-ı Kerîm'i istinsah ettirirken herhangi bir hareke ya da noktalamaya yer vermemiştir. Âlimler bunun nedeni hakkında tartışmışlar ancak bu konuda fikir birliği oluşmamıştır. Bunun nedeninin farklı okuyuşlara imkân tanımak için olduğunu söyleyen âlimler olduğu gibi²⁴³ o günkü yazının henüz imlâ kaidelerini uygulayacak kadar gelişmediğini bunun için yapılamadığını belirtenler de olmuştur.²⁴⁴

2.5. Resmü'l-Mushaf Tartışmaları

Kur'an ilimleri arasında en çok tartışılan konulardan birisi de mushafın resm-i Osmanî'ye muvafık olmasının zorunlu olup olmadığı meselesidir. Abdullah Eyyûbî de risâlesinde bu konuya yer vermiş ve kendi görüşünü dile getirmiştir.²⁴⁵

Öncelikli olarak resmü'l-mushafın ne demek olduğunu bilmek önemlidir. Hiz. Osman zamanında istinsah edilen, özel bir imlâyâya sahip olan ve Hiz. Osman'ın rıza gösterdiği, Kur'ân-ı Kerîm'in yazılış metoduna resmü'l-mushaf; Hiz. Osman'a nispetle Resmü'l-Osmanî de denir.²⁴⁶ Resmü'l-mushafın yazım tarzı kendine has bir içeriğe sahip olduğundan ve kullanılan imlânın hangi ilkeler doğrultusunda belirlendiği bilinemediğinden bunun üzerine birçok âlim çalışma yapmış ve bu yazının özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır.²⁴⁷ Resm-i Osmanî tartışmaları, matbu Kur'ân-ı Kerîm basımının artması sonucu, Abdullah Eyyûbî'nin yaşadığı XIX. yüzyılda hız kazanmıştır. Önceki dönemlerde bu tarz tartışmalar nispeten daha az olmuştur.²⁴⁸

İslâm âlimleri resm-i Osmanî'ye mutâbık olup olmama konusunda iki farklı görüş ortaya koymuştur. Bir kesim resm-i Osmanî'ye uymanın zorunlu olduğunu dile

²⁴² Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 167b.

²⁴³ Mekki b. Ebî Talib, *el-İbane*, s. 4.

²⁴⁴ Mesut Okumuş, "Kur'ân İmlâsını Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, c. 9/17, s. 211. Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak için meşhur kıraat âlimlerinden Dâni'nin *el-Muhkem ve en-Nakt* isimli eserlerine bakılabilir. Dâni, mezkûr eserinde bu konuya oldukça geniş bir şekilde yer vermiş ve bu konu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

²⁴⁵ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 154a -154b.

²⁴⁶ Zürcânî, I, 365; Subhi es-Salih, s. 218; Mehmed Emin Maşalı, "İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlası", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2014, sayı: 22, s. 7.

²⁴⁷ Mehmet Emin Maşalı, *İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlası*, s. 8; Muhammed Abay, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlası Tartışmaları*, İstanbul: İFAV, 2016, s. 17.

²⁴⁸ Abay, s. 13.

getirirken diğerk kesim ise resm-i Osmanî'ye bağılı kalmanın zorunlu olmadığını ve yeni imlâ yöntemlerinin kullanılabileceğini söylemiştir.²⁴⁹ Ancak âlimlerin ekserisi resmü'l-mushafın tevkîfî olduğunu kabul ve beyan etmiştir.²⁵⁰ Abdullah Eyyûbî de resm-i Osmanî'nin tevkîfî olduğunu belirtmiştir.²⁵¹ Bu görüşü savunanların getirdikleri en kuvvetli delil ise Kur'ân-ı Kerîm'in cemi ve istinsahı faaliyetine katılan kişilerin vahiy kâtibi olarak görev yapmaları olmuştur. Vahiy kâtibi olmalarının önemi, vahyi direkt Hz. Peygamber'den öğrenip onun onayladığı şekilde yazan kişiler olmasıdır. Bu sebeple de âlimler resm-i Osmanî'nin tevkîfî olduğunu savunmuşlardır.²⁵²

Resm-i Osmanî'ye uymanın zorunlu olduğunu dile getirenlerin diğerk görüş ve delillerinden, Abdullah Eyyûbî'nin de bu görüşü savunması sebebiyle kısaca bahsetmekte fayda vardır. Tevkîflik görüşünün temel dayanağı Hz. Peygamber'in Muâviye'ye Kur'ân-ı Kerîm'i yazarken uygulamasını söylediğı hadise dayanmaktadır. Hadiste Hz. Peygamber harfleri nasıl yazacağını, mürekkebi ve klemi nasıl kullanacağını Muâviye'ye öğretmiştir.²⁵³ Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm yazımı için öğrettiğı bu stil daha sonraki zamanlarda Kur'an'ın cemi ve istinsahı faaliyetleri sırasında da uygulanmıştır. Kısacası Hz. Peygamber'in bu şekilde yazdırması ve sonraki süreçte sahâbenin bu yazıya karşı çıkmaması ve üzerinde icma etmesi²⁵⁴ resm-i Osmanî'nin tevkîfî olduğunu, zira öyle olmasaydı bu duruma karşı çıkacak pek çok sahâbenin olacağını düşündürmektedir. İşte bu sebeple içerisinde Abdullah Eyyûbî'nin de yer aldığı İslâm âlimlerinin büyük bir kısmı resm-i Osmanî'nin tevkîfî olduğunu kabul etmiştir. Eyyûbî sahâbenin kabul ettiğı, üzerinde birleştiğı bir konu hakkında onlardan farklı bir şey söylemenin âhiret hayatında insanı sıkıntıya sokacağını söylemiş, resm-i Osmanî'ye uymayanları ve farklı bir imlâ ile mushaf yazılabileceğini söyleyenleri sert bir şekilde eleştirmiştir.²⁵⁵

Resm-i Osmanî'ye uymanın zorunlu olmadığını savunanların dile getirdikleri önemli hususlardan biri de o zamanın yazısının eksik olması ve Kur'an öğretimini

²⁴⁹ Mehmed Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, İstanbul: Otto, 2015, s. 284.

²⁵⁰ Mehmed Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, İstanbul: Otto, 2016, s. 162.

²⁵¹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırrâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 160a-160b.

²⁵² Zûrkânî, I, 370

²⁵³ Hadis için bk. Hindi, *Kenzü'l-Ummal*, X, 539.

²⁵⁴ Ümmetin bu konuda ittifak ettiğine dair bilgilere ulaşmak için bk. Dâni, *el-Mukni*, s. 9-10,

²⁵⁵ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırrâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 160a-160b.

zorlaştırmasıdır.²⁵⁶ Bu görüşü savunanlar erken dönemden beri mevcut olsa da İslâm âlimleri arasında genel kabul resm-i Osmanî'ye muvafık olmanın gerekliliği yönündedir.²⁵⁷

2.6. Kıraat Çeşitleri

Abdullah Eyyûbî'nin risâlesinde değindiği bir başka konu ise kıraatlerin çeşitleri meselesidir. Kıraat âlimleri kıraatleri sahih ve sahih olmayan kıraatler adı altında genelde iki başlık altında toplamıştır. Eyyûbî'nin risâlesinde yer verdiği kıraat çeşitleri aşağıda ele alınacaktır.

2.6.1. Mütevâtir Kıraatler

Mütevâtir kıraat, yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan bir topluluğun, kendileriyle aynı özelliği taşıyan bir başka gruptan muttasıl bir senetle nakledip Hz. Peygamber'e dayandırdıkları kıraattir.²⁵⁸ Mütevâtir kıraat, sahih kıraatin diğer iki şartını da taşımaktadır. Yedi imamın kıraatlerinin mütevâtir olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır.²⁵⁹

Abdullah Eyyûbî de mezkûr eserinde kendisinden önceki âlimlere mutâbık kalmış ve mütevâtir kıraatin tanımını yapmıştır. Kıraatleri kabul şartlarının üçünü de taşıyan kıraatlerin mütevâtir kıraat olduğunu ifade etmiş, yedi imamın kıraatlerinin mütevâtir olduğunu belirtmiştir. Bunlar dışında kalan kıraatleri ise kıraatlerin kabul edilebilmesi için geçerli olan üç şartı taşıyanları mütevâtir kıraat olarak kabul etmiş, Yakub, Halef ve Ebû Cafer'i de mütevâtir olarak belirtmiştir.²⁶⁰

2.6.2. Meşhur Kıraat

Kıraatleri kabul şartlarından senedinin sahih olması, bir vecihle de olsa Arap lehçelerin birine uygun olma ve Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflardan birine

²⁵⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed İsâm el-Kudât), Amman: Dâru'l-Feth, 2001, II, 547-549; Abay, s. 12

²⁵⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için; Abay, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlası Tartışmaları.*; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı ve Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* eserlerine başvurulabilir.

²⁵⁸ Süyûtî, I, 241; Zürcânî, I, 423.

²⁵⁹ Zerkeşi, I, 318.

²⁶⁰ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 155a.

mutâbık olma konusunda mütevâtir kıraatten farkı olmayan kıraat türüdür.²⁶¹ Bu kıraat türünün mütevâtir sayılmama nedeni senedinin tevâtür seviyesine ulaşmamış olmasıdır.

Âlimler bu kıraat türünü şâz veya yanlış bir kıraat olarak kabul etmemiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm bu tür kıraatle okunabilir ve inkârı câiz değildir.²⁶²

Dânî'nin *et-Teysir* isimli kıraat alanında yazdığı meşhur kitabı, Şâtıbî'nin *et-Teysir* üzerine yazdığı kasidesi ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* isimli eserleri meşhur kıraatlerle ilgili yazılmış en önemli eserlerden sayılabilir.²⁶³

Abdullah Eyyûbî risâlesinde meşhur kıraatin tanımını yukarıdaki tanımdan farklı bir şekilde beyan etmiştir. Ona göre resm-i Osmanî'de olmayan ancak mütevâtir kıraatin diğer iki şartını taşıyan kıraatler meşhur kıraattir. Eyyûbî bunların fıkıhta delil olarak kullanılabileceğini ancak kıraatinin câiz olmadığını namazda okunamayacağını dile getirmiştir.²⁶⁴

2.6.3. Âhâd Kıraat

Bu tür kıraatlerin senedi sahih olmakla birlikte kıraatleri kabul şartlarından olan Arap diline uygunluk ve Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflardan herhangi birinin hattına uygunluk maddelerini taşımayan kıraatlerdir. Bu kıraatler âlimler arasında şöhret bulmamış kıraatlerdir. Bunlarla Kur'ân-ı Kerîm okunamaz ve bu kıraatlere inanmak, iman etmek gerekmez.²⁶⁵

Abdullah Eyyûbî risâlesinde bu tanıma uygun dile getirdiği kıraat türünü şâz kıraat olarak isimlendirmiştir. Son arzadan önce okunan kıraatler olduğunu ve bunların tefsir ilminde kullanılabileceğini ancak tilavetinin ve halka öğretilmesinin yasak olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁶

²⁶¹Süyûtî, I, 241; Zürkânî, I, 423.

²⁶²Süyûtî, I, 242; Zürkânî, I, 423.

²⁶³Süyûtî, I, 242; Zürkânî, I, 423.

²⁶⁴ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 154b.

²⁶⁵Süyûtî, I, 242; Zürkânî, I, 423; Subhi es-Salih, s. 202.

²⁶⁶ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 161a- 161b.

2.6.4. Şâz Kiraatler

Bu tür kiraatler, kiraatleri kabul şartlardan Eyyûbî'nin²⁶⁷ ve diğer âlimlerin en önemli şart olarak belirttiği sahih senet kuralını taşımayan kiraatlerdir. Bunlara kesinlikle itibar edilmez ve bu tür kiraatler kullanılmaz.²⁶⁸

2.7. Sahih Kiraatleri Tespit Kriterleri

Âlimler kiraatlerin sahih kabul edilebilmesi için çeşitli şartlar ortaya koymuşlardır. Bu konu, Abdullah Eyyûbî'nin risâlesinde ele aldığı mevzulardan biridir.²⁶⁹ Eyyûbî bu konuda da kendisinden önceki âlimlere mutâbık kalmış ve kiraatlerin rûknünü,

Sahih senet;

Arap diline bir vechiyle de olsa uygun olma;

Resm-i Osmanî'ye muvafık olmak şeklinde belirtmiştir.²⁷⁰

Bu şartları ilk önce zikreden ismin Mekkî b. Ebî Tâlib olduğunu dile getiren görüşler vardır.²⁷¹ Mekkî, *el-İbâne* adlı eserinde bu şartlardan bahseder. Sahih kiraatin ancak bu üç şartı taşıyan kiraatler olduğunu ancak bunu kendisinin ortaya koymadığını dile getirir. Ayrıca Taberî ve diğer âlimlerin kiraatleri kabul şartlarından da bahseder. Bu kurallara bakıldığında Mekkî'nin saydığı kurallarla aynı olduğu görülmektedir.²⁷² Buradan da anlaşıldığı üzere âlimler kiraatleri kabul etmek için bazı şartlar belirlemişler ancak bu şartları ilk olarak kimin ortaya koyduğu bilinmemekle birlikte sistemli bir şekilde ele alanın Mekkî b. Ebî Tâlib olduğunu düşünen araştırmacılar mevcuttur.²⁷³ Ayrıca Abdullah Eyyûbî bu şartlar arasında en önemli olanın sahih senet olduğunu dile getirmiş ve senet sahih olduktan sonra muvâfakat olacağını beyan etmiştir.

²⁶⁷ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 155a.

²⁶⁸ Süyûtî, I, 243; Zürkânî, I, 424; Subhî es-Salih, s. 202.

²⁶⁹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 155a.

²⁷⁰ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 155a.

²⁷¹ Arif Güneş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kiraat-Yazı- Kavramı ve İlişkileri* (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara, 1992, s. 24.

²⁷² Mekkî b. Ebî Tâlib, s. 39-44.

²⁷³ Arif Güneş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kiraat-Yazı- Kavramı ve İlişkileri* (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara, 1992, s. 24.

İbnü'l-Cezerî de bu üç şartı *en-Neşr*'de zikretmekte ve bu şartları taşıyan kıraatlerin inkârının câiz olmadığını ve bunun haram olduğunu çünkü Kur'an'ın nazil olduğu yedi harfe dâhilliğini beyan etmiş, insanların bunu kabul etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca bu şartları taşıyan kıraatlerin yedi veya on imam dışındaki okuyuşlar dahi olsa kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. İbnü'l-Cezerî görüşünü kuvvetlendirmek için kendisinden önceki âlimlerin de bu konuda aynı kanaatte olduğunu dile getirmiş, Mekkî b. Ebî Tâlib, Dâni, Ebû Şâme gibi isimleri örnek olarak zikretmiştir.²⁷⁴

Sonuç olarak kıraatleri kabul şartlarını ilk defa kimin ortaya koyduğu tespit edilememekle birlikte âlimlerin büyük bir çoğunluğunun bu kuralları kabul ettiği görülmektedir. Aynı şekilde bu üç şartı taşıyan kıraatlerin inkârının câiz olmadığı konusunda da âlimlerin çoğunluğunun ittifakı vardır.²⁷⁵ Abdullah Eyyûbî ise risâlesinde bu konuyla ilgili âlimlerin görüşlerine yer vermemiş sadece bu üç şartı aktarmakla yetinmiştir.

2.8. Kıraat Tarikleri

İbnü'l-Cezerî kıraat ilminin tarifini kapsamlı bir şekilde yapmıştır. Ona göre kıraat "Kur'an kelimelerinin eda keyfiyetini (nasıl okunacağını) ve râvilerle nispet edilen okuyuş ihtilâflarını içeren ilimdir."²⁷⁶ Abdullah Eyyûbî risâlesinde bu tanıma yer vermemiştir. Zira onun kitabını yazma amacı her konuya değinmek değil, öğrencilerine derli toplu bilgileri tek kaynaktan aktarmaktır. Bunun için kendince önemli gördüğü konulara risâlesinde yer vermiştir.

Rivâyet, terim olarak bir imamdan bir râviye nispet edilen okuyuş ihtilâflarına denir. Abdullah Eyyûbî de rivâyeti bu şekilde tanımlamıştır.²⁷⁷ Râviden sonra gelenlere ise tarik denmiştir. Başka bir tanımda râviler arasındaki okuyuş farklılıkları olarak geçmiştir.²⁷⁸

²⁷⁴ İbnü'l- Cezerî, *en-Neşr*, I, 134.

²⁷⁵ İbnü'l- Cezerî, *en-Neşr*, I, 134,

²⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1980, s. 3.

²⁷⁷ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kirâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 162a.

²⁷⁸ M. Tayyib Okiç, *Tefsir Ders Notları*, (yayına hazırlayan: Muhammed Abay, Hayati Yılmaz), Ankara: Atlas Yayınları, 2017, s. 33; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, İstanbul: İFAV, 2013, s. 115.

Tarik kelimesi ise rivâyetten sonra oluşan kıraat farklılıklarını ifade eder. Bu terim zaman içerisinde farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Söz gelimi kıraatlerin sayısını göstermek amacıyla “seb‘a tariki, aşere tariki” kıraatlerin öğretiminde esas alınan kaynakları belirtmek için “Teysir tariki, Dürre tariki” gibi ıstılahlar tarik kelimesinin farklı kullanımlarına örnektir.²⁷⁹ Abdullah Eyyûbî de risâlesinde bu terime yer vermiş ve kısaca kıraat öğretim metodlarına değinmiştir.

2.8.1. Teysir Tariki

Abdullah Eyyûbî kıraat eğitiminde kullanılan tarikleri ele almış ve seb‘a tarikinden bahsetmiştir. Bu tarikte Dâni’nin *et-Teysîr* adlı kitabı esas alınmakla birlikte Şâtıbî’nin *Hırzû’l-Emânî* isimli kasidesi okutulmaktadır. Bu tarike esas alındığı kitaba nispetle Teysir tariki de denmiştir.

Eyyûbî bu tarike aynı zamanda İstanbul tariki de dendiğini beyan etmiştir. İstanbul tariki diye anılmaya hicrî onuncu asırda Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlamıştır. Sadrazam Tâvîl Mehmed Paşa’nın (ö. 987/1579) emriyle Mısır’da kıraat ilminde meşhur olan Şeyh Ahmed el-Mısrî İstanbul’a gelmiş ve burada Eyüb Sultan Camii’nde kıraat eğitimi vermeye başlamıştır. Mısrî, Eyüb Sultan Camii’nde Teysir tarikini okutmuş ve bu tarik Osmanlı Devleti’nde yayılmış, zamanla İstanbul tariki diye anılmış ve günümüze kadar kıraat ihtilâflarını öğretmek için kullanılan bir eğitim sistemi olarak gelmiştir.²⁸⁰ Abdullah Eyyûbî bu tarike aynı zamanda medlerde dikkate aldıkları ölçü hasebiyle erbaa meratip dendiğini de belirtmiştir.²⁸¹

2.8.2. Şâtıbîyye Tariki

Şâtıbî’nin eseri esas alındığı için Şâtıbîyye tariki diye de anılmış olup daha çok Mısır tariki ismiyle şöhret bulmuştur. Şeyh Nâsiruddîn et-Tablâvî’nin öğrencilerinden

²⁷⁹ Mustafa Atilla Akdemir, Kıraat Eğitiminde Tarikler, *Kur’ân ve Kıraati Sempozyumları Kitabı*, 25 Mayıs 2003, s. 165; Ahmet Gökdemir, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları (doktora tezi, 2017), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 158.

²⁸⁰ Karaçam, s. 249.

²⁸¹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırrâti’s-Seb‘a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 163a.

Şeyh Şehâzetü'l-Yemenî, bu tariki Mısır ve çevresinde okutup yaydığı için “Mısır tariki” diye meşhur olmuştur.²⁸²

Abdullah Eyyûbî, bu tarikin isimlerini sayarken mertebeteyn dendiğini de ifade etmiştir.²⁸³ Bu tabirin kullanılma sebebiyse medd-i muttasılın uzatma miktarının ne kadar olduğu konusunda âlimler arasında olan ihtilâfta bu tarik medd-i muttasılın iki elif miktarı uzatıldığını kabul etmiş ve buna binaen mertebeteyn olarak anılmıştır.²⁸⁴

2.8.3. Takrîb Tariki

Bu tarik on kıraat imamının râvileri ve o râviler arasındaki ihtilâfı öğreten ve okutan tariktir.²⁸⁵ İbnü'l-Cezerî bu farklılıkların hepsini ortaya koyabilmek amacıyla bin kadar tariki cem edip *Neşr-i Kebîr*'i yazmıştır. Kitabının daha kolay anlaşılabilmesi için bunu *Tayyibe* ismiyle bin beyitten oluşan manzum bir eser olarak kaleme almıştır. Bu kitaba nispetle Tayyibe tariki de denir.

2.8.4. Dürre Tariki

Aşere tariki de denmekle birlikte Abdullah Eyyûbî, risâlesinde bu tarikten Dürre tariki olarak bahsetmiştir. Dürre tarikinde, yedi kıraat imamına Ebû Ca'fer, Ya'kub ve Halef'i de eklenerek on kıraat imamı okutulur. İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbir* ve *ed-Dürre* isimli kitapları esas alınır. *Dürre* isimli kitaba nispetle Dürre tariki de denmiştir.

2.9. Kur'ân-ı Kerîm'i Tilâvet Şekilleri

Abdullah Eyyûbî'nin risâlesinde ele aldığı konulardan biri de tilâvet şekilleridir. Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinde üç türlü okuma söz konusudur. Bunlar; “tahkik”, “tedvir” ve “hadr”dır. Kur'an'ı bu üç okuyuştan herhangi biri ile okumak câizdir. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i tane tane okumak sünnettir. Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm okuyuşu hakkında Enes b. Mâlik, “Peygamber'in kıraati medli idi

²⁸² Karaçam, s. 249.

²⁸³ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fi Kıráati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 163a

²⁸⁴ Mısır Tariki ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (doktora tezi, 2017), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²⁸⁵ Karaçam, s. 249.

(uzatılması gereken harfleri uzatırdı)” şeklinde rivâyette bulunmuş, ardından da bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm’i okuyarak: “Peygamber besmeledeki bismi’l-lâh’ın lâm’ını, er-Rahmân’ın mîm’ini ve er-Rahîm’in hâ’sını med ile (uzatarak) okurdu.” diyerek Hz. Peygamber’in okuyuşunu aktarmıştır.²⁸⁶

Hiz. Peygamberin eşi Ümmü Seleme’ye O’nun Kur’ân-ı Kerîm’i nasıl okuduğu sorulduğunda Ümmü Seleme “Peygamber, Kur’an okuduğunda âyetleri ayırırdı. (الحمد لله) âyetini okur ve dururdu, ardından (الرحمن الرحيم) âyetini okur sonra tekrar dururdu.” şeklinde cevap vermiştir.²⁸⁷ Yukarıda belirtildiği üzere İslâm âlimleri Kur’an’ın üç şekilde okunabileceğini kabul etmiştir. Bu bölümde âlimlerin kabul etmiş olduğu üç okuyuş türü incelenecektir.

2.9.1. Tahkik

Tahkik kelimesinin kıraat ilmindeki anlamı Kur’ân-ı Kerîm’i okurken acele etmeden harflerin mahreçlerini tam çıkarma ve tecvid kaidelerini tamamiyle yerine getirmektir.²⁸⁸ Müzzemmil 73/4’te yer alan “Kur’an’ı tertil üzere okuyun.” âyetindeki tertil ile kastedilen okuma şeklinin tahkik olduğu kimi âlimlerce ileri sürülmüştür.²⁸⁹

Tahkike aynı zamanda tertil de denmektedir. Ancak tahkik daha genel bir kavram olup tertil ise kısıtlı bir anlam ihtiva etmektedir. Her tahkik bir tertil fakat her tertil bir tahkik değildir.²⁹⁰ Tertil okuyuşu Kur’ân-ı Kerîm okurken onu düşünüp anlamaya daha uygundur. Çünkü bu okuyuş en yavaş okuyuş türüdür. Kur’ân-ı Kerîm öğretiminde tahkik üzere okunur. Hz. Peygamber Kur’ân-ı Kerîm’i ağır ağır, tane tane okumuş yani tertil üzere okumuştur.

Abdullah Eyyûbî kıraat imamlarından Âsım, Hamza ve Verş’in Kur’ân-ı Kerîm tilâvetlerinin tahkik üzere olduğunu beyan etmiştir.²⁹¹ Ayrıca tertil okuyuşunu tahkik

²⁸⁶ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 29; İbn Mâce, “İkâmetü’s- Salevât”, 179; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20; Nesâî, “İftitâh”, 82.

²⁸⁷ Tirmizî, “Kıraat”, 1, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 23; Nesâî, “İftitâh”, 83, “Kıyâmü’l-Leyl”, 13.

²⁸⁸ Suyûtî, I, 312.

²⁸⁹ Alâeddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-Te’vil fî Meâni’t-Tenzil*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1307, IV, 421; Nurettin Başyigit, *Tilâvette Tertil ve Temsil Güzel Kur’ân Okuma Usulü*, Bursa: Emin Yayınları, 2013, s. 52.

²⁹⁰ Abdurrahman Çetin, “Tilavet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/tilavet>.

²⁹¹ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati’s-Seb’a ve’l-Aşera ve’t-Takrîb*, vr. 170a.

içinde değerlendirmiş ve diğer okuyuş türlerine göre daha efdal olduğunu ifade etmiştir.²⁹²

2.9.2. Tedvir

Tedvir, hadr ve tahkik arasında ne yavaş ne de hızlı bir okuyuş türüdür.²⁹³ Tedvir okuyuşuna tevassut da denmiştir. Abdullah Eyyûbî ise risâlesinde tavsit diye belirtmiştir.²⁹⁴ Tedvir okuyuşunda tahkike göre medler ve diğer tecvit kuralları biraz daha azaltılarak uygulanır.

Eyyûbî bu okuyuş türünün kendinden önceki âlimlerle aynı görüşü paylaşarak câiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kıraat imamlarından İbn Âmir ve Kisâî'nin kıraatinin tevassut olduğunu zikretmiştir.²⁹⁵

2.9.3. Hadr

Sözlükte süratli olmak anlamına gelen hadr kelimesinin kıraat ilmindeki anlamı ise Kur'ân-ı Kerîm'i tecvit kurallarına uyarak en hızlı şekilde okumaktır.²⁹⁶ Bu okuyuş türünde hükümlerin miktarları en az seviye düşürülerek Kur'an okunur. Bu okuyuş türü de câizdir.²⁹⁷ Eyyûbî hadr okuyuşunu ele alırken kıraat imamlarından İbn Kesir, Ebû Amr ve Kâlûn'un okuyuşlarının hadr üzere olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸

Hadrden daha hızlı okuyuşa hezreme denir. Ancak hezreme kabul edilen bir okuyuş türü değildir. Zira Kur'ân-ı Kerîm okurken tecvid kaidelerine riayet edilmiyor ve harflerin mahreçleri birbirine karışabiliyor. Bundan ötürü hezreme ile Kur'ân-ı Kerîm okumak câiz görülmemiştir.²⁹⁹

²⁹² Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 170a.

²⁹³ Suyûtî, I, 313; Nihat Temel, s. 130.

²⁹⁴ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 170a.

²⁹⁵ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 170a.

²⁹⁶ Mustafa Sadık er-Râfiî, *I'cazû'l-Kur'ân ve'l-Belagatü'n-Nebeviyye*, (tsh. Muhammed Said el-Iryan), Kahire: el-Mektebetü'l-Ticaretî'l-Kübra, 1961, s. 59.

²⁹⁷ Suyûtî, I, 313; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: İFAV, 2016, s. 177.

²⁹⁸ Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, vr. 170a.

²⁹⁹ Abdurrahman Çetin, "Tilavet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/tilavet>.

Zemahşeri *el-Keşşaf* isimli eserinde Hz. Ömer'in "Yolculuğun kötüsü hayvanı yoracak şekilde sürmektir. Kıraatin kötüsü ise hezremedir." dediğini aktarmıştır.³⁰⁰

Bu üç okuyuş türünden hangisinin daha uygun olduğu ya da daha sevap olduğu âlimler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Eyyûbî'nin de dâhil olduğu bazı âlimler tertil okuyuşunun daha sevap olduğunu Müzzemmil sûresindeki âyeti öne sürerek savunmuş ve Hz. Peygamber'in okuyuşunun da tertil üzere olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı âlimler ise Hz. Peygamber'in Kur'an'ı çok okunmasını tavsiye ettiği hadisini³⁰¹ delil göstererek hadr okuyuşunun daha uygun olduğunu zikretmiştir.

³⁰⁰Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hâkâiki Ğâvâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz), Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998, IV, 175.

³⁰¹Tirmizî, "Sevabü'l-Kur'ân", 16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSÂLE FÎ KİRÂATI'S-SEB'A VE'L-AŞERA VE'T-TAKRÎB

ADLI ESERİN METNİ

1. Eserin Neşrinde Takip Edilen Yöntem

Abdullah Eyyûbî'nin *Risâle fi Kiraati's-Seb'a ve'l-Aşere ve't-Takrîb* adlı eserinin iki nüshasına ulaşılmıştır. Bunlardan biri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bu nüshaya A, diğer nüshaya ise B rumuzu kullanılmıştır.

Nüshalar arasında olan farklılıkları belirtmek için bazı işaretler kullanılmıştır. Nüshalar arasındaki fazlalıkları belirtmek için “+”, eksiklikler için “-” ve farklılıklar içinse “=” işaretleri kullanıldı.

Eserde noktalama işaretleri olmadığı halde, metnin daha iyi okunup anlaşılabilmesi için ilave edilmiştir.

Eserde kullanılan âyet-i kerîmelerin dipnotta hangi sûrede kaçınıcı âyet olduğu belirtilmiş ve ilgili bölümün meâli verilmiştir.

Müellifin zikrettiği hadis-i şeriflerin de tahric çalışması dipnotta yapılmıştır.

Âyet ve hadisler Arapça yazımıyla tırnak içerisinde verilmiştir.

Eserde geçen kelimeler aynen yazılmış olup sadece bazı eklerin yazımı günümüz Türkçesine uygun hale getirilmiştir. Örnek olarak “idi” ekleri risâlede ayrı yazılırken burada genelde bitişik yazılmıştır. İle, ise gibi ekler de bitişik yazılmıştır. Ancak bazen risâledeki kullanımına uygun ayrı olarak da yazılmıştır.

Ön ekler risâlede kimi yerlerde ayrı kimi yerlerde bitişik yazılırken tezde hepsi ayrı yazılmıştır. Örnek bi-camii, na-vakf.

Çiharşamba gibi kelimeler günümüz Türkçesine uygun olarak Çarşamba yazılmıştır.

Risâlede öğrenüp, edüp tarzında olan kelimeler günümüz imlâ kurallarına uygun yazılarak öğrenip, edip şeklinde aktarılmıştır.

Kendüye, kimesne, kankısı gibi kelimeler yerine günümüz Türkçesinde kullanıldığı şekliyle kendine, kimse, hangisi şeklinde yazılmıştır.

Abdullah Eyyûbî'nin risâlesinde atıf yaptığı şahısların ölüm tarihleri de eklenmiştir.

2. Eserin Metni

[152b]

2.1. Bismillâhirrahmânirrahim

Mehâmid-i zâkiyât ol mübdi'-i kâinât, mûcid-i masnû'ât-ı cenâbın ithâf-gerde-i muallâ sâha-i takdîsi olmağa şâyân ve hakîkdir ki levâmi'-i tavâli'-i âyât-i kelâm-ı mecîdî, savt ve hurûftan ve mehârice istinâd ve itimâddan mu'arrâ iken, kıvâlib meânî menziline nazm-ı hurûf-ı Kur'ân'ı ezhân-ı beşere nakş ile kelâm-ı Rabbânî lisânı mahlûkta cârî ve ecnas-ı sâireden nutk ile mümtâz olduğunu hâvî الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ nazm-ı latîfi³⁰² nâtıktır. Ve salavât-ı nâmiyât ve tahiyât-ı fâyhât ol hulâsa-i mevcûdât ve nekâve-i mümkinât [153a] cenâbına olsun ki sebeb-i terkîb kâf-u nûn besâyit ve mürekkebât-ı sutû'-ı neyyir-i vücûd-ı kuddûsiyyü's-sıfâtîdir.

Ve dahi humât-ı dîn-i mübîn ve hüdât-ı râh-ı yakîn olan âlu ashâb hazerâtına olsun ki lisân-ı peygamber-i âhirü'z-zamândan elfâz-ı Kur'âniyyeyi lügât-ı seb'a üzere ahz edip “bellîğî's-şâhidü ale'l-gâib” mazmunu üzere ümmet-i merhûmeye tebliğ ettiler.

³⁰² Rahman 55/1-4: Rahmân (çok merhametli olan Allah), Kurân'ı öğretti, İnsanı yarattı, Ona beyanı öğretti.

Ve ba'du: Bu abd-ı fakîr, şikeste-i zamîr Abdullah İbn Sâlih el-İmamü'l-Evvel bi-Cami'i Hazreti Halid bin Zeyd (ö. 49/669) radiyallâhu anh ve nefe'ana'llahu bi-sefâatihi Galatasarây-i Hümayunu'nda mevcut olan ağalara tâlim-i Kur'ân ve vûcûhât-ı furkana memûriyetimiz sebebiyle talebemizden bâzı ashâb-ı istidat arz-ı şübhe tarîkiyle beyne'l-enâm meşhûr olan seb'a ve aşere ve takrîb ünvânıyla hatemât ne vecihle ahz olunmuştur deyu istifsar eylediklerinde³⁰³ "أُنزل القرآن على سبعة أحرف"³⁰⁴ hadîs-i şerîfnde İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Neşr-i Kebîr*'inde³⁰⁵ ve İmam Süyûtî'nin (ö. 911/1506) *İtkân*'ında³⁰⁶ ve sâir kütüb-i kırâatin bâzısında seb'a-i ahruftan murâd ne olduğunu beyân için serd ettikleri tahkikât beyânına mevkuftur dedikde ol tahkikâtın tercemesine râğib olan ihvanın mesulüne [153b] müsâade ve yâdigâr-ı ehli zamâne için kılet-i biddâ ile bu risâlenin tertibine mübâderet olundu. Ve mine'llahi't-tevfik ve'l-inâye fi'l-bidâyeti ve'n-nihâyeti.³⁰⁷

2.2. Kur'ân-ı Kerîm Nasıl İndirildi

Kur'ân-ı Azim, Fahri Kâinat sallallahu aleyhi ve sellem³⁰⁸ hazretlerine ne keyfiyyette nâzile olmuştur onu beyân eder.

Evvelâ mâlûm ola ki Kur'ân-ı Kerîm sâir-i kütüb-i semâvîyyenin birkaç vecih ile hilâfınadır. Biri bu ki sâir kütüb-i semâvîyye elvâha kitâbet olunup hattı ile me'an nâzile olmuştur. Ammâ Kur'ân-ı Kerîm nazm-ı şerifiyle nâzil olup sonra Rasûl aleyhi's-salâtu ve's-selâm emr ile ketebe-i vahy olan zevât-ı kirâm kitâbet etmişlerdir.

Ve sâir kütüb-i semâvîyye def'aten nâzile olmuşlardır. Ammâ Kur'ân-ı Kerîm münecemen yani hâcet oldukça Cibrîl aleyhi's-selâm vasıtasıyla esah kavilde lafız ve meanisiyle humus ve uşur ve bazen sûre-i kâmile nâzil olmuştur. Bu ümmet-i zaifeye istirhâmen ki ahzı âsan ola ve ameli eshel ola. Zîra emr ve nehy ve haram ve helâl birden nâzil olsa ameli es'ab olur.

³⁰³B + "cevab basıp tasaddî olundu ki."

³⁰⁴Manası: Kur'ân yedi harf üzere inmiştir. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 391; Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5, "Bed'ü'l-Halk", 6; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 272; Tirmizî, "Kırâat", 11, İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 19.

³⁰⁵Eserin tam adı *en-Neşr fi Kırâati'l-Aşr*'dir. Eserin kaynakları kısmında bu kitap hakkında bilgi verilmiştir.

³⁰⁶Eserin tam adı *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'dir. Bu kitap hakkında da bir önceki bölümde bilgi verilmiştir.

³⁰⁷B – "min Allahi't-tevfik ve'l-inâye fi'l-bidâyeti ve'n-nihâyeti."

³⁰⁸B = "aleyhi's-salâtu ve's-selâm."

Ve sâir kütübü semâvîyye bir kırâat ve bir lugat ile nâzile olmuştur ve ammâ Kur'ân-ı Kerîm yedi lugat ile ve âsan-ı edâ ile nâzil olmuştur. Zîra sâir enbiyâ-i [154a] 'ı zam her biri bir kabîleye mebûs olduklarından ol kabîlenin lugatı ne ise ol peygamberin lisânı ve nâzile olan kitabı mebûs olduğu kabîlenin lisânı üzere idi. Nitekim Hak Teâlâ "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ"³⁰⁹ deyu buyurdu. Lâkin bizim Peygamberimiz aleyhi's-salâtu ve's-selâm rahmeten li'l-âlemin ve kaffe-i nâse mebûs olduğundan her kabîle lugatı bir türlü olup ahîre muhâlif olmakla bizim Peygamberimiz'e nâzile olan kitab cem'i lugata muvâfık nâzil oldu. Lâkin ol lugattan murâd Arab'tan mâada olan lugatler değildir; Türkî ve Farisî gibi. Her ne kadar Peygamber aleyhi's-salâtu ve's-selâm bunlara mebûs ise de. Zîra Kur'ân-ı Azim'in mânâsı muciz olduğu gibi lafzıda mucizdir. İcâzı, fesâhati ve belâgatı cihetindendir. Bunların kemâli ise ancak lûgat-i Arab'a mahsustur.

Türkiyye ve Farisiyye'ye terceme ile namazda okumak câizdir deyu Ebi Hanife'den (ö. 150/767)³¹⁰ olan rivâyet kavli mercuhtur. Nitekim kütüb-i usulde mufassalen mesturdur. Belki kavli esah ancak Rasûl aleyhi's-salâtu ve's-selâmdan tevâtür ile rivâyet olunan kırâatten mâadasıyla okumak câiz değildir. Ol tevâtür ile sâbit olan seb'a ve aşere ve takrîb deyu okunandır. Zîra Kur'ân'ın târifî, Hz. Osman (ö. 35/656) [154b] radiyallâhu anh'ın icmâ-i ashâbı ile resm eylediği mesâhifin birine muvâfık olarak tevâtür ile bize nakil olunan vûcûhtur.

Kaçan bir vecih ki nakil oluna. Lâkin mesâhifte olmaya ol vecih Kur'ân³¹¹ değildir. Meselâ "فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ"³¹² âyet-i kerîmesinde "إِلَى مَا أَصَابَهُمْ" rivâyeti gibi. Ve Sûre-i Nisâ'da "وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ" ³¹³ "وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ" âyet-i kerîmesinde "وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ" kırâati gibi. Bu misilliler her ne kadar rivâyet-i meşhûre olup mesâil-i fıkha ve sâire delil olduysa da mesâhif-i Osmaniyye'de olmadığı için kırâati câiz değildir. Bunlara kırâat-i meşhûre derler mütevâtire demezler.

³⁰⁹İbrahim 14/4: Ve biz her gönderdiğimiz peygamberi, ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik.

³¹⁰B = "İmam Azam'dan."

³¹¹B = "iki kere yazmış."

³¹²Ali İmran 3/146: Allah yolunda başlarına gelenlerden yılgınlık göstermediler...

³¹³Nisa 4/11: Bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer...

Ve kaçan bir veche ki mesâhife ve kıyâsa muvâfık ola lâkin tevâtür ile nakil olmaya, ol³¹⁴ vecihde kırâat olmaz. Meselâ "فِي أَيَّامٍ نَّحْسَاتٍ"³¹⁵ âyet-i kerîmesinde "نَّحْسَاتٍ" kelimesinde olan imâle gibi ki me'huz değildir. Zîra kırâat ilmi, hadîs gibi değildir. Ki ilm-i hadîste hadîs-i meşhûr ve garip ve hadîs-i aziz ve sâir haber-i ahad ile menkul olanlar makbuldür. Ammâ kırâatte ancak mütevâtir olan makbuldür³¹⁶. Sâir aksamına itibâr yoktur.

Ve dahi mâlûm ola ki [155a] kırâat-i mütevâtire ancak *Şâtibiyye*³¹⁷ ve *Teysîr*'de³¹⁸ olan kırâatler ki beyne'l-kurrâ ona seb'a derler. Bunlara münhasıre değildir. Ve belki altmış dört³¹⁹ kitabın içinde zikr olunan kırâatlerin cümlesi mütevâtirdir. Gerek kurrâ-i seb'a-i meşhûre olan eimme-i kirâmdan rivâyet olsun ve gerek Ebû Cafer (ö. 130/747-48) ve Yakûb (ö. 205/820) ki bunların kırâatine aşere tâbir olunur. -Bunlardan rivâyet olsun- cümlesi mütevâtirdir. Zîra *Şâtibiyye* ve *Teysir* kitapları bu altmış dört kitaptan biridir.

2.3. Ruknü'l-Kırâat

Velhâsıl kırâatin ruknû üçtür. Evvelkisine³²⁰ sened-i sahih ile³²¹ rivâyet; ikinci Arab'ın efsah lugatlerinden ve kâidelerinden birine muvâfakat; üçüncü, Mesâhif-i Osmaniyye'den birine muvâfakattır. Lâkin bu üçden rukn-ü azamı sened-i sahihtir. Sened sahih olduktan sonra muvâfakat tettebbu olunur, olmadıktan sonra muvâfakata itibâr olunmaz.

İmdi bunun aslı budur ki bâlâda beyân olunduğu vecih üzere Peygamberimiz aleyhi's-salâtu ve's-selâm, âmmeye meb'ûs olduğundan beri âyet-i kerîme nâzile

³¹⁴B – "ol."

³¹⁵Fussilet 41/16: Uğursuz günlerde.

³¹⁶B – "Ammâ kırâatte ancak mütevâtir olan makbuldür."

³¹⁷Endülüslü ünlü kıraat âlimi Kasım b. Fîrûh eş-Şâtîbî'nin *Hırzu'l-Emani ve Vechü't-Tehani* adlı eseridir. Müellifine nispetle *Şâtibiyye* denmiştir. Eserle ilgili ilgili özet bilgi eserin kaynakları kısmında verilmiştir.

³¹⁸Kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dâni'nin *et-Teysir fi Kıraati's-Seb'a* isimli eseridir. Bu kitapta eserin kaynakları kısmında özet olarak tanıtılmıştır.

³¹⁹Altmış dört kitap: kıraat tarihi boyunca yazılmış olan islâm âlimlerinin itibar ettiği eserlerdir. Bu kitaplar arasında Dâni'nin *Teysir*'i, Şâtîbî'nin *Kasidesi* ve İbnü'l-Cezerî'nin bazı eserleri de bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî bu kitaplara *en-Neşr fi Kıraati'l-Aşr* adlı eserinde yer vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi Kıraati'l-Aşr*, I, 58-98.

³²⁰B = "Evvelki."

³²¹B – "İle."

oldukda meselâ mecliste bulunan ashâb-ı kirâmdan Musa ve İsa kelimesini feth³²² ile okunan lugat sahibine feth ile tâlim buyurup “Böyle oku” deyu emir buyurdular. Ve beyne beyne³²³ lugatı olana [155b] beyne beyne ile tâlim buyurdular. Ve lugatı imâle olana imâle ile tâlim buyurdular. Ve kezâlike bâzı lugat hemzeleri tahkîk edemeyip teshil tâbir olunan edâ ile okurlar.³²⁴ Onlara ol lugat ile tâlim buyurdular. Ve meselâ mim-i cemileri “aleyhim” gibi lugatı sıla olana sıla ile ve iskân olana iskân ile tâlim buyurdular.³²⁵ Hak Subhânehu ve Teâlâ’nın izni ile ashâb-ı kirâmın her biri böylece lisânen ahz ettiler. Herkes ahz ettiği gibi tilâvete meşgul oldular ve ahız ettiklerini levhalara ve hurma yapraklarına ve derilere yazdılar.

Ammâ Rasûl aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm âyet nâzile oldukça kâtib-i vahiy olan zevât-i kirâma, Cibrîl aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm’ın levh-i mahfûzdan ahz ettiği resm ile resm ettirirlerdi. Ve sâir ashâb-ı kirâmın levha³²⁶ yazdıklarının kimisi lugatı üzere ol resme muvâfık ve kimisi muhâlifdi. Lâkin her sene ramazan-ı şerifte bir ramazandan öbür ramazana gelinceye dek nâzile olan âyet-i kerîmeyi Rasûl aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm, Cibrîl aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm’a arz ederdi. Eğer nesih olmuş varsa nesih olurdu. Lâkin evvel tâlim eden ashâbta kalırdı. Ol ashâb ol nesihden habîr olmazdı.

Âhirete teşrif [156a] buyurcakları senenin ramazanında iki kere arz buyurdular ki buna arza-i ahîre derler. Cemî-i ashâb bu arzaya itibâr ettiler. Evvel olan tâlimde şübhe olduğundan itibâr etmediler. Ol ramazandan rebûlevvele varıncaya dek nice sahâbe dahi ahz³²⁷ ettiler. Kimisi mecliste çok bulunur ve kimisi az bulunurdu. Ol ketebe-i vahye resm ettirdikleri mushafta arza-i ahîreden evvel olan rusumât bâkî kaldı. Gerçi ashâb-ı kirâmın ekseri Kur’ân’a hâfızlardı.³²⁸ Lâkin ahz ile hâfız olanlar kalîl idi.

³²²Feth: Okuyucunun harfî seslendirirken ağzını açmasıdır. Bununla ilgili İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 29-30; Nihat Temel, s. 51.

³²³Beyne beyne: Beyne’l-feth ve’l-imale ifâdesinin kısaltılmış şeklidir. Fetha harekeyi fatha ile kesre arasında bir ses ile okumaktır. Ayrıntılı bilgi için İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30; Nihat Temel, s. 41.

³²⁴Tahkîk: Bir harfin hakkını vererek, mahreç ve sıfatına uygun başka harfle karıştırmadan okumaktır. Hemzenin tahkîki de hemzeyi diğer harflere karıştırmadan tam ve vurgulu bir şekilde okumaktır. Teshil: Hemze harekesini harfin mahreciyle arasına koymaktır. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Hemze", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/hemze> (20.02.2019); Nihat Temel, s. 133.

³²⁵Sıla: Sakin cemi mimlerini vasıl halindeyken zammeli okumaya denir. İskan: Harfi sessiz kılmak harekeden uzaklaştırmak demektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Temel, s. 121; 76.

³²⁶B + “levhalara.”

³²⁷B – “ahz.”

³²⁸Kur’ân-ı Kerîm’in ilk hafızı Hz. Peygamber’dir. Hz. Peygamber Kur’ân-ı Kerîm’i vahiy olarak alırken onu ezberlemeye çalışmış ve acele etmemesi konusunda Allah tarafından eğitilmiş ve kendisine korkmaması, Kur’ân’ın ezberletileceği söylenmiştir. (Kıyame 75/16) Hz. Peygamber vahyi alırken göstermiş olduğu aynı

Onlar Hz. Osman ve ³²⁹Ali (ö. 40/660) ve İbn Mesûd (ö. 32/652) ve Ubeyy Bin Ka'b (ö. 19/640) ve Zeyd bin Sâbit (ö. 45/665) radiyallâhu anhum gibilerdir. Bunlar Kur'ân-ı, cemi'-i vücûhla ekserisini müşâhefeten ahz etmişlerdi. Bâkileri birbirinden ahz ettiler. Ve hadîste vâkî olmuştur ki; "اسْتَقْرُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةٍ: مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ وَسَالِمٍ مَوْلَى أَبِي حُدَيْفَةَ" ³³⁰ "وَأَبِي بِنِ كَعْبٍ وَمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ" ³³⁰ Yani Kur'ân-ı Azimi bu dört zevâtan tâlim eyleyin deyu emir buyurdular.

2.4. Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir Zamanında Cem Edilmesi

Sonra Ebû Bekr es-Sıddîk (ö. 13/634) radiyallâhu anh hilâfetine Yemâme'de peygamberlik davâsını eden Müseylemeti'l-Kezzâb ³³¹ tuğyân edip vâfir ashâb şehîd [156b] ettiğinden Hz. Ömer (ö. 23/644) Hz. Sıddîk'a gelip "Ya Ebâbekr! Ashâbtan ³³² çok kimse şehîd oldu. Bu elvâhta ve ketebe-i vahyin, emr-i Rasûlillah ile yazdıkları rusûmât-ı Kur'ân'ı bir yere cem edelim. Zîra havf ederim ki bu rusûmât zâyî'a ola." deyu ifâde ettikçe Hz. Sıddîk buyurlardı ki; "Ben Rasûl-i Ekrem'in etmediği işi işlemem." diyordu. Sonra Hz. Ömer'in gördüğünü kendileri de görüp bu emre râzı oldular. Ve ketebe-i vahiyden Zeyd bin Sâbit radiyallâhu anhu'ya bu emri ihale buyurup ol elvâhda ve ketebe-i vahyin yazdıklarında olanı bir yere cem edip bir mushaf tertîb ettiler. Lâkin bu mushafta arza-i ahîreden evvel olan ve sonra olan cem olmuştu.

İmdi zihne bir vehim gelmeye ki câiz ki bâlâda mezkûr şehîd olan ashâb-ı kirâmın sadırlarında ³³³, hayatta bulunan ashâbın sadırlarında olmayan bâzı âyât kalmış ve onlarla gitmiş ola. Bu vehmi def ederiz şol cevap ile ki "Kur'ân-ı Azîm'in bir harfi zâyî ve tebdîl ve tağyîr olmamıştır. Zîra Hak Subhânehu ve Teâlâ "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ" ³³⁴ "لَحَافِظُونَ" ³³⁴ buyurdu. Yani bu Kur'ân'ı biz Azimü's-Şan tenzil [157a] eyledik. Ve biz

titizliği sahâbîlere aktarırken de göstermiş ve onlara Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmiştir. Sahâbîlerin bir kısmı Kur'ân'ı Hz. Peygamber hayattayken ezberlemiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zürcânî, I, 241; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982, s. 81; Ökkeş Dağ, *Hz. Peygamber Zamanında Kur'ân'ın Ezberlenmesi ve Hafız Sahâbîler*, (yüksek lisans tezi, 2006), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25-65.

³²⁹B + "hazreti"

³³⁰Manası: Kur'ân-ı Kerîmi dört kişiden öğrenin: Abdullah bin Mes'ud, Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Ubeyy bin Ka'b ve Muaz bin Cebel, Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensar", 16; "Fedâilü's-Sahâbe", 26-27.

³³¹Bu nüshada y ile l harfinin yeri karıştırılmış yanlış yazılmıştır. Doğrusu Müseyleme olacaktır.

³³²B – "ashâbdan"

³³³B + "olan"

³³⁴Hicr 15/9: Hiç şübhe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız.

Azimü’ş-Şan bunu hıfz ederiz ve rivâyet-i³³⁵ uhrâda "إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ"³³⁶ buyurdu. Yani “Habîbim sen Kur’ân-ı Kerîm’i Cibrîl’den ahz ederken hıfz edemem deyu korkup acele etme. Zîra bu Kur’ân’ın cemi bizim üzerimizdir.” Zîra sâir kütüb-i semâvîyyeyi Hak Teâlâ hâfızları ve ulemâları yedine vermiştir. Ol cihedden onlar tahrif ve tağyir ve zam ve ihrâç ettiler. Lâkin Kur’ân-ı Azimi bi-zâtihi kendi “hâfızım” deyu buyurup hâşâ ki bir harfî bir kimsenin re’yi ile yahut zâyî olmuş ola.

Ve eğer dersin ki çünkü öyledir niçin Hz. Ömer³³⁷ Hz. Sıddîka³³⁸ “Ben korkarım bu Kur’an zâyî ola.” dedi. Cevab oldur ki onun kor[k]tuğu resminin zâyî olmasıydı. Yoksa sudurda³³⁹ mahfûz olanın zâyî olması değildi. Zîra tilâveti, vakt-i se’âdette meşhûr ve mütevâtir ve namazda okunur. Ve ashâb-ı kirâmın ceddü sa’yleri ve bu emr-i ihtimâmları ve kezâlike tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tâ bu asra gelinceye dek ve böylece ila yevmi’l-kıyâm huffâz-ı kâmilin nasarahumu’llahu Teâlâ eksik olmazlar.

İmdi Ebû Bekr es-Sıddîk radiyallâhu anh âhirete teşrif buyurduğunda ol cem ettikleri mushaf³⁴⁰ Ömer radiyallâhu anhu’ya intikâl edip, onlar da vefât ettiklerinde [157b] kerîmeleri ezvâc-ı mutahherâtdan Hafsa (ö. 45/665)³⁴¹ radiyallâhu anhâ, ol mushafı hıfz edip emr-i hilâfet bir kimsede karâr edinceye dek kimseye vermedi.

2.5. Kur’an’ın Hz. Osman Zamanında Cem Edilmesi

Sonra Hz. Osman radiyallâhu anh zamânında herkes kendi kırâatiyle tilâvet edip, “Benim kırâatım senin kırâatinden ahsendir.” deyu birbirlerine nizâa başladıklarında Huzeyfe (ö. 36/656) radiyallâhu anh Hz. Osman’a gelip “Ya Osman! Bu Kur’ân’ı bir yere cem eyle ki; Yahûd, Nasârâ ihtilâfı gibi nâsda ihtilâf zuhûr ediyorlar. Arza-i evvellerde şübhelî olan vecihleri tilâvet ediyorlar. Bunlara mesâhif tertîb edip bir yere cem eyle ki ol mesâhiften mâadâ olanlar tilâveti men oluna.”³⁴² dedikde cemi’-i ashâb-ı kirâm bu re’yi ahsen görüp ol vakitte elli bin nefer ashâb mevcuttu. Cümlesi bu

³³⁵B = “Âyet”

³³⁶Kıyame 75/17: Kuşkusuz onu toplamak ve okumak bize aittir.

³³⁷B + “radiyallâhu anh”

³³⁸B + “radiyallâhu anh”

³³⁹B + “sudurlarda.”

³⁴⁰B + “hazreti”

³⁴¹Metinde Hafda yazıyor ancak doğru kullanım Hafsa olduğu için bu şekilde yazıldı.

³⁴²Kaynaklarda Huzeyfe’nin bunları söylediğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi bir önceki bölümde Kur’ân-ı Kerîm’in istinsahı konusunda verilmiştir.

re'yi müstahsen görüp kimse muhâlefet etmedi. Çünkü bu emre mübâşeret buyurduklarında Hz. Hafsa radiyallâhu anhâ'ya haber gönderip Sıddîk Ekber'in cem ettiği mushafı getirdiler ve³⁴³ yalnız Kureyş lûgatını içinden ihtiyâr edip sâir lûgatları ihraç edip³⁴⁴ ve Zeyd bin Sâbit ve Kureyş'ten Abdullah bin ez-Zübeyr (ö. 73/692) ve Saîd bin el-Âs (ö. 59/679) ve Abdurrahman bin el-Hâris bin el-Hişâm (ö. 43/663-64) ve Ubeyy bin Ka'b radiyallâhu anhum hazerâtılarını bir yere cem edip onlara emr etti ki Kur'ân-ı Kerîm'i mesâhif-i [158a] müteaddi de de cem edeler.

Ve Kureyş neferine emr buyurdular ki “Eğer siz Zeyd bin Sâbit ile bir resimde ihtilâf ederseniz Kureyşe muvâfık kitâbet edin ve onların beyânına itibâr edin. Zîra çok kerre Kur'ân-ı Azim onların lûgati üzere nâzil olmuştur.” Hatta "تَابُوت" kelimesinin³⁴⁵ âhîrinde olan tâ'da ihtilâf ettiler. Zeyd bin Sâbit dediki “hâ-i merbûta ile resm olunur.” Sâirleri dedi ki “tâ-i tavîl ile resm olunur.” Hz. Osman'a mürâcaat ettiklerinde “Tâ-i tavîl ile resm edin. Zîra Kur'ân-ı Kerîm evvelâ lûgat-ı Kureyş ile nâzil oldu. Sonra sâir lûgat ile kırâate ruhsat verildi.”³⁴⁶ Lûgat-ı Kureyş'te ise "تَابُوت" kelimesi tâ-i tavîledir” deyu buyurdular. Ve üç kelimedede şübhe ettiler. Biri "لَمْ يَسْنَهُ"³⁴⁷ âhîrinde hâ ile mi resm olunur yoksa hâ'sız mı? Ve biri "لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ"³⁴⁸, "لِلْخَلْقِ اللَّهِ" deyu iki lam ile midir yoksa bir lam ile midir? Ve biri de "فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ"³⁴⁹ fâ, mime muttasıl mıdır? Yoksa fâ ile mim arasında elifle "فَامَهْلُ الْكَافِرِينَ" midir? Bu üç kelimeyi Ubeyy bin Ka'b'a irsâl ettiler. Onlar da "لَمْ يَسْنَهُ" kelimesine hâ yazıp, "لِلْخَلْقِ اللَّهِ" kelimesinin lâmını ve "فَامَهْلُ الْكَافِرِينَ" kelimesinin elifini mahv edip irsâl ettiler. Ve ona itibâr [158b] ettiler.³⁵⁰

Bir âyet-i kerîme resm edecek olduklarında meselâ ashâbtan biri ben âyet-i şol vecihle ahz ettim dedikde ona suâl ederlerdi ki; sen bu ahzi arza-i ahîreden sonra mı ettin evvel mi ettin? Eğer evvel ahz ettim derse sonra ahz edenlerin kırâatine muvâfık ise onu resm ederlerdi. Ve eğer muhâlif ise onu resm etmezlerdi ki bâzı kırâati şâzzeler ve meşhûreler bunlardır. Ve³⁵¹ eğer arza-i ahîreden sonra³⁵² ahz ettiyse eğer ol ashâbın

³⁴³B – “ve”

³⁴⁴B = “ettiler.”

³⁴⁵Bakara 2/248.

³⁴⁶Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 2.

³⁴⁷Bakara 2/259.

³⁴⁸Rûm 30/30.

³⁴⁹Târik 86/17.

³⁵⁰Ebû Ubeyd, *Fezailü'l-Kur'ân*, s. 159.

³⁵¹B – “ve”

ahzine muvâfık iki kimsenin ahzini bulurlarsa onu yazarlardı³⁵³. Bulmazlar ise onu yazmazlardı. Hatta Sûre-i Tevbe'nin âhiri beynlerinde tilâveti meşhûr iken ahz edeni bulmadılar. İllâ bir raculde buldular ki ol raculün ismi Huzeyme idi. (ö. 37/657) Bir mâtde de Rasûllullah 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm ol zatı iki şâhid-i adl makâmına ikâmet ettiğinden ol zâtın şâhit istemeyip ol âyet-i kerîmeyi Sûre-i Tevbe'nin âhirine kitâbet ettiler.

Kaçan bir kelime-i şerifede ihtilâf olsa eğer bir hatta cemi mümkün ise iki kırâate muvâfık resm ettiler. Meselâ "أَفَّ"³⁵⁴ kelimesi gibi ki kimisi cer ve tenvîn ile "أَفَّ" ahz etmiş ve kimisi fetih ile "أَفَّ" ahz [159a] etmiş ve kimisi yalnız kesre ile "أَفَّ" ahz etmiş. Bu ahzleri cem edip harekesiz üç kırâate muvâfık resm ettiler ve "كَلِمَاتٍ"³⁵⁵ kelime-i şerifesi ki bâzısı "كَلِمَتٍ" deyu müfret ahz etmiş ve bâzısı "كَلِمَاتٍ" cem'i sîgasıyla ahz etmiş iki kırâate ihtimâlli resm elifsiz tâ-i tavîl ile resm ettiler. Ve eğer س ile ص ile muhtelif ise meselâ "صِرَاطٍ"³⁵⁶ ve "سِرَاطٍ" ve "مُصِطْرُونَ"³⁵⁷ gibi onları sad ile resm ettiler. Zîra kâide-i Arab bu ki ص ile kitâbet olunan س ile okunur. Lâkin س ile kitâbet olunan وَ قَالُوا اتَّخَذَ " , قَالُوا اتَّخَذَ الله " gibi ki bâzılar vav ile ahz etmişler ve bâzılar vavsız ahz etmişler. Bir mushafta cemi mümkün olmadığından bâzı mushafa vav ile ve bâzı mushafa vavsız resm ettiler.

Ve dahi Kunût Duası ki Sûre-i Hafd deyu okurlardı. Lâkin arza-i ahîreden sonra ahz etmiş bulunmayıp yalnız bir sahâbe ahz ettiğinden ol sûrei kitâbet etmediler. Ve Sûre-i Berâe'de besmele-i şerife yazmayıp yerini hâlî resm ettiler.³⁵⁹ Her sûre nâzile oldukda Rasûl-ü Ekrem 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm, ketebe-i vahiy [159b] olanlara³⁶⁰ besmele-i şerife kitâbet ettirirlerdi. Âhir-i hayatlarında nâzile olup besmelei kitâbete emir buyurdıkları mâlûm olmayıp ve kimse ahz ettiği mâlûm olmadığından besmeleyi yazmayıp ihtiyâten mahallini hâlî kodular. Ve bunun emsâli cümlesi murâdu'llaha

³⁵²Risâlede bazı kelimelerin yazımında hata yapılmıştır. Burda da bir önceki kelimenin ekiyle sonra kelimesi bitiştirilerek yazılmıştır.

³⁵³B = "yazarlardı."

³⁵⁴İsrâ 17/23, Enbiyâ 21/67, Ahkâf 46/17.

³⁵⁵Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç yerde geçmektedir. Örnek olarak bk. Bakara 2/37, Kehf 18/109.

³⁵⁶Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde geçmektedir. Bk. Fatiha 1/6-7, Nisa 47/175.

³⁵⁷Ör: Tur 52/37, Gâşiye 88/22.

³⁵⁸Bakara 2/116.

³⁵⁹B = "Zira"

³⁶⁰B + "Evveline"

muvâfıktır, delilimiz icmâ'dır. Hak Subhânehu ve Teâlâ, ashâb-ı kirâmın³⁶¹ ittifakları nerde ise murâdı odur. Zîra "وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ" ³⁶² âyet-i kerîmesi ve "عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي، وَسُنَّةِ" ³⁶⁴ ve "أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ" ³⁶³ ve "لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ" ³⁶⁵ ve "رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنَّسْيَانُ" ³⁶⁶ ehadîs-i şerifleri buna delildir. Onlara muhâlefet bir türlü câiz değildir. Ve onların tarîkinden gayrı turuk bâtıldır, gerek itikaden ve gerek amelen. Her ne kadar bâzı mâtde aklımıza muhâlif ise³⁶⁷ ve dahi bu mânâyı teyit eder.

İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) rivâyeti³⁶⁸ ki Abdullah bin Zübeyr radiyallâhu anh buyurdular “ Ben Hz. Osman radiyallâhu anhu'ya dedim ki “Ya Osman! وَالَّذِينَ" ³⁶⁹ âyet-i kerîmesini başka âyet nesh etti. Mensûha olucak, kitâbet etmeseniz olurdu.” [160a] Bana cevap verdi ki “Ya ibni ehi! yani ey karındaşımmın oğlu. Ben Kur'ân-ı Kerîm'den bir şeyi kendi re'yim ile tağyir edemem.” Bundan fehm oldu ki bu rusûmât ve terk olunan kırâat cümlesi Rasûl 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm'dan ahz ile ve onun sünnetidir. Ve onun sünneti ise Allah Azimü's-Şan'ın murâdıdır.

Bu rusûmât ne keyfiyet ile³⁷⁰ levh-i mahfûza böyle kitâbet olunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in mânâyı şerifi ukalânın aklını i'caz edip ve rusûmâtı³⁷¹ ve nazmı dahi bulağânın nazmini i'caz edip ve rusûmâtı dahi hattatının hattını i'caz etmiştir. Kimi resmin sonradan vechini buldular ve kimin³⁷² bulmayıp aciz oldular. Öyle olucak bizlere lâzım olan onlara ittibâ edip ancak ashâb-ı kirâmın ettikleri resm ile tersim ve onların kırâatleri gibi kırâat ve onların verdikleri mânâ gibi mânâ veririz. Bir harfde muhâlefet edersek yevm-i kıyamette cevaba kâdir olamayız. Bu makâmı tadvilden murâd budur ki bâzı ebna-i zamân mushaf-ı şerif kitabet edip, rusûmât-ı Osmaniyyeyi

³⁶¹B + “radiyallâhu anhum hazretlerinin”

³⁶²Tevbe 9/100: Muhacir ve Ensar'dan İslâm'a ilk önce girenlerin başta gelenleri ve iyi amellerle onların ardınca gidenler var ya..

³⁶³Manası: “Ümmetim dalalet üzere birleşmez.” İbn Mace, “Fiten”, 8.

³⁶⁴Manası: Ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, (thk. Muhammed Ziyaurrahman A'zamî), Kuveyt: Dâru'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslâmî, [t.y.], s. 164; Muhammed Yusuf el-Kandehlevî, *Hayatü's-Sahâbe*, Beyrut, 1987, I, 29.

³⁶⁵Manası: “Benim sünnetime ve raşit halifelerin sünnetine uyun.” İbn Mace: “Mukaddime” 6; Ebû Dâvûd: “Sünnet” 5; Tirmizî: İlim 16.

³⁶⁶Manası: “Ümmetimden hata ve unutkanlık kaldırıldı.” İbn Mace, “Talâk”, 16.

³⁶⁷B + “de”

³⁶⁸Buhârî, “Tefsirü'l-Kur'ân”, 41.

³⁶⁹Bakara 2/234: İçinizden vefât edip...

³⁷⁰B + “ise”

³⁷¹B – “rusûmat”

³⁷²B = “kimi”

tahrif edip kendi akl-ı kasîrince cehlinden nâşi “Ancak mesâhif okunduğu gibi yazılmalıdır.” [160b] deyu ilan ederek halkı idlal ve sahâbe-i kirâm tarîkinde kuddâ’-i tarîklik ediyor. Ancak bu halet bunun aslına cehilden gelir. Zîra cemi’-i eimme-i kirâm hazretleri, resm-i Osmaniyye’den mâadâ kitâbete izin vermediler. Lâkin nokta, hareke, aşr, cüz ve hizb yazmanın cevazında ihtilâf ettiler. Li-ecli’l-maslaha bâzıları izin verdi. İmam Mâlik (ö. 179/795) izin vermedi. Böyle olucak ihtimâm lâzımdır ve her hâfız olanlara ilm-i resmi öğrenmek elzemdir. Hak Teâlâ cümlemizi ıslâh eyleye. Ve çektiğimiz bu belâlar ve mihnetler bunun semeresi olduğunda iştibah yoktur.³⁷³

Pes, imdi Hz. Osman bu vecihle mesâhif tertîb edip her bir beldeye bir mushaf irsâl etti. Ve sâir elvâhları ve rusûmâtı cem edip ihrak ettirdi. Hz. Hafsa’dan alınan mushaf gene kendine irsâl olunup sonra vefâtlarında; Mervân (ö. 65/685), Medine’de vali bulunmakla Hz. Hafsa³⁷⁴ terekesinden kabz edip ihrak ettirdi ki şâyi olup³⁷⁵ kırâat olunmasın için.

Bu mesâhifin adedinde ihtilâf olundu. Ammâ dördü müttefekun aleyhtir. Ki birisini Kûfe’ye birisini Şam’a birisini Basra’ya [161a] Ve birisini dahi cümlesine müktedâ bih olsun için, kendisi Medine-i Münevvere’de ibka etti. Bu mushafa mushaf-ı imam derler. Sonra muzaf hazf olunup ehl-i rusum indinde imam deyu şöhrat buldu. Ve bâzıları dediler ki bir mushaf ta Mekke-i Mükerrreme’ye bir mushaf Yemen vilâyetine ve bir mushaf Bahreyn vilâyetine irsâl etmiştir. Buna göre mesâhif yedi olur. Ammâ Yemen ile Bahreyn’e giden iki mushaf şöhrat bulmamıştır, sâirleri meşhûrdur. Ve bu beldelerde olan kurrâ-i kirâm ol mushafta olan resm üzere ashâb-ı kirâmdan ahz ettiler. Her beldede ol kırâat şâyi oldu.

İmdi bu zikr olunan kırâatler makbûle ve kırâatine izin verildikten sonra ashâb-ı kirâmdan her biri ahz ettiklerini halka tâlim ettiler. Ekser bu tâlim edenler Hz. Osman ve Hz. Ali ve İbn Mesûd, Ubeyy bin Kâ’b ve Zeyd bin Sâbit ve İbni Abbas (ö. 68/687-88) ve Sâlim ki Mevlâ ebi Huzeyfe (ö. 12/633) bunlardan ahz ettiler.

³⁷³“Yoktur” kelimesinin nüshaya sonradan eklendiği düşünülmektedir.

³⁷⁴B + “Hafsa’nın”

³⁷⁵B = “olup”

Tertûb-i mesahiften evvel ahz³⁷⁶ olunanlar ki ekser bu mesâhifin resmine muhâliftir. Onlara şevâz derler. Lâkin bâzı vûcûh-i tefsirde [161b] iâneti olduğundan onları da ahz ettiler. Lâkin rivâyetine izin verilip beynen nâs cehr ile mecalis-i mehâfilde ve namazda tilâvetine izin verilmedi. Ammâ mesâhife muvâfık ashâb-ı kirâmın tilâvetine izin verip mecalis-i mehâfilde kırâat ettiklerini ahz ettiler. Bu ahz edenler ki kimisi Medine’de kimisi Mekke’de kimisi Basra’da ve Kûfe’de ve Şam’da. Ol vilâyetlere hicret eden ashabtan yahut kendileri ol vilayetlere gidip herkes bir ya iki türlü ya ziyade vecihleri lisânlarından ahz edip zabt ettiler. Ve beldelerinde olan mesâhifin resmine tatbîk ettiler.

Bu vecihle her asırda bir beldede bir ya iki imam bulunurdu. Ol beldede okunan kırâati ol imama isnad ettiler. Bu vechile ashâb vaktinde; meselâ Hz. Ali kırâati ve İbn Abbas kırâati derlerdi. Ashâbdan sonra Medine’de Ebû Cafer imam oldu. Ebû Cafer kırâati diyerek şöhrat verdi. Ondan sonra Ebû Cafer’den çok kimse ahz edip lâkin içlerinden Nâfi (ö. 169/785) imam olup Nâfi kırâati deyu şöhrat verdi. Ondan [162a] çok kimse ahz edip içlerinden ilimde ve takvada akranına fâik olanlar Verş (ö. 197/812) ve Kâlûn (ö. 220/835) olduğundan onlar imam oldular. Lâkin Nâfi hazretlerine tefevvuk edemediklerinden onlara şeyh denmeyip râvi dediler. Bu vechle üzere râvilerden ahz edene tarîk dediler. Kezâlik İbn Kesîr (ö. 120/738) Mekke’de ve Ebû Amr (ö. 154/771) ile Yakûb Basra’da ve İbn Âmir (ö. 118/736) Şam’da ve Âsım (ö. 127/745) ve Hamza (ö. 156/773) ve Kisâi (ö. 189/805) Kûfe’de, her birileri asırlarında şeyh oldular. Ve bu kırâatler ashâbtan sonra bunlara isnad olundu. Bunlardan sonra kimseye isnad olunmayıp onların ismiyle kaldı. Ve bu kırâat-i mütevâtire on dört imamda kaldı. Lâkin her birileri kendi ahz ettiklerini okuttular. Sâirini bilseler bile okutmadılar.

Ve her bir râviye havsala ve bizaası kadar vecih okuttular. Meselâ Kâlûn’a sıra ile ve sılasız olan vecihleri okuttular. Ammâ Verş’e bundan başka olan vecihleri okuttular. Onun için Kâlûn rivâyeti Verş’e muhâlif geldi. Cümlesi şeyh Nâfi’in ahzıdır.

³⁷⁶B – “ahz”

2.6. Kâide-i Ahz

Ve kâide-i ahz bu idi ki bir camiye şeyh oturup bir rivâyet ile bir hatim okurdu. Ol mecliste bulunan onu ahz ederdi. Ve âhar mecliste bulunana bunun hilâfı olan vechi tilâvet ederdi ki [162b] cümlesi birden ahzı as‘ab olduğundan ol mecliste bulunan onun hilâfını ahz ederdi. Her birine var sen bu vechi böyle³⁷⁷ tâlim eyle demedikçe tâlim edemezdi. Ve tâlim etse de ona itibâr etmezlerdi. Ve bu hal üzere üç yüz ve dört yüz senesine gelince bilad-i İslâmiye’de ağızdan ağıza, kâbiran an kâbirin izn-i icazetle ve ihtimâmla ahz olundu.

2.7. Kırâat Kitaplarının Cem Sebepleri

Sonra emr-i dinde tekâsül müşâhede olduğundan herkes ahz ettiğini bir yere cem edip bir kitap tasnîf etti. Böyle böyle altmış dört kitap cem oldu, kimisi manzum ve kimisi mensur. Meselâ Ebû Amr Dâni’nin (ö. 444/1053) *Teyisir*’i bu kitaplardan biridir. Yedi kurrânın ikişer râvisi ve her râviden bir tarîkin ahz ettiği vecihleri cem’ etmiştir. Meselâ Nâfi’den Kâlûn ve Verş rivâyeti ve Kâlûn’unda³⁷⁸ iki tarîki vardır. Ve biri Hulvânî (ö. 250/864) ve biri Ebi Neşid’dir (ö. 258/872). Ve kezâlik Verş’in de iki tarîki vardır. Biri Ezrak (ö. 240/854) ve biri İsbahani’dir (ö. 296/908). *Teyisir*’de ancak Kâlûn’dan Ebû Neşid’in ve Verş’ten Ezrak’ın ahz ettiği kırâat okunur. Hulvânî ile İsbahani’nin ahz ettikleri okunmaz. Buna kıyâs ile her râviden birer tarîk ahz olunmuştur.

2.8. Medd-i Muttasılın Mertebeleri, Meratib-i Erbaa

Ve medd-i muttasıl da dört mertebe ahz olunmuştur. [163a] Verş ve Hamza için beş elif ve Âsım için dört elif, İbn Âmir ve Kisâi için üç elif ve bâkiler ki Kâlûn ve İbn Kesîr ve Ebû Amr için iki elif. Ve medd-i munfasıl da böyledir. Lâkin İbn Kesîr ve Sûsî (ö. 261/874) için yalnız kasr ve Kâlûn ve Durrî (ö. 246/860) için bir med ve bir kasr me’huzdur.

³⁷⁷B = “böylece”

³⁷⁸B – “Kâlûn’unda”

2.8.1. Teysir Tariki

Bu tarîke erba‘-i meratip derler ki Teysir tarîkidir. Amme-i huffaz beyninde İslâmbul tarîki dedikleri budur.

2.8.2. Şâtibi Tariki

Sonra İmam Şâtibi (ö. 590/1194), Ebû Amr Dâni’nin *Teyisir*’inden ahz ettiği vecihleri ve gayrinden ahz ettiği vecihleri nazm edip *bi-Hırzi’l-Emani*³⁷⁹ namında bir kaside inşa eyledi. Bunun tarîki medd-i muttasılda iki mertebe ahz olunur ki Verş ve Hamza için beş elif, bâkileri için üç elif. Medd-i munfasıl da böyledir. Lâkin ashâb-ı kasr için kasr okunur. Bu tarîke mertebeteyn derler ki Şâtibî tarîkidir. Ve amme-i³⁸⁰ huffaz beyninde Mısır tarîki diye meşhûrdur. Bâzı kurrâ efendiler Teysir tarîkini ahz etmiştir. Ve bâzıları Şâtibi tarîkini ahz etmiştir. Ve beynlerinde bâzı tertîbte ve bâzı vechin ahzında ihtilâf vaki olmuştur. İmdi bu iki kitabın mazmunu ile okunan kırâate Seb‘a-i Şâtibi derlerdi kurrânın kırâati olduğu için.

2.8.3. Cezerî’nin Yaptığı

Sonra İbnü’l-Cezerî aleyhi rahmetü’l-bâri bu emre teşmîr-i sâk [163b] edip her belde de bulunan kırâat ve rivâyet ve tarîki beldesine varıp mezkûr olan altmış dört kitabın mazmunu üzere ol belde de bulunan şeyhlerden kitapları okuyup ve kırâatini ahz edip bu minval üzere her kitabın mazmununu cem eyledi. Ve her birine icazet aldı.

2.8.4. Takrîb Tariki

Bu minvâl üzere bin kadar tarîk cem edip *Neşr-i Kebir*’i³⁸¹ telif edip her kitaba ve her tarîke muttasıl senedât ile meşhun eyledi. Ondan sonra tâlibine âsan olsun için³⁸² *Neşr-i Sağır*’i telif edip ve dahi sonra *Tayyibe*’yi³⁸³ nazm eyledi. Bu mazmun ile okunan kırâatlere Tayyibe tarîki ve takrîb derler.

³⁷⁹Tam adı *Hırzû’l-Emânî ve Vechü’t-Tehani*’dir. Ünlü kıraat âlimi Şâtibi’nin kasidesidir. Bir önceki bölümde bu eser hakkında bilgi verilmiştir.

³⁸⁰B – “Amme-i”

³⁸¹Tam adı *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*’dir.

³⁸²“İçin” kelimesinin metne sonradan eklendiği düşünülmektedir.

³⁸³Tam adı *Tayyibetü’n-Neşr*’dir. İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’i manzum hale getirerek yazdığı kitabıdır.

Ve dahi İbnü'l-Cezerî *Teysir*'de zikr olunan yedi kurrâ üzerine üç kurrânın kırâatini zam edip *Teysir*'in kenarına ziyâde eyleyip ol kitaba *Tahbiru Teysir* deyu tesmiye eyledi. Ol kurrâlar ki Ebû Cafer ve Yakûb ve Halef (ö. 229/843) ihtiyârdır.

2.8.5. Dürre Tariki

Ve sonra yalnız üç kurrânın kırâatini tahbir mazmununca *Durre*³⁸⁴ isimli kitabı nazm eyledi. Bu kırâate Durre tarîki ve aşere derler on kurrâ olduğu için. Ve dört kurrâ ki onlar Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Muhaysın (ö. 123/741) ve A'meş (ö. 148/765) ve Yezîdî'dir (ö. 202/817). Eğer bunlara aşere üzerine zam edersek on dört kurrâ olduğu için [164a] “erbaa aşere” derler. Bâzı kurrâyâ bunların senedi muttasıl olmuştur ve ahz etmişlerdir. Lâkin *Neşr-i Kebir*'de olmadığı için ve³⁸⁵ Tayyibe tarîki olmadığı için bizim senedimizde yoktur. Lâkin İbnü'l-Cezerî'nin sâir kitaplarında bu kırâatler dahi mevcuttur.

2.9. Kırâatlerin Cem Tarihi

Ve dahi mâlûm ola ki tarih-i hicretin beş yüz senesine gelinceye dek bu kırâatler bir hatimde cem olmamıştı. Belki her kırâati ve her râvi belki her³⁸⁶ tarîk başka başka hatim ile ahz ederlerdi³⁸⁷. Lakin beş yüz³⁸⁸ senesinde cem etmeye başladılar. Kimisi üç kırâati ve kimisi beş kırâati ve kimi ziyâde ve kimi noksan cem ettiler. İbnü'l-Cezerî³⁸⁹ bu haleti müşâhede ettikte bâzı ulemâdan istîzan ve istifta ile cem ettiler³⁹⁰. Nitekim *Neşr-i Kebir*'de mufassalen beyân eder. Bu makâmda tadvil olmasın için terk eyledik.

2.10. Cezerî'nin Silsilesi

Bu minvâl üzere İbnü'l-Cezerî'den İmam Nüveyri (ö. 873/1469), İmam Nüveyri'den Şeyhu'l-İslâm Kadı Zekeriyya el-Ensârî ve ondan Şeyh Nâsuriddin et-

³⁸⁴Metnin aslında *Durri* yazılmıştır. Ancak yaygın kullanım *Dürre* olmasından dolayı metinde eserin ismi bu şekilde yazılmıştır. Kitabın tam ismi *ed-Dürre fî Kıraati's-Selâseti'l-Mütemmîme li'l-Aşere*'dir. Bir önceki kısımda kitapla ilgili özet bilgi verilmiştir.

³⁸⁵B – “ve”

³⁸⁶B – “her”

³⁸⁷B = “ederdi.”

³⁸⁸“Yüz” kelimesinin metne sonradan eklendiği düşünülmektedir.

³⁸⁹B + “hazretleri”

³⁹⁰B = “etti”

Tablâvi (ö. 966/1559), ve ondan Şeyh Ahmet Mesyerî Mısri (ö. 1006/1597)³⁹¹ ki bin altı tarihinde vefât edip halen Eyyüp Ensârî'de Şehîd Muhammed Paşa türbesinde medfûndur. Ve ondan Şeyh Muhammed bin Cafer (ö. 1045/1636) ki evliya efendi demekle meşhurdur. Ve ondan Yusuf Efendi (ö. ?) ve ondan oğlu³⁹² Şeyh Muhammed (ö. ?) [164b] Efendi ve ondan Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1167/1754) ki Yusuf Efendizâde demekle meşhurdur. Ve ondan Yakûb Ağa Camii İmamı Şeyhü'l-Kurrâ el-Hâc Sâlih Efendi (ö. ?) ve Eyyüp el-Ensârî türbedârı Na'lizâde el-Hâc İbrâhim Efendi (ö. 1201/1786) ahz etmişlerdir. Ve³⁹³ Abd-ı hakir dahi Teysir tarîkini ve Dürre tarîkini ve takrîbten Sûre-i Casiye'ye varınca merhum Na'lizâde'den ahzedip ve Sûre-i Casiye'den ila âhiri'l-Kur'ân mezkûr el-Hâc Sâlih Efendi'den Tayyibe tarîkinin tekmili mukadder olmuştur. Lillahi'l-hamdu ve'l-minnetü.

İmdi bi-kudreti'l³⁹⁴-imkan mübtedi olan ihvan-ı dine bu kadarca tefhim olunmak kifâyet eder.

2.11. Muhtelif Kırâatleri Okuma İzni

Ve dahi mâlûm ola ki bu ümmete kırâat-i şetta ile kırâate izin verildiğine delil olan hadîs-i şerîf ki Haris ibn ebi Usame (ö. 282/895) *Müsned*'inde ashâb-ı kirâmdan Ubeyy bin Ka'b radiyallâhu anhu'dan rivâyet eder ki: “Bir gün mescide namaz için dâhil oldum. Bir racul gelip Sûre-i Nahl'i tilâvete başlayıp benim ahzimin hilâfı ile tilâvet eyledi. Kırâati tekmil ettikde ol racule sual ettim ki: Ey racul! Sana böyle kim tâlim etti?” Ol racul “eğitti bana böyle Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem³⁹⁵ tâlim etti.” dedi.³⁹⁶ Ondan bir racul-i âhar gelip namaza şurû'[165a] edip evvel ki racul gibi Sûre-i Nahl'i tilâvete şuru' eyleyip benim ve ol evvel gelen raculun ahzine muhâlif tilâvet eyledikde ona da sual ettim ki: “Ey racul! Sana böyle kim³⁹⁷ eyledi?” Ol racul cevap verip: “Rasûl aleyhi's-salâtu ve's-selâm tâlim etti.” dedikde kalbime cahiliyyetde olan tekzip ve şekden eşed şek duhul etti. Ol iki raculü ellerinden tutup Rasûl aleyhi's-

³⁹¹Şeyh Ahmet Mesyerî Mısri hakkında doktora tezi yazılmıştır. Bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (doktora tezi, 2017), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³⁹²B – “oğlu”

³⁹³B + “bu”

³⁹⁴B = “bi-kudre'l-imkan”

³⁹⁵B = “aleyhi's-salâtu ve's-selâm”

³⁹⁶B – “dedi.”

³⁹⁷B + “tâlim”

salâtü ve's-selâm'ın³⁹⁸ meclis-i saadetlerine götürüp dedim ki "Ya Rasûlallah! Bu iki kimseye Sûre-i Nahl'i okut." Birisi başlayıp camide tilâvet ettiği gibi tilâvet ettikde ona: "Güzel tilâvet ettin." deyu buyurduklarında kalbime dahi ziyâde şek girdi. Ondan öbür kimse dahi mescitte tilâveti gibi tilâvet edip ona da "Güzel tilâvet ettin." dediklerinde, bana yine şek gelip ondan yed-i mübarekleriyle sadırma darp buyurup "Ya Ubeyy! Senin şekkinden seni Allah'a sığındırırım." deyu buyurdular. "Ya Ubeyy! Tahkik bana Cibrîl 'aleyhi's-selâm gelip "Ya Muhammed! Sana Rabbin selâm eder ve ümmetine bu Kur'ân'ı bir harf üzerine tilâvet ile emreder." Ben Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya niyaz edip "Ya Rabbi ümmetimin içinde ümmiler vardır ve şeyh-i faniler³⁹⁹ ve acuze hatunlar [165b] ve küçük gulâmlar vardır. Her birinin lisânı bir türlü lugat ile tilâvet edebilirler. Onlara müteaddid lugat⁴⁰⁰ ve vech ile tilâvete izn-i kerem eyle dediğimde Cibrîl aleyhi's-selâm gelip: "İki harf ile tilâvet ile emrolundun." dedikde dahi niyaz ettiğimde Cibrîl aleyhi's-selâm gelip; "Ya Muhammed! Hak Subhânehu ve Teâlâ ümmetine merhamet edip yedi harf ile tilâvete izin verdi." deyu buyurdu.⁴⁰¹ Ve dahi bu mânâda hadîs-i şerîfîn râvileri çoktur. Hatta İbnü'l-Cezerî yirmi kadar râvi tettebbu ile bulmuştur.

Ve muharriçinden Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsned-i Kebir*'inde nakleder ki: "Hz. Osman radiye anhu'l-Mennan bir gün minbere çıkıp nâsa⁴⁰² eğitti ki "Rasûlallah⁴⁰³ 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm'dan⁴⁰⁴ "إن القرآن انزل على سبعة أحرف كلها شاف" ⁴⁰⁵ hadîsini istima' etmiş bir kimse içinizde var mıdır?" dedikde nâsdan adet mâlûm olmayarak bir cemaat kâim olup şehâdet ettiler ki "Rasûl 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm bu

³⁹⁸B – "-in"

³⁹⁹B + "vardır."

⁴⁰⁰B – "lugat"

⁴⁰¹ Ulaşılabildiğimiz kadarıyla Haris b. Ebî Usame'nin Müsned'inde bu rivâyeti bulamadık. Eser günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Ancak bu rivâyet diğer hadis kaynaklarında da geçmektedir. Bk. Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 274; Ebû Dâvud, "Vitr", 22, Tirmizî, "Kırâat", 11; Nesâî, "İftitâh", 38; Beyhakî, II, 384.

⁴⁰²B + "hitâp"

⁴⁰³B = "Rasul"

⁴⁰⁴B = "aleyhi's-salâtu ve's-selâm"

⁴⁰⁵Manası: Muhakkakki Kur'ân yedi harf üzere inmiştir. Hepsî şâfidir, kâfidir. Nesai, "İftitâh", 38; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 27.

hadîsi buyurdu.” Ve⁴⁰⁶ Osman radiyallâhu anh dahi: “Ben dahi böyle şehâdet ederim.” deyu buyurdular.⁴⁰⁷

2.11.1. Seb‘at-i Ahruftan Murad

Ve dahi bu hadîsin mânâsında çok kelâm vardır ki seb‘at-i ahruftan murâd nedir? Bâzı ulemâ yedi lugat demektir dediler ve ol lugatlerin tayininde [166a] ihtilâf ettiler.

2.11.2. Ebû Ubeyd’in Görüşü

Ebû Ubeyd (ö. 224/838-39) der ki⁴⁰⁸: ol lugatler ki hadîste zikrolundu. Onlar Kureyş ve Hüzeyl ve Sakîf ve Hevâzin ve Kinâne ve Temîm ve Yemen lugatidir⁴⁰⁹. Ebû Ubeyd’dan gayrileri dedi ki: Ol lugatin beşi; Hevâzin lugatidir ki onlar Sa‘d ve Sakîf ve Hüzeyl ve Kinâne ve Kureyş lugatidir. Ve ikisi sâir elsine-i Arap’tır. Bu kavî medhuldur.

Ve bâzıları dediler ki: “Seb‘a-i ahruftan murâd meani-i ahkâmıdır. Ol ahkâmıdan murâd bâzıları katında helal ve haram ve muhkem ve müteşâbih ve emsal ve inşa ve ahbardır. Ve bâzıları katında nâsih ve mensûh ve has ve âm ve mücmel ve mübeyyen ve müfesserdir. Ve bâzıları katında emir ve nehiy ve talep ve dua ve haber ve istihbar ve zecirdir. Ve bâzıları katında va‘d ve va‘id ve mutlak ve mukayyet ve tefsir ve irab ve tevildir.

2.11.3. Cezerî’nin Görüşü

Lâkin İbnü’l-Cezerî buyurdular ki: Bu akvalin küllisi sahih değildir. Zîra bu mânâda olan ehadîs-i şerîfelerin sebep-i vurudları murâd bu olduğundan ibâ eder.

Nitekim nakl olunan hadîs zâhirdir amma kavli sahih İbnü’l-Cezerî’nin yazdığı üzere budur ki kırâatlerin sahihi ve şâzzı ve zayıfı ve münkeri tettebbu olunsa ihtilâf yediye çıkar. Ve bu yediden hariç olmaz.

⁴⁰⁶B + “hazreti”

⁴⁰⁷Mezkûr eserin kütüphanelerde bulunan nüshasında böyle bir rivâyete ulaşılamamıştır. Ancak başka kaynaklarda bu rivâyete atıf yapılmıştır. Bk. Süyûtî, *el-İtkan*, I, 145.

⁴⁰⁸Ebû Ubeyd, s. 203-208.

⁴⁰⁹B = “lugatleridir.”

Evvelkisi⁴¹⁰ ki bir kelime-i şerife [166b] nin harekesinde ihtilâf vaki olur. Lâkin mânâsı ve sûreti tegayyur etmez. Meselâ "بخل"⁴¹¹ kelimesi gibi ki ba'nın dammı ve ha'nın sükûnu ile ve ba'nın ve ha'nın fethası ile rivâyet olundu. Mânâları ve resimleri bir olarak⁴¹²

Ve ikincisi bu ki hareke⁴¹³ ihtilâf olduğu gibi mânâda da ihtilâf olundu. Lâkin sûreti tegayyur etmedi. Meselâ "فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ"⁴¹⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Zîra bâzıları "ادم" kelime-i şerifesini ref ile ve "كلمات" kelimesini nasb ile⁴¹⁵ okudular. Buna⁴¹⁶ göre "ادم" fail olur ve "كلمات" meful olur. Ve bâzıları "ادم" kelimesini nasb ile ve "كلمات" kelimesini ref ile okudu⁴¹⁷. Buna göre de "ادم" meful olur ve "كلمات" fail olur. Kırâat-i sâniyenin mânâsı evvelkiye muhâliftir. Lâkin sûretleri birdir.

Üçüncü, bu ki bir kelime-i şerifenin hurufunda ihtilâf olur mânâsı tegayyur eder, sûreti tegayyur etmez. Meselâ "هَٰذَاكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ"⁴¹⁸ âyet-i kerîmesinde olan "تبلوا" kelime-i şerifesini "تلا" dan ta ile ba ile okudular. Ve bâzılar "تلا يتلو" dan iki ta ile okudular. Resimleri müttetik lâkin mânâları muğayir.

Dördüncü, iki kırâatin lafızları muğayir mânâları muvâfık olur. Meselâ "بصطة"⁴¹⁹ ve "صراد"⁴²⁰ kelime-i şerifeleri gibi ki bâzıları sad ile bâzıları sin [167a] ile ahz ettiler. Lâkin iki kırâate göre de mânâları müttehiddir.

Beşinci, hem sûreti ve hem mânâsı muğayirdir. Meselâ Sûre-i Gâfir'de "أَشَدَّ"⁴²¹ âyet-i kerîmesi gibi ki bâzıları cem'-i müzekker gaib zamir ile "اشد منهم" ahzettir ve bazıları muhatab zamiriyle "منكم" ahzettir. İmdi bu iki ahiz hem mânâda ve hem sûrette muğayirdir.

⁴¹⁰B + "bu ki"

⁴¹¹Bu kelime için bk. Nisa 4/37, Hadid 57/24, Ali İmran 2/180.

⁴¹²B = "ola"

⁴¹³B + "de"

⁴¹⁴Bakara 2/37: Derken Âdem Rabb'ından birtakım kelimeler aldı.

⁴¹⁵B = "ile"

⁴¹⁶B = "ona"

⁴¹⁷B = "okudular."

⁴¹⁸Yunus 10/30: İşte burada herkes geçmişte yaptığını bulacak.

⁴¹⁹Bakara 2/247.

⁴²⁰Fatiha 1/6-7.

⁴²¹Mü'min 40/21.

Altıncı, takdim ve⁴²² tehirde ihtilâftır. Meselâ "فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ"⁴²³ âyet-i kerîmesi gibi. Bâzılar sigâ-i mâlûmi evvel ve⁴²⁴ sigâ-i meçhuli sonra ahzetti. Ve bâzıları meçhulu takdim ve mâlûmu tehir ile ahzetti.

Yedinci, ziyâde ve noksan ile ihtilâftır. Meselâ "وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ"⁴²⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki bâzıları "وصَّى" kırâatini ahzetti. Ve bâzılar evveline elif ziyâdesiyle "اوصى" kırâatini ahzetteler.

2.12. Usul İhtilafı

İmdi bu yedi vecih ki cem‘-i kırâatin ihtilâfı bu yediden hâlî olmaz. Ve hadîs-i şerifte, seb‘a-i ahruftan murâd bu yedi ihtilâftır. Bu tevcih-i ahsendir ve İbnü’l-Cezerî’nin *Neş-ri Kebir*’inde ihtiyârı olan bu tevcihdir amma usul tâbir olunan ihtilâfat ki izhar ve idgam ve revm ve işmam ve tefhim ve terkik ve med ve kasr ve imâle ve feth ve tahkik [167b] ve teshîl ve ibdâl ve nakl bunlar Kur’ân-ı Kerîm’in edâsıdır. Seb‘a-i ahrufa dâhil değildir. Ve eğer idhâli farz olursa vechi evvele dâhil olurlar.

2.13. Kur’ân’ın Harekelenmesi

Ve dahi mâlûm ola ki Hz. Osman’ın⁴²⁶ resm buyurdıkları mesâhif ve hareke ve nokta⁴²⁷ ve hizb ve aşer ve gayriden mücerretti. Sonra harflere nokta vaz edip birbirinde fark ettiler. Dahi⁴²⁸ sonra âyet âhirlerine üçer nokta ihdâs edip dahi⁴²⁹ sonra aşer ve hizb yazdılar. Dahi sonra hareke vaz ettiler. Bunun cevazı hakkında bâzı ulemâ-i mütekkadimin kerâhetine zâhib oldular. Zîra İbn Mesûd radiyallâhu anhu’dan “جردوامصاحفكم” rivâyet olunmuştur.⁴³⁰ Ve bâzıları “lâ be’s bih.” dediler. Yani câizdir. Lâkin terki evlâdır. Ve bâzılar istihbâbına zâhib oldular. Ve İbn Mesûd’un kelâmını tevil edip tecrîtten murâd; sâir kütüb-i semâvîyyeyi Kur’ân’a tahlîl etmeyin demektir

⁴²²B – “ve”

⁴²³Tevbe 9/111.

⁴²⁴B – “ve”

⁴²⁵Bakara 2/132.

⁴²⁶B + “radiyallâhu anh”

⁴²⁷B = “ nokta ve hareke”

⁴²⁸B – “dahi”

⁴²⁹B – “dahi”

⁴³⁰Bu rivâyet farklı bir ifadeyle şu kitapta geçmektedir: Ebû Ubeyd, s. 239.

dediler.⁴³¹ Ve İmam Beyhakî (ö. 458/1066) “bu kavî-i izhardır.” demiştir. Zîra Kur’ân-ı Kerîm’i lahn ve hatadan hıfza hareke ve noktanın iâneti vardır.

2.13.1. Kur’ân’a İlave Yapılmaz

Lâkin mesâhifin etrafına kırâatler ve tefsir ve nâsîh ve mensûh ve aded-i ayat kitâbeti cevazına zâhib olmuş yoktur⁴³² hatta [168a] Aliyyu’l-Kârî (ö. 1014/1605-06), *Râiyye Şerhi*’nde Ebû Amr Dâni’den adem-i cevazına kavil rivâyet etmiştir. Zîra bunlar levâzımdan değildir. Bunların ilmini bilenler bunlara muhtaç değildir. Ve bilmeyenler istifâde edemezler. Öyle olucak lâ tâ’ile tahtehudır.

2.13.2. Kur’ân’a İlk Hareke

Ve dahi ibtidâ hareke vaz eden; Ebû’l-Esved Nahvî’dir (ö. 69/688). Bâis bu olmuştur ki Ziyâd (ö. 53/673), Ebû’l-Esved’e emr etti ki “Nâs Kur’ân-ı Kerîm’de hata ediyorlar. Bunları hatadan hıfz için hareke vaz etsen.” dedikde. Ebû’l-Esved ibâ etti. Sonra Ziyâd, bir kârîye emr etti ki “Ebû’l-Esved’in tarîkinde oturup hata-i fâhiş ile bir âyet tilâvet eyle ki hatta Ebû’l-Esved bu emre razı ola.” Ol kârî oturup Ebû’l-Esved geçer iken “أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ”⁴³³ kelime-i⁴³⁴ şerifesini⁴³⁵ cer ile (رَسُولُهُ)⁴³⁶ okudukta Ebû’l-Esved inkâr edip haşa ki Allah Teâlâ, Rasûlü’nden beri ola deyip, Ziyâd’a gelip vakıayı nakl edip ve hareke vaz’ına razı oldu.

2.13.3. Hareke Heyeti

Ziyâd, Ebû’l-Esved maiyyetine otuz adet kimse tayin edip fetha ve kesra ve zamme ve tenvine sûret vaz ettiler. İmdi bu risâlede bu kadarca [168b] kifâyet eder. Tafsilini murâd edenler *Neşr-i Kebir*’e ve *İtkân-ı Süyûtîyye*⁴³⁷’ye ve sâir mufassalâta nazar etsin.

2.14. Farz Olan Kırâat

⁴³¹B – “dediler”

⁴³²B – “bu kadar”

⁴³³Tevbe 9/3: Allah ve Rasûlü, Allah’a şîrk koşanlardan uzaktır.

⁴³⁴B = “âyet”

⁴³⁵B + “tilâvet edip ve rasulîhi kelimesini”

⁴³⁶Rasûl kelimesi cer ile okunduğunda âyetin manası “Allah, müşriklerden ve Rasûlünden uzaktır.” olur. Böyle birşeyin düşünülmesi ise mümkün bile değildir.

⁴³⁷Süyûtî’nin *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân* adlı eseridir. Bir önceki bölümde hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Ve dahi mâlûm ola Kur'ân-ı Kerîm'i mâ yecûzu bihi's-salâtu kadar yani bir âyet ve yahut üç âyet hıfz etmek farz-ı ayındır. Ve Fatiha-i Şerife'yi ve bir sûre hıfz etmek vâciptir. Ve ziyâdesine hâfız olmak farz-ı⁴³⁸ kifâye ve sünnet-i ayındır. Gece namazından ve sâir nevâfilden ve ed'ıyyeye iştiğâlden efdaldır. Zîra Kur'ân-ı Kerîm'in ve sâir kelâmlar üzerine fazlı Hak Teâlâ'nın mahlûkatı üzerine fazlı gibidir.⁴³⁹

2.15. Kur'ân-ı Kerîm Okumanın Faziletiyle İlgili Hadisler

Ve hadîs-i kudside vârid oldu ki⁴⁴⁰ “Bir kimseyi Kur'ân-ı Kerîm bana dua ve benden şey sualinden meşgul etse, ben azimü's-şan, ona cemi'-i vechi arzda ve semada dua edenlere i'ta ettiğimden efdal şey i'ta ederim.”⁴⁴¹

Ve İmam Ahmed ibni Hanbel'den (ö. 241/855) mervidir ki “Ben Rabbi'l-İzzeti menâmda müşâhede eyledim, sual ettim ki; Ya Rab! Sana takarrub edenler ne ile takarrub ettiler?” Bana hitâp geldi ki “Kelâmım ile takarrub ederler.” Ben dedim ki “Ya Rab! mânâsını fehm ederek kırâat edenler mi takarrub ederler?” Bana hitâp geldi ki “Ya Ahmed! Gerek fehm etsin ve gerek fehm etmesin.” [169a]⁴⁴²

İmdi her mü'min ve mü'mine olana Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenip tevâtür ile sâbite olan vecihlerin⁴⁴³ biriyle olsun meselâ bu umdelerde Hafs rivâyeti üzere bir hâzık üstadtan teallüm edip kırâate tecvit üzere meşgul olmak lâıyk ve revâdır. Ve eğer cemi'-i kırâati câiz olan vecihleri teallüm ederse dahi ahsen olur.⁴⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de mâhir olur ve Kur'ân'da mâhir olanlara sefere-i kirâmin berara melekleri ile beraberdir deyu eser vârid olmuştur.⁴⁴⁵ Ve tefsir-i şerifine müteallıka olan ilimleri öğrenmeye sa'y edip mânâsına vâkıf olmaya çalışmak ve mânâsına vâkıf olanlar dahi ameline sa'ye ve ameline muvâfık olanlar ihlâsına sa'y etmek lâzımdır. Hâsılı sermaye-i ömrü ona sarf etmek ukalâ⁴⁴⁶ işidir.

2.16. Kur'an'ın Tilâvet ve Tedrisiyle İlgili İki Yol

⁴³⁸B – “farz-ı”

⁴³⁹Darimi, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 6.

⁴⁴⁰B – “vârid oldu ki”

⁴⁴¹Tirmizî “Fedâilü'l-Kur'ân”, 25.

⁴⁴²İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 11.

⁴⁴³B = “vecihlerden”

⁴⁴⁴B – “olur.”

⁴⁴⁵Bununla ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen hadis-i şerifler vardır. Bk. Buhârî, “Tevhid”, 52; “Müsafirîn”, 244.

⁴⁴⁶Akıllı kişi

İmdi Kur'ân-ı Kerîm'de oldukça maharet peyda eden kimseye iki tarîk vardır. Biri neşrine sa'y eder. Ve biri yalnız tilâvetiyle meşgul olur. Evvelki âlim-i nâşir tarîkidir. İkinci âbid tarîkidir. Âlim-i nâşir, âbid-i sâlihten efdaldır. Zîra "Sizin hayırlınız Kur'ân'ı öğrenip ve nâsa tâlim edendir." deyu hadîs vârid olmuştur.⁴⁴⁷ Ve İbni Mesûd hazretleri nâfile sıyamı terk [169b] edip tâlim-i Kur'ân ederlerdi. Eğer âlim-i nâşir olur ise tedris sebebiyle çok tilâvet edemez ise ona göre senede iki hatim etse Kur'ân'ın hakkını edâ etmiş olur. Ve eğer âbid ise ekalli bir haftada, dahi edemez ise on beş günde, dahi olmaz ise bir ayda yahut kırk günde tilâvet ede.

2.17. Tilâvet Âdâbı

Ve kırâat-i Kur'ân edecek oldukta abdest ile okumak müstehaptır. Abdestsiz kırâatte câizdir.⁴⁴⁸ Lâkin sevabı az olur. Ammâ mushafa yapışmak murâd ettikte ğılâfsız yapışmak haramdır.⁴⁴⁹ Ve mushaftan okumak efdaldır. Ve kibleye teveccüh etmek dahi müstehaptır. Ve pak mahalde okuya, mescit olur ise dahi ahsendir. Ve misvâk isti'mal eyleye. Ve eliyle ve sâir âzâsıyla lehv etmeye ve meşguller ve nâimler var ise cehr ile okumaya ihfa efdal olur. Eğer kendiye futur gelmemek için, kendi isteğiyle istima' eden var ise cehr efdaldır. Ve namazda kâimen tilâvet namazda kâiden tilâvetten ve namazda kâiden tilâvet namazsız tilâvetten efdaldır. Ve sokakta giderken tilâvet câizdir. Lâkin cehrden ihtirâz ede ve bahsi olan mahalle geldikte tilâvetten kef ede. Ve hamamda eğer mekşûfu'l-avret var ise [170a] tilâvet câiz değildir. Ve bade'l-asr zikr-i tesbihe iştiğâl, tilâvet-i Ku'ran'dan efdaldır.

Ve tilâvetin evvelinde teavvuz esah olan sünnet-i ayındır. Ve sûre başı olsun ve gerek olmasın eğer kelâm-ı dünya tahlît ederse tekrar ede. Ve eğer derse müte'allik yahut tefsire müte'allik kelâm olursa tekrarı lâzım değildir. Ve teavvuzu cehr ile ede. Muhtar olan da budur. Ve sûre evvellerinde besmele okuya. Ve eğer esnâ-i sûre olur ise muhayyerdir. Ammâ Berae sûresinin evvelinde besmele yoktur. Gerek ibtidâ etsin ve gerek Sûre-i Enfal'e vasl etsin. Ammâ Sûre-i Berae'nin esnasında besmelenin cevazına

⁴⁴⁷Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 21; Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 15.

⁴⁴⁸B – "dir"

⁴⁴⁹Kur'ân-ı Kerîm'e abdestsiz dokunulup dokunulamayacağı konusu âlimler arasında tartışmalı bir konudur. Bazı âlimler Eyyûbî'yle aynı görüşü paylaşmamış ve Kur'ân'a abdestsiz dokunmanın haram olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, Abdestsiz Kur'ân Okuma Meselesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 5, c. 5, 1993.

ve adem-i cevazına te‘arruz etmediler. Lâkin İmam Sehâvî (ö. 643/1245) cevazını tasrih etmiştir. Ne kadar İmam Ca‘berî (ö. 732/1332) red etti ise de.⁴⁵⁰

2.18. Tilâvet Şekilleri

Ve dahi Kur‘ân-ı Kerîm üç türlü tilâvet olunur. Biri tertîl ile ki ol efdaldır, Hamza ve Verş ve Âsım ve A‘meş kırâati gibi. Ve biri tavsit ki ol da câizdir, İbn Âmir ve Kisâî kırâati gibi. Ve biri hadırdır ki ol suratli tilâvettir, İbn Kesîr ve Ebû Amr ve Kâlûn kırâati gibi.

2.19. Kur‘an Okurken Niçin Ağlanır

Ve tilâvet esnâsında rahmet âyetleri geldikte dua ve gazap âyetleri geldikte istiâze ede. Ve tilâvet ederken hüznü ede, bükâ ede. Eğer bükâ edemezse bükâyâ sa‘y ede, zahk [170b] etmeye. Eğer hüznü ve bükâ gelmezse bunların gelmediğine hüznü ede ki bu da bir musîbettir. Ve alâmet-i şakâvettir. Zîra eğer elfâzına hâfız değilse hâfız olmadığına bükâ ede. Ve eğer hâfız ise mânâsını fehm etmediğine ve eğer mânâsını fehm ederse amel etmediğine ve eğer amel ederse ihlâsı olmadığına ve eğer ihlâsı var ise bu hâletin tahavvülünden havf ede,⁴⁵¹ bükâ ede. Velhâsıl kusurdan hâlî olmaz.

Ve dahi bir sûreye bedâ ettikte onu terk edip sûre-i uhrâyâ geçmeye. Zîra Bilâl-i Habeşî‘yi (ö. 20/641), Rasûl⁴⁵² ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm nehy buyurdıkları vâridir.⁴⁵³ Ve eğer bir sûre terk edip âhar sûreyi tilâvet murâd etse⁴⁵⁴ İhlâs-ı Şerif‘i tilâvet edip ondan sonra geçe. Ve tahlîl-i Kur‘ân⁴⁵⁵ etmeye. Yani bir kırâati iltizâm ettikte na-vakf edeceği mahalle vâsıl olmadıkça sâir kırâati tilâvet etmeye. Meselâ Hafs (ö. 180/796) rivâyeti üzere tilâvet etse sâir kırâat tahlîl etmeye. Ammâ Hafs‘ın rivâyetlerinden olan vecihlerin hangisini okursa câizdir. Meselâ medd-i muttasılda ve munfasılda Hafs için Teysir tarîkinden dört [171a] elif ve Şâtıbi tarîkinden üç elif⁴⁵⁶

⁴⁵⁰Eyyûbî‘nin verdiği bu bilgiyi ismi geçen müelliflerin eserlerinde bulamadık. Ancak Eyyûbî‘nin kitabını yazarken sık sık müracaat ettiği *el-İtkan*‘da bu bilgi mevcuttur. Bk. Süyûtî, I, 298.

⁴⁵¹B = “eyleye.”

⁴⁵²B = “Rasûlullah”

⁴⁵³Süyûtî, I, 308.

⁴⁵⁴B = “ederse”

⁴⁵⁵B = “Kırâat”

⁴⁵⁶B = “elif”

vardır. İki elife ve beş elife rivâyeti yoktur. Ve medd-i munfasıl da Tayyibe tarîkinden kasır da vardır.

İmdi Hafs kırâati okuyanlar medleri beş elif ve iki elif çekmeyeler ve iki vechi câiz olan yerlerde meselâ "قُلْ الذِّكْرَيْنِ"⁴⁵⁷ gibi ki bir med ve teshilde câizdir. Eğer tâlim ve teallüm için tilâvet ederse ecreyleye⁴⁵⁸ ve eğer yalnız tilâvet ederse muhayyerdir. Ve eğer namazda okursa ancak bir vecih okuya. Zîra namaz tâlim yeri değildir, fâsit olur.

2.20. Kur'ân-ı Kerîm'i Hatim Usulü

Ve haftada bir hatim edenler cuma günü bed' ede ve hamîs günü hatim ede. Tarîki budur ki cuma günü Sûre-i Bakara'dan bed' edip Sûre-i Maide'ye varınca sebt günü, Sûre-i Maide'den Sûre-i Yunus'a varınca ehad günü, Sûre-i Yunus'dan Subhânellezi'ye varınca isneyn günü, Şuara'ya varınca sülesâ günü, Ve's-Saffata varınca çarşamba günü, Sûre-i Kaf'a varınca hams günü hatim olur. Bâzılar bunu cem edip فمى بشوقى ile tâbir ederler. Yani fa Fatiha'ya mim Maide'ye ya Yunus'a ba Beni İsrail'e şin Şuara'ya vav Ve's-Saffat'a kaf Kaf'a ya ahir-i Kur'ân'a [171b] işaretir. Ve hatm edeceği gün sâim olsa ahsendir ve hatimden evvel tasadduk ya bir hayır amel işleye hiç olmaz ise tarik-i müsliminden bir ezâ def ede. Ve ehl-i iyâlini ve ehıbbâ-i esdikasını hatim meclisine davet ede. Zîra ashâb-ı kirâmdan bâzı ahbablarını davet ettikleri mervidir ki onlar da tebrik ede ve âmin diyeler. Ve hatim meclisine altmış bin melek hazır bilip öyle huşu eyleye. Zîra Kur'an tilâveti beşere hasdır. Onun için melekler tilâvet edemediklerinden istima'ına harîs olurlar. Nitekim İmam Süyûtî, *İtkân*'ında böyle rivâyet etmiştir⁴⁵⁹ ve Sûre-i Vedduha'ya geldikte tekbir etmek sünnettir. İmam Süyûtî, *İtkân*'ında Hâlimî'den nakl eder ki Sûre-i Vedduha'dan aşağıda tekbirin vechi şu ola ki Ramazan-ı Şerif savmını tekmi eddikde tekbir meşru olduğu gibi suveri Kur'âniyyeyi de tekmiinde tekbir meşru olmuştur. Ve Sûre-i Nas'ı tilâvetten sonra Fatiha ve Sûre-i Bakara'dan müflihuna varınca okuya bu dahi sünnettir. Ve buna hal-i mürtehil derler cihaddan sonra efdal-i a'mâldendir.

⁴⁵⁷En'am 6/143-144.

⁴⁵⁸B – "ecr eyleye."

⁴⁵⁹Süyûtî, I, 210.

Ve eğer namazda hatim eder ise rekât-ı evvelde [172a] Ve'n-Nas'ı okuyup rekâtı sâniyede Fatiha ile evvel-i Bakara okuya. İbrâhim Halebî *Fetâva-yi Velvâliciyye*'den⁴⁶⁰ böyle nakl eder. Ve eğer namazda hatim edecekse evvel-i nehârda ise sabah namazında ve eğer evvel-i leylde ise akşam namazı sünnetinde ede. Ve günler içinde arefe günü sonra cuma gününü sonra hamîs gününü⁴⁶¹ ve isneyn gününü ihtiyâr ede. Ve aylar içinde ramazan-ı şerifi ve aşırılar içinde ramazanın aşr-ı ahirini ve zilhiccenin aşr-ı evvelini ihtiyâr ede.

Ve dua ettikte ellerin kaldırıp evvelinde Hak Teâlâ'ya hamd ve sena ve salât-u selâm ile başlayıp me'sur olan ed'iyeleri okuya. Ve⁴⁶² اللهم ارحمنى بالقرآن العظيم و اجعله لنا نورا و هدى و رحمة اللهم ذكرنا منه ما نسينا و علمنا منه ما جهلنا و ارزقنا تلاوته اثناء الليل و اطراف النهار و سُبحَانَ رَبِّكَ رَبِّ " Zîra eserde vardır. Ve ahir duada "...الْعِزَّةَ عَمَّا يَصِفُونَ" ila ahirihi okuya.

[Temmetü'r-risâle min yedi'l-fakir ilâ rahmeti rabbihi'l-kadir Abdullah bin Sâlih el-İmâm bi-cami' Hâlid bin Zeyd radiyallahu anhu'l-ehad. اللهم اجعلنا من المتمكين يا ذىال اصحاب القرآن قد وقع فراغه يوم الاحد من اليوم السابع من جمادى الاولى السنة اربع عشر و مأتين بعد الالف⁴⁶³ من هجرة من له العز والشرف]

⁴⁶⁰Hanefî fikhına dair yazılmış bir eserdir. Bir önceki bölümde hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

⁴⁶¹B – "günü"

⁴⁶²B – "ve"

⁴⁶³Bu kısım A nüshasında olmayıp B nüshasında yer almaktadır.

SONUÇ

Abdullah b. Muhammed Sâlih Eyyûbî XVIII. yüzyılın sonlarında dünya gelmiş XIX. yy.'da Osmanlı Devleti'nde yaşamıştır. İstanbul'un Eyüb Sultan semtinde hayatını geçirmiş, bu semti çok sevmiştir. Osmanlı ilim geleneğine göre yetişmiş, devrin önde gelen hocalarından çeşitli alanlarda dersler almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra kendisi de öğrenci yetiştirmiş ve birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları günümüze ulaşmış, bazıları hakkında ise teracim müelliflerinin yaptıkları açıklamalar dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Abdullah Eyyûbî, küçük yaşlarda hafızlığını tamamlamış ve iyi bir kıraat eğitimi almış; çeşitli yerlerde dersler vermiştir. Devrin önde gelen okullarından Galatasaray Humayunu'ndaki öğrencilerinin kıraatle ilgili toplu bilgiye ulaşmaları amacıyla yazdığı *Risâle fî Kıraati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb* adlı eseri çalışmamızın konusunu oluşturmuştur.

Abdullah Eyyûbî ilmi kariyerinde basamak basamak yükselmiş ve reîsülkurrâ olmuştur. Kaynaklarda onun II. Mahmud'un sır katibi olduğu, padişahın güvenini kazandığı ve padişahın işlerinde ona danıştığı görülmüştür.

Abdullah Eyyûbî hayatını geçirdiği Eyüb Sultan semtinde medfun olan Eyüb Sultan Hazretlerine derin muhabbetiyle öne çıkmış ve onunla ilgili birkaç eser yazmıştır. Tasavvufla da ilgilenmiş ve ehli sünnet tarikatlarından olan Nakşibendi tarikatının bir koluna mensub olmuştur. Bu alanda da risâle kaleme almıştır. Eserlerinde kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine yer vermesi, onlardan farksız düşünmemesi, ehli sünnetin önde gelen tarikatlarından birine mensup olması da göz önünde bulundurulduğunda yaşadığı dönemdeki Batı tarzı yenilikleri ve düşünceleri desteklemediğini düşündürmüştür.

Abdullah Eyyûbî eserlerinde genellikle sade bir dil kullanmış ve eserlerini halkı bilinçlendirmek için yazmıştır. Kitaplarının girişinde eserini neden yazdığını zikretmiştir.

Abdullah Eyyûbî'nin yirmiye yakın eserine ulaşılmış, ancak teracim müellifleri Abdullah Eyyûbî'ye otuzdan fazla eser nispet etmiştir. Bu eserlerin hepsine ulaşılamamıştır. Abdullah Eyyûbî, birçok alanda eser kaleme almış; sadece kıraat alanında önemli bir yere sahip olmamış; Arapça, Hadis gibi ilimlerde de önemli eserler yazmıştır.

Abdullah Eyyûbî'nin *Risâle fi Kıraati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb* adlı eseri kıraatle ilgili bir eserdir. Risâle incelendiğinde eserde başlığın işaret ettiği kıraat ilminin usul ve ferş konularına yer verilmediği; Kur'ân-ı Kerîm tarihiyle alakalı Kur'ân'ın yazılması, basılması, çoğaltılması, yedi harfle ilgili bilgilerin yanı sıra Kur'an okuma âdâbıyla ilgili bilgilere de değinildiği tespit edilmiştir. Bu durum da esere mezkûr ismin sonradan verildiğini göstermektedir.

Abdullah Eyyûbî mezkûr eserde hadislerin tahricini yapmamış, sadece hadisin metnini aktarmakla yetinmiştir. Fikirlerini desteklemek amacıyla görüşlerine yer verdiği âlimlerin isimlerini zikretmiştir. Ancak bu görüşlerin kaynağına yer vermemiştir.

Abdullah Eyyûbî eserini yazarken akademik bir dil kullanmamıştır. Eserini yazma amacını gerçekleştirmiş ve öğrencileri için basit bir usluba sahip ders kitabı niteliğinde eser kaleme almıştır. Risâleyi yazarken öğrencilerin zihninde belli bir sistem oluşturacak şekilde konuları sıralamış ve anlatmıştır.

Abdullah Eyyûbî görüşlerini belirtirken sade ve kesin bir üslup kullanmış, bahsettiği konular hakkında yapılan diğer görüşlere genellikle yer vermemiş ve bu hususta tartışmalara girmemiştir. Sadece kendi görüşünü desteleleyen fikirleri ele almıştır. Bunun nedeninin ise öğrencilerin zihninde şüphe oluşturmamak doğru bilgiyi onlara direkt vermek için olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca İbn Cezerî, Süyûtî gibi âlimlerle kıraat ilminde aynı görüşe sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, Abdullah Eyyûbî mezkûr ris lesiyle XIX. yy. Osmanlı Devleti'nin kıraat alanındaki bilgi birikimini ve tutumunu göstermiştir. Bu nedenle, kanaatimizce, mezkûr eserin ilim dünyasına kazandırılması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlası Tartışmaları*, İstanbul: İFAV, 2016.
- Abdullah Eyyûbî, Abdullah b. Muhammed Sâlih Eyyûbî, *Âdâb-ı Ziyâret-i Hazreti Hâlid b. Zeyd*, MÜİF. Ktp., Öğüt, nr. 67.
- _____, *Ebû Eyyûb el-Ensârî'den Rivâyet Edilen Hadislerin Tercüme ve Şerhi*, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 203.
- _____, *Ehâdîs-i Kudsiyye Tercümesi*, Millet Yazma Eser Ktp., A.E. Şeriyeye, nr. 71.
- _____, *Fevâihu'l-Ezkâr fî Halli Netâici'l-Efkâr*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Dâru'l-Mesnevî nr. 494.
- _____, *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 666.
- _____, *Hediyyetü'l-Hüccac*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kasidecizâde nr. 254.
- _____, *Levâmiu'l-Bedr Şerhu Nâzımeti'z-Zehr*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Ktp., Üsküdarlı, nr. 36.
- _____, *Mahmûdiyye fî'l-Ferâiz*, Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Ktp., 26655/2.
- _____, *Miftâhu Saâdeti'l-Medine*, Ankara Milli Kütüphane, Yazmalar dvd nr. 324; 06 Mil Yz A 5541.
- _____, *el-Mizan*, Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp., nr.45, Ze 15/2.
- _____, *Müteşâbihâtü'l-Kur'ân*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Ktp., Üsküdarlı, nr. 66.
- _____, *Risâle fî Hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî*, M.Ü. İlahiyat Ktp., Öğüt, nr. 67.
- _____, *Risâle fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Ktp., Öğüt nr. 67.
- _____, *Tekmile-i Muharrem*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 709.
- _____, *Terceme-i Şerh-i Risâle-i Teslîk-i Nakşibendîye*, İBB. Atatürk Ktp., Osman Ergin nr. 550.
- _____, *Tezkiretü'r-Rumat*, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, nr. 1418.

- _____, *Tuhfetü'l-İmam fî Mesâilî's-Siyâm*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar nr. 654.
- Ahmed Lütü, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1302, V.
- Akaslan, Yaşar, Kırâatlerin Fıkhi Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresinin 43. Âyeti Örneği, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sy. 38.
- Akdemir, Mustafa Atilla, *Kıraat Eğitiminde Tarikler*, Kur'ân ve Kıraati Sempozyumları Kitabı, 25 Mayıs 2003.
- Akgüngüz, Ahmet, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Akkuş, Murat, Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği), *Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 2015, c. II, sy. 3.
- Akkuş, Recep, "Reîsülkurrâ", *DİA*, XXXIV, 545-546.
- _____, İlmi Kıraat Otoritelerinden İbnü'l-Cezerî ve Torunu Kasım Paşa, *Diyanet Dergisi*, c. XXVI/IV.
- Akifzâde Amâsî, Abdürrahim b. İsmail Amasyalı, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Arabi Bölümü, nr. 2527.
- _____, *el-Mecmu' fî'l-Meşhud ve'l-Mesmu*, (trc. Hikmet Özdemir), İstanbul: Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı, 1998.
- Akyüz, Abdullah, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (yüksek lisans tezi, 2016), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alemdar, Yusuf, "Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'ân'ın Cem'i Konusuna Yeni(den) Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII/2, s. 219-248 Aralık-2003.
- _____, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, (doktora tezi, 2003), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, Durmuş, "Kıraat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetnâme Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas: 2003, sayı: VII/2.
- Aşıkkutlu, Emin, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi (Tahriç, Tahlil, Değerlendirme)", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kırâat İlmi ve Problemleri)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Aydüz, Davut, "Kur'ân-ı Kerîm'in İki Kapak Arasında Bir Mushaf Halinde Cem Edilmesi", *Diyanet İlmi Dergi*, cilt: 46, sayı: 1, yıl: Ocak-Şubat-Mart 2010.

- Azami, Muhammed Mustafa, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail#1> (24.02.2019).
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, (istinsah ve tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed İsâm el-Kudât), Amman: Dâru'l-Feth, 2001, II.
- Bardakoğlu, Ali, "Ferâiz", *DİA*, XII, 362-363.
- Başıyigit, Nurettin, *Tilâvette Tertîl ve Temsil Güzel Kur'ân Okuma Usulü*, Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Beydilli, Kemal, "İslahat", *DİA*, XIX, 174-185.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Sünenü'l-Kübra*, Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1925.
- _____, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, (thk. Muhammed Ziyaurrehman A'zami), Kuveyt: Dâru'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslâmî, [t.y.].
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973, II.
- Birişik, Abdulhamit, "İrabü'l-Kur'ân", *DİA*, XXII, 376-379.
- _____, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Çelik, Ömer, *Hakkın Daveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, I.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, İstanbul: Ensar Yayınevi, 2013.
- _____, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- _____, Abdestsiz Kur'ân Okuma Meselesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 5, c. 5, 1993.
- _____, Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 1987, c. II/2.
- _____, "Tilâvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/tilavet>.
- Çollak, Fatih, *İmâm Şâtibî ve eş-Şâtibiyye Adlı Eseri*, İstanbul: Özener Matbaası, 2002.

- _____, “Reîsü’l-Kurrâ”lık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*, İstanbul, 2002.
- Dağ, Ökkeş, Hz. Peygamber Zamanında Kur’ân’ın Ezberlenmesi ve Hafız Sahâbîler, (yüksek lisans tezi, 2006), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Endelüsî, (thk. İzzet Hasan), *el-Muhkem fî Nakti’l-Mesâhif*, Dımeşk: Dâru’l-Fikir, 1986.
- _____, *el-Mukni fî Marifeti Mersûmi Mesâhifi ehli’l-Emsâr; Kitabü’n-Nakt*, (nşr. Muhammed Ahmed Dehman), Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1983.
- Demirci, Muhsin, *Kur’ân Tarihi*, İstanbul: İFAV, 1997.
- Derin, Süleyman, Sufî Tefsir Anlayışı ve Kıraat İlişkisi, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*, 2002.
- Dinç, Mehmet, *Cumhuriyet Döneminde Reisü’l Kurrâlık: Gönenli Mehmet Efendi’nin Kıraat İlmine Katkıları*, (yüksek lisans tezi, 2018), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, İsmail “Hemze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/hemze> (20.02.2019).
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-Veciz ilâ Ulûmin Teteallaku bi’l-Kitabi’l-Aziz*, (thk. Velîd Müsâid et-Tabatabâî), Kuveyt: Mektebetü’l-İmâm ez-Zehebî, 1993.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam el-Herevî el-Ezdi, *Fedâilü’l-Kur’ân*, (thk. Vehbî Süleyman Gaveci), Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991.
- Efendioğlu, Mehmed, “Abdullah Eyyûbî”, *Tarihi Kültürü ve Sanatlarıyla Eyüp Sempozyumu VI*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2003.
- Elmalî, Hüseyin, “İzharu’l-Esrar”, *DİA*, XXIII, 506-507.
- Enes b. Malik, Ebû Hamza b. Nadr el-Ensârî, *el-Muvatta*, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, [t.y.].
- Erünsal, İsmail E., “Reddâde”, *DİA*, XXXIV, 515.
- Gökdemir, Ahmet, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları, (doktora tezi, 2017), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, Arif, *Kur’ân-ı Kerîm’in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı- Kavramı ve İlişkileri*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara 1992.

- Hindi, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttaki, *Kenzü'l-Ummâlfî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (neşr. Bekri Hayyani, Saffet Sakka), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, II.
- Haskan, Mehmet Mermi, “Abdullah Eyyûbî”, *Eyüblü Meşhurlar*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Camîu'l-Esanid*, 833/1429, Süleymaniye Kütüphanesi Dârü'l-Mesnevi 11'de kayıtlı nüshanın fotokopisidir.
- , *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*, (nşr. Gotthelf Bergstraesser), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982, II.
- , *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut, 1980.
- , *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*, (thk. Ali Muhammed Dabba), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.], I.
- , *Takribu'n-Neşr*, Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1961.
- İbn Ebi Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk., Muhibbü'd-Dîn Abdü's-Sübhân Vâiz), Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî, *Sirâcu'l-Kârii'l-Mubtedî ve Tezkâru'l-Mukrii'l-Muntehî*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, [t.y.].
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Cidde-Beyrut-Dimaşk, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, (şrh., nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr), Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, [t.y.].
- İnanç, Yonis, Reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî Hayatı ve Eserleri, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI.
- İpşirli, Mehmed, “Mustafa Efendi Hamîdîzâde”, *DİA*, XXXI, 298-299.
- Kandemir, M. Yaşar, “Sahîhayn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/sahihayn> (24.02.2019).
- Kandemir, M. Yaşar, “el-Camîu's-Sahih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari> (24.02.2019).
- Kandemir, M. Yaşar, “Ahmed b. Hanbel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hanbel#1> (23.03.2019).

- Kandemir, M. Yaşar, "el-Müsned", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islâmansiklopedisi.org.tr/el-musned--ahmed-b-hanbel> (23.03.2019).
- Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nuzulü ve Kiraati*, İstanbul: İFAV, 1981.
- _____, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: İFAV, 2016.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993, VI.
- Keskioglu, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Kılıç, Mustafa, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği*, İstanbul: İFAV, 2015.
- Koca, Ferhat, "el-Fetevâ'i-Velvâliciyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islâmansiklopedisi.org.tr/el-fetaval-velvaliciyye>.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk., Ahmed el-Birdûnî, İbrahim Atfeş), Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Semûdî," *DİA*, XXXVI, 489-491.
- Maşalı, Mehmed Emin, İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlası, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2014, sayı: 22.
- _____, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, İstanbul: Otto, 2015.
- _____, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, İstanbul: Otto, 2016.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *el-İbane an Meani'l-Kıraat*, Dimeşk: Dâru'l- Memun, 1979.
- Mehmed Emin Efendi, *el-Âsârü'l-Mecîdiyye fi'l-Menâkıbi'l-Hâlidîyye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1314.
- _____, *Umdetü'l-Hallân fi İzâhi Zübdeti'l-İrfân*, İstanbul: İstihkam Alayı Matbaası, 1854.
- _____, *Zehrü'l-Erîb fi İzâhi'l-Cem' bi't-Takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu'l-Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübra*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Ders Notları*, (yayına hazırlayan: Muhammed Abay, Hayati Yılmaz), Ankara: Atlas Yayınları, 2017.

- Önder, Muharrem, Şâz Kıraatler ve İslâm Hukuk Açısından Değeri, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, sy. 13.
- Önen, Hacı, Kıraatlerin Fıkhi Hükümlere Etkisi, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2013, c. XIII, sy. 2.
- Özsoy, Abdulvahap, Hz. Ebû Bekir Dönemi Ku'ân'ın Cem'i Faaliyetinde İki Şahit İstenmesiyle Alakalı Rivâyetin Kaynak Değeri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2015, Sayı: 43.
- Râfiû, Mustafa Sadık, *I'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belagatü'n-Nebeviyye*, (tsh. Muhammed Said el-Iryan), Kahire: el-Mektebetü'l-Ticaretü'l-Kübra, 1961.
- Sarı, Mehmed Ali, "İtkân", *DİA*, XXIII, 464.
- Sehâvî, Ali b. Muhammed, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, (thk. Abdulhak Abduddâyim), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, II.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, Kahire: Matbaatü'l-Âdâb ve'l-Müeyyed, 1908, II.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, talik Mustafa Dîb el-Buga), Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1987, I.
- _____, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, (trc. M. Saîd Şimşek), Konya: Hibaş Yayınları [t.y.].
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.
- Şâtibî, Kâsım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed er-Ruaynî el-Endülüsî, *Hırzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî*, (thk. Ali b. Sa'ad el-Gâmidî el-Mekkî), Dimaşk: Daru'l-Gavsânî li'd-Diraseti'l-Kur'aniyye, 2014.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Riyad: Dâru Alemu'l-Kütüb, 2003.
- _____, *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk/Tarihu't-Taberî*, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987.
- Tahir, Mehmed, "Abdullah Eyyûbî", *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul, 24 Mart 1326, sayı: 135.
- _____, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, İstanbul: İFAV, 2013.

- _____, Şâz Kıraatler ve Yorum Farklılıklarına Etkisi, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 2002.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tuğral, Rahim, *Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1992, sy. 7.
- Tüccar, Zülfikar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyd-kasim-b-sellam> (17.03.2019).
- Uğur, Mücteba, "Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ebu-yala-el-mevsili> (24.03.2019).
- Şerafettin Gölcük-Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *DİA*, XIII, 552-555.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşâbih," *DİA*, XXXII, 204-207.
- Yücel, Ahmet, "Hâris b. Ebû Üsâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/haris-b-ebu-usame> (23.03.2019).
- Yüksek, Muhammed İsa, *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesindeki Arapça ve Osmanlıca Kıraat Yazmaları*, (yüksek lisans tezi, 2009), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İFAV, 1996.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivî", *DİA*, VI, 193.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşaf an Hâkâiki Ğâvâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz), Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998, IV.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957, I.
- Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lâm : Kamûsu Teracim*, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1396/1976, IV.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1943, I.

